

HÍD

Irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

9

9

1973

SZEPTEMBER

HÍD
IRODALMI
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXVII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

ÁCS KÁROLY
(FŐ- ES FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

-
779	MIROSLAV KRLEZA
AZ ÍRÓ ÉS KORA
785	TUSKES TIBOR
REGÉNY ÉS MÍTOSZ
805	FEKETE ELVIRA
JÓZSEF ATTILA DALTÍPUSAI:
DÚDOLÓK ÉS RINGATÓK
-
819	MIROSLAV KRLEZA
SIRATÓ A. G. MATOS
TETEME FÖLÖTT
821	STEVAN RAICKOVIC
HÁROM VERS A TISZÁRÓL
830	BRASNYÓ ISTVÁN
NÉVSOROLVASÁS
837	SZÜCS IMRE
ABRAKADABRA
841	SZOMBATHY BÁLINT
TÁROLÁS, VEZÉRLÉS, ÜZENET
-
847	DEÁK FERENC
ASZÁLY
871	KOPECZKY LÁSZLÓ
KRESZTITELY A VÁMON
876	WILLIAM EASTLAKE
HUSZONHAT LÓ
-
887	BÁLINT ISTVÁN
A TÁJÉKOZÓDÁS JOGA
AZ ÖNIGAZGATÁSÚ TÁRSADALOMBAN |
|-----|--|
-

a szép keresése

az író és kora

Jean Paul Sartre üdvözlése

MIROSLAV KRLEŽA

Kedves Jean Paul Sartre, ezeket a szavakat köszöntésnek szántam íróink nevében, akik azért jöttek össze, hogy kinyilvánítsák rokonszenvüket Ön iránt, és mintegy bevezetésül a művészi alkotás szabadságáról és sok egyébről folytatandó beszélgetésünkhöz.*

Ön (velünk együtt) élete egész művével azt firtatja, hányat is mutat voltaképp korunk civilizációjának toronyórája, s ez a kérdés, elismerem, nem oly egyszerű, tekintve, hogy ma, nyugat-európai szemszögből, okkal úgy tűnik, sötét éjszaka van, talán csak öt perc éjfélig s a nyugat-európai út végéig. Az elfelejtett és elhagyatott világrések szemmértékével viszont, ott, ahol az éhező és elmaradott tömegek épp hogy elindultak a művelődés útján (az úgynevezett koldusbotra jutott, gyarmati népek szemmértékével), vakbuzgó hittel hirdetik, hogy még csak most virrad, s az a bizonyos Nagy Nap, amelyről nemzedékek álmodoztak, még csak most kezdődik. Nyilvánvalóan két másnemű, társadalmilag, s következésképp szellemileg, erkölcsileg, történelmileg is évszázadokon át teljesen szétválasztott rendszerrel, két össze nem egyeztetett világnézettel állunk szemben; s hol leljük a ma Emberét az ily fájdalmasan szétfutó jelenségek közepette, hol az emberi Küldetés értelme ebben a mi kettéhasadt korunkban és végül is, mi az Ember ma, hova tart, mi lesz vele, olyan kérdéssor ez, amelyről Ön, kedves Jean Paul Sartre, emberileg szerfelett izgató, mindenekfölött őszinte és közvetlen módon szólott, s épp ez, úgy hisszük, a költői megnyilatkozás lenyűgöző hatásának kétségtelenül legtartósabb eleme.

A mi könyveink olyan történelmi pillanatban íródnak, amikor igen nehéz volna eldönteni, hogy a célkitűzések, erkölcsi és politikai meggyőződések mai, mind nyugtalanabb zürzavara közepette, az ember és a gép harcának az utóbbi győzelmét mutató kimenetele láttán, mi lesz a költői és művészi értékekből, amelyek nekünk, esztétáknak olyany-

* Ez a beszélgetés 1960. május 15-én zajlott le, a Jugoszláv Tudományos Akadémia zágrábi székházában.

nyira szívünkhöz nőttek, hogy egyetlen pillanatig sem képzelhetjük el a világot művészet nélkül? Mi lesz a költészetből ebben a zenebonában, ebben a mai világban, ahol politikai elfogultság és fegyverek csörgése kíséretében a vak mennyiség jut túlsúlyba, mi lesz az igazi, mélyen rejlő és elfojtott emberi érzésből, amely ma, számtalan veszélytől fenyegetve, mindinkább belevész önmaga valódi és hamisítatlan közvetlenségének tagadásába?

Őn most idevetődött hozzánk, ebbe az országba, ahol egy szocialista rendszer épül és ahol mindenkor szem előtt kell tartani, hogy ez a harc az új társadalmi alakzatokért többé-kevésbé még mindig elmaradt viszonyokban folyik és a politikai hatalomnak, történelmi lomhaságok koloncát hurcolva, viszonylag rövid időközben kell leküzdenie századok roppant visszahúzó örökségét.

Őnt, a humanistát, aki mindenfajta széptani kísérletezésnek fölébe helyezi a politikai elkötelezettséget, mint minden író legelső és legmagasabb hivatását, Őnt, kedves Jean Paul Sartre, elsősorban az úgynevezett polgári és művészi szabadság kérdései érdeklik, függetlenül az egyes országok politikai és társadalmi viszonyaiban végbement szerkezeti változásoktól. Erre vonatkozóan, engedje meg, hogy felemlítsem Mickel Ross némely ellenünk irányuló megállapításait, mert épp az ő példája igen alkalmas arra, hogy közvetítésével úgyszólván módszeresen megközelítsük a kérdést: hogy s mint állunk a szerzett avagy veszélyeztetett emberi jogokkal azokban a rendszerekben, amelyeknek a keretében szocializmust építenek.

Mickel Rossz (az AFL-CIO, az USA központi szakszervezeti szövetsége nemzetközi kapcsolatokat ápoló osztályának igazgatója), visszautasítva az együttműködést szakszervezeteinkkel, épp a napokban kijelentette, hogy nálunk a szakszervezeteknek nincs semmilyen joguk, hovatovább, még a legreakciósabb tőkés országokban is szavatolt, legelemibb szakszervezeti joggal, a proletariátus sztrájkjogával sem rendelkeznek, továbbá, hogy a munkaerő nálunk a világ legteltesebben jogfosztott és legcinikusabb kizsákmányolt munkaerői közé tartozik.

A statisztika számadatai, persze, az efféle politikailag elfogult párbeszéd keretében, igen gyakran eltérítenek a tárgytól, én azonban mégis úgy gondolom, hogy a fejenkénti egy USA-dollár, amennyi naponta egy polgárunkra jut az egész évi nemzeti jövedelemből, nem egészen egyenlő a Mickel Ross által képviselt texasi polgár napi 13 USA-dollárjával. A különbség még mindig 12 dollár naponta, jóllehet biztos vagyok benne, hogy ebből a texasi viszonyszámából legalább 8 dollár nemzeti jövedelem nem a fogyasztók, hanem a bank zsebébe megy, ám ezek már nemzetgazdasági részletkérdések, amelyeknek taglalásába nem kívánok belebocsátkozni, minthogy e részletek nem tartoznak összejövételünk vizsgálódási körébe.

Nálunk nincsenek gazdasági sztrájkok — ez igaz, de éppúgy megkérdezhetnénk, voltaképpen ki ellen sztrájkoljon nálunk a szervezett, szakszervezeti munkaerő, amikor ez a munkaerő egyben a termelőeszközök tulajdonosa is, vagyis kizsákmányoló és kizsákmányolt egy személyben, holott erről a látszólag mellékes részletről rendszerint megfelelnek azok, akik dolgaink állását bírálják. Meglehet, az efféle szólások képmutatásnak is tűnhetnek, akár az a bibliai, hogy nemcsak kenyérrel él az ember, ám mégis dialektikus igazság, hogy nem ugyanaz szocializmust

építeni egy napi 10—12 dolláros nemzetijövedelem-átlagot biztosító gazdag, iparosított országban, vagy egy szegény parasztországban, ahol egy földműves háztartás jövedelemtöbblete még nemrégiben, egy-két évtizeddel a legutóbbi háború előtt, körülbelül 300—500 dinár volt, tehát egy legalább öttagú parasztcsaládra egy viszonylag olcsó Borsalino-kalap ára jutott.

A klasszikus, nyugat-európai tőkés országokban, ahol szocializmuson (tekintettel a proletariátus aránylag igen magas szintjére) a politikai hatalom meghódításának mikéntjét kutató tanok és elméletek összességét értik, a szocializmust hirdető teoretikusok, ideológusok és irodalmárok propaganda szempontból látszólag kedvező helyzetben vannak, módjukban lévén gazdag szókinccsel, az antikapitalista ördögűzés jól ismert varázsigejével űzni a „tisztátalan szellemet” a tőkés betegből. Tekintsük ezt a kérdést amilyen szémszögből tetszik, egy okszerű következtetés szükségképpen adódik, éspedig az, hogy nem ugyanaz könyveket írni és szocialista építést hirdetni egy gazdag és egy szegény országban. Szokatlanul hangzik, de a tapasztalat kioktatott bennünket arról is, hogy még a szocializmusban sem mindegy gazdagnak vagy szegénynek lenni, s hogy ebben a dologban, vagyis a nyomor és szegénység szorongató karjaiban mit sem segít az ékesszólás, akármilyen aranyszájú, ezt már utunk legelején silány vigasznak találtuk. Az antikapitalista szónokok, pálcát törve a tőkés rendszer minden háború és az emberiséget sújtó minden szerencsétlenség fő okozója fölött, nem viselkednek sokkal értelmesebben az egyenlítői-afrikai bennszülötteknél: könyveikben és sajtójukban hamis isteneket égetnek, minden rossz és minden átok hiteles kútfeje gyanánt, holott továbbra is álkényszerek bálványimádatának bűvkörében maradnak. Ez az antikapitalista bűbájosság (amely előttünk is jól ismeretes, saját régi tapasztalatunkból, a legutóbbi háború előtti, ma már rég elfelejtett két évtizedre nyúló időszakból), sajnos, nem segít azokban az országokban, ahol a politikai hatalom a proletariátus kezében van, márpedig, mint Ön is jól tudja, épp ez a helyzet a mi országunkkal is, teljes tizenöt éve. Ez a súlyos és válságos tizenöt év megtanított bennünket arra, hogy a tények világa „könyörtelenül önfejű”, ahogyan ezt az angol szólást Vlagyimir Iljics idézte gúnyosan, a sarkvidéki orosz télben, egyedül, a nyugat-európai proletariátustól is magára hagyva, egy vadul fölkapart forgotag kellős közepén, amikor egész Oroszország (1920—21 telén) alig rendelkezett tízvalahány roncsolt, hasznavehetetlen mozdonnyal...

Ne értsen félre, kedves Jean Paul Sartre; mindezzel korántsem akarom azt mondani, hogy a tétlen belenyugvás az egyedüli mód, amellyel az irodalom válaszolhat a társadalmi vagy politikai viszonylatban felötlő kóros jelenségekre, még ha a szocializmus építéséről van is szó, de az a negatív gyakorlati tapasztalat, ami szükségképpen leszűrődik azokból a roppant erőfeszítésekből, amelyekkel a társadalmi szerkezet gyökeres megváltoztatása jár egy elmaradott országban, ez a drágán megfizetett, bár hasznos tapasztalat megváltoztatta régi, elkoptatott ismerveinket, és lényegesen csökkentette minden túlzó, elvonatkoztató vonzalmunkat az elvekkkel való mindenfajta akadékoskodás iránt, még ha azok szindikalista elvek is, Mickel Ross mintájára. Nem azért vetem magam ezekbe a képzettársításokba, mintha védelmezni akarnám a fogytékosságokat, amelyek a mi gondokkal teli életünkben is mindenna-

posak, bár ugyanakkor kétségtelenül, a jövő szempontjából, történelmi eredményeknek is számítanak, hanem azért, hogy főbb vonalakban vázoljam kiindulópontunkat az úgynevezett művészi alkotószabadság kérdésében, amennyiben a további beszélgetés során meg akarnánk egyezni Önnel: mi hát a teendők nekünk, íróknak, a konkrét helyzetben?

Hogyan vállaljuk a szocializmust: mint egy eszme védelmezői vagy bírálói, mint politikailag irányzatos szószólók, vagy mint Goethe, aki azt vallotta, hogy a politikai költészet nem méltó Orpheusz hárfájához? Mi a költészet és mi a politika — ez a kettősség feszül az Ön szövegeiben, viszont megkérdezhetnénk, van-e csak egy társadalmi jelenség is ezen a világon, amely nem függ politikától?

*

Nálunk és mindenütt a világon az emberek hajlanak a gépek gyermeteg istenítésére. A gép csakugyan egy olyan természetfölötti kellék szerepét kezdi betölteni, amely számtalan megoldatlan kérdés fölé emelkedve egyedül hivatott az eljövendő nemzedék boldogságát és bőségét biztosítani. A gépimádat bővületében az ember ma azt hiszi, hogy a Holdra téve a lábát megszabadul valamennyi gondjától, s hogy ezekkel a világúri kiruccanásokkal egy csapásra véget vet különféle bajainak „ideleln, közöttünk”, ideértve szerelmet és halált, boldogságot és boldogtalanságot, egészséget és betegséget, az élet örömét és a drága sírok mélabúját.

Mit tegyen a költő-ember ezen a kis tekén, amelyen már néhány ezer éve oly kétségbeesetten folyik a harc az ostobasággal, egyszóval mindazzal, aminek a neve bálványimádat vagy vakhit, s amit tegnap még egyházi vagy politikai zsarnokságnak hívtak? „Az ember akkor válik szabaddá, amikor nem kell többé dolgoznia”, így valahogy írta körül Marx a szabadságot, s ma, amikor ugyanez az ember már útban van afelé, hogy valóban megszabaduljon a kényszerű munkától, dörén a levegőbe készül röpíteni ezt a kis földgolyót, amelyen annyi sok bölcs dolgot fedezett fel és talált ki.

Kérdjük mi, vajon jelenthet-e egyebet az Ön műve, mint merész harcot e nagyszabásúan otromba, valósággal jégkorszakbeli politikai dőreség ellen? Az Ön módszeres erőfeszítései, amelyekkel leleplezi az áldemokrácia színpalak mögé rejtőző titokzatosságát (ugyanakkor, amikor a valódi demokrácia napról napra mindinkább kiveszőben van), nálunk baráti rokonszenvre találnak, mert a mi balos irodalmunk, az emberi és művészi jogok zászlóvivője, ugyanígy, évtizedeken át, küzdött a hazug demokrácia nyilvánvaló képmutatása ellen. Mégis, kedves Jean Paul, bármennyire is becsüljük az Ön mai felfogásait, kiindulópontunk a jelen pillanatban különbözik! Ön ma azért csatázik, hogy az erkölcs és értelem győzedelmeskedjék a bank, a hadsereg s az egyház vak politikai erői fölött, a mi könyveink pedig egy olyan politikai környezetben készülnek, amely tetteleg lesöpörte a történelem porondjáról az esetleges történelmi visszaesés kísérteteit feltámasztó negatív erőket. Ön ma személye ellen ingerli az „olaj és vér” dacos világát, amely bármely pillanatban az abszolút nulla szintjére süllyesztheti a legelemibb emberi jogokat, s miközben az Ön szabadságszerető jelszavai (amelyekben min-

den kétséget kizáróan megtagadja az emberi jogok mindennemű tagadását), elvakult gyűlölet tárgyát képezik, nálunk a visszahúzó erők fölötti győzelem mindennapos adminisztrációba ment át, amelynek valamennyi programba iktatott rendelkezés értelmében a termelőerők szabad társadalmi közösségévé kell változnia, a párizsi kommunárok eszményei mintájára. Az író Önöknél, ha a humanizmus elveiért harcol, szükségszerűen és kibékíthetetlenül szembekerül azzal a civilizációval, amelynek egyedüli elvei még mindig az erőszak és az osztalék, a mi íróink viszont, ha meggyőződéses szocialista, politikailag elkötelezi magát társadalmi elveink végrehajtására, mint egy olyan társadalom tagja, amely politikailag leküzdötte a múlt összes maradék erőit.

Engedje meg, hogy egyetlen egészen közönséges példával érzékeltessem, milyen naponként fokozódó ütemben fejlődnek társadalmi és művelődési viszonyaink, s mégis milyen lassan fejlődnek ahhoz, hogy ábrándokba ringathatnánk magunkat és elhitethetnők magunkkal, végérvényesen kilábaljunk a nyomorból és elmaradottságból. Ez az épület, ahol most összejöttünk, a Jugoszláv Akadémia palotája, amelyet a horvát nép épített egy nagylelkű püspök-jótevője közreműködésével, százezer aranyra rúgó adományösszeget kuporgatva össze, kilencven évvel ezelőtt, amikor a Balkánon még nem volt egyetlen független szláv állam sem. A nagy osztrák birodalom kellős közepén jugoszlávnak nevezve el Akadémiájukat, a horvátok lemondtak nemzeti nevükről, s előre megálmodták valamennyi szláv, balkáni nép romantikus egyesülését az Alpoktól Szalonikiig és Isztambulig. Egy tizenhétézer lakosú városban, egyetlen jogi fakultással és mindössze huszonnyolc egyetemi hallgatóval — ez volt a lehetőség, a keret egy születőben levő nép értelmiségének kialakításában, s mindez jelképesen mutatja azt az ínséges kulturális állapotot, amely, összehasonlítva a mai gazdasági és művelődési problémakörünkkel, intő például szolgál mindazoknak, akik, Mickel Rossi magaslatról szemlélve gondjainkat, nem veszik számba a megdönthetetlen tapasztalatot, hogy minden relatív a csillagok alatt. Társadalmi viszonyaink szerkezeti átalakulása folytán a lakosság kilencven százaléka rúgó paraszti tömegek leépülnek ötven százalékra, s a napi egydolláros jövedelemátlag helyett esetleg napi két dollárra vergődünk 1965-ig. Ez még mindig kevesebb, mint amennyi egy eszményi életszint megvalósításához szükséges, sőt egy Mickel Ross távlatából ezek csupa „semmiségek”...

Íródnak könyvek nálunk is, Mickel Rosséknál is, ám a Mickel Rossi jólétben fogant könyvek csodálatosképpen mégis a magára maradt ember mélységes erkölcsi csömöréről árulkodnak, amelyben az a bizonyos tizenkét dolláros napi átlag is unalmas, öngyilkos zátonynak látszik, amelyből nincs más kiút, csak a szex, a kék, az örület vagy az öngyilkosság.

Arra a kérdésre, hogy fejlődésünk igen fokozott iramát tekintve, könyveinket vajon az úgynevezett „szocialista derűlátás” ihleti-e, úgy valahogy válaszolhatnánk, hogy nálunk a művészi próza és költészet nem jár együtt az események ütemével. Verista szépirodalmunk jó része még mindig háborús tárgyakat dolgoz fel, a korszerű, úgynevezett modernista próza pedig nagyjából nincs elkötelezve, ugyanis a dolgok nálunk,

művészeti síkon, a teljes esztétikai szabadság jegyében folynak. Senki-
nek, aki minálunk könyveket ír, semmi oka sincs arra, hogy mimeljen
valamit, amit nem gondol vagy nem érez, ami pedig az úgynevezett
lelkiismereti őszinteséget illeti, amennyiben valaki nem alkot vagy ír
igazat, a hazugság inkább a legfrissebb kifejezésbeli fortélyok divathaj-
hászó követésében és majmolásában nyilvánul meg, de hát ez nem a mi
művészeti életünk sajátos vonása: így „csinálják” az egész világon.

regény és mítosz

TÜSKÉS TIBOR

KODOLÁNYI JÁNOS ÍRÓI ÚTJA 1945 ÉS 1953 KÖZÖTT AZ ARCHAİKUS IDŐKBEN JÁTSZÓDÓ MŰVEK ÍRÁSÁNAK KORSZAKA

„A Poklon túl vagyunk s mind élünk. Apokaliptikus pusztulás, nyomor. Piszok a városban és az emberekben. Akarattya elpusztult, egyéb veszteségünk nincs... lelkileg súlyos állapotban vagyok. Élményeim borzalmasak, tapasztalataim sivarak, a jövő reménytelen... Magam semmi vagyok... Két hónapig bujkáltam. Ha elkaptak volna: rögtöni főbelövés a fegyverszüneti puccs írásos előkészítése miatt. Óbudán megmenekültem... Dolgozni akarok még. Könyvet írni ‚Márciustól márciusig‘ címmel s drámát: Budapest ostroma. Ha igazolnak, minden rendben lesz. Pénzem is lesz. Ha nem: meghalhatok... Élelem nincs, orvosság nincs, közlekedés nincs, biztonság nincs... Aludni nem tudok, ha behunom a szemem, félelmetes vízióim vannak. Minden fáj... Dolgozni szeretnék s tudnék is más környezetben. Ez meggyógyítana. Érzem, életem nagy műveit ezután írhatnám meg. Tele vagyok kész művekkel s olyanokkal, amilyenekről legfeljebb álmodtam...” Az izgatott, nyugtalan szavak: az író első levélbeni híradása a fegyverszüneti kísérlet, a nyilas hatalomátvétel, Budapest ostroma és felszabadítása után. Véget ért a „rohanás a pusztulásba”. Megkönnyebbülés és fájdalom, félelem és bizakodás, reménytelenség és munkakedv keveredik Kodolányiban.

A harcokat 1944 karácsonyától a befejezésig Budán, Hidegkúti úti lakásán éli át. 1945. február 12-én Budán is elhallgatnak a fegyverek. „Valamennyien kimentünk a fénylő, kora tavaszi napra, és a vértől indigókék havat taposva, elkezdjük egymás felkeresését. Azokat is megöltük, megcsókoltuk, akik azelőtt ellenségeink közé tartoztak” — emlékszik vissza később. Négy hónap után, március 25-én megy át először Pestre. Naplójegyzetben örökíti meg a romváros látványát. A nyomor-

rúság, a pusztulás képe időtlen látomássá táguul benne: mintha már most elkezdődne a „belemerülés” az Apokalipszisbe, új regényének, a *Vízöntő*-nek a világába. „Ó, a csodálatos Buda milyen iszonytató volt most! A valaha oly kedves kisvárosi utcák, a jól ismert, otthonos templomtoronyok, a tabáni park zöld gyepágypai, lángoló piros virágágypai, szelíd nyírfái, a Gellérthegy oldalának intim villái, a Vár palatetői, a Dunapart árnyas vadgesztenyesorai... Milyen apokaliptikus szörnyeteg gázolta szemétdombbá, égette füstössé, törte cseréppé. És Pesten egy-egy hatalmas hullaszagú, kiégett palota, romutcák tégl- és gerendahegyei között mintha Tihuanaku romvárosának elhagyott, dicső Naptemploma lett volna.”

Neve és művei nem szerepelnek az indexre tett, beszolgáltatandó könyvek 1945-ben kiadott, első számú jegyzékén. A sajtóban azonban különféle támadások érik. Kovács Imre a Nemzeti Parasztpárt napilapjában, a *Szabad Szó*ban bírálja, a *Ludas Matyi* bántó karikatúrát közöl róla, a volt barátok egy része elfordul tőle. Különösen akkor válik szorongatóttá helyzete, amikor az egyik polgári lap közreadja a magyarországi háborús bűnösök első „hivatalos” listáját, s annak élén néhány író neve szerepel. Szabó Lőrincet letartóztatják, Németh László vidékre, Békésbe megy a zaklatások elől, Zsolt Béla még Veres Pétert is a háborús bűnösök sorába szánja. Kodolányit 1945 őszén személyes sértődéstől indított rendőrségi idézés szólítja az Andrássy út 60-ba, majd ügyének tisztázása után elengedik. Nem sokkal az eset után Baranyába utazik.

Ebben a veszélyes hangulatban Illyés Gyula *A felelősség tudatában* címmel a *Szabad Szó*ba szánt újságcikket ír, s az író lehetséges politikai tévedését nem takargatva, az irodalmi érték kímélésére int. Illyés a *Hajszálgökök*ekben, ahol 1971-ben közli az írást, a hozzáfűzött jegyzetekben elmondja, hogy a cikk nyomán „megbeszélések kezdődtek; ezek folyamán a cikk egyre kurtult és tompult; az írók személyes védelmére viszont egyre több ígéret, majd biztosíték származott... Szabó Lőrinc elkerülte a harmadszori letartóztatást, Németh László a zaklatást. Zsolt Bélának a Haladásban közölt vezércikkét... Horváth Márton és Lukács György utasította vissza.” Bár Illyés nem említi cikkében neveket, s a jegyzetekben sem hivatkozik Kodolányira, az írás és a nyomában kezdődő megbeszélések implicité Kodolányi védelmét is szolgálják. Levelezéséből tudjuk, hogy már 1946 nyarán megkezdődik politikai helyzetének rendezése: „Haraszti a K. M. P. megbízásából fölkeresett s Illyés jelenlétében kifejtette, hogy el kell foglalnom az irodalomban a régi pozíciómat. Módokat ajánlottak. A támadásokat kivédik...” Ezt megelőzően, már 1945 végén „szilveszteri számvetést” végez — írását a *Független Ifjúság* című lap 1946. január elején közli —, s ebben több, korábbi cikkét megtagadja, sőt az elégtételadásra is készségét nyilváníttja: „A hibákért, bűnökért pedig úgypis meglakol az ember.”

Először a *Sorsunk* mutatja be, majd a *Válasz* közli írását. Debrecenbe látogat. „A Bikában felszólalásra kényszerítették: tomboló ünneplés, a sajtóban rokonszenv és semmi bántalom...” Új regénye, a *Vízöntő* — az újabb kiadásban *Vízözön* címet kap — 1948 májusában jelenik meg.

1946 tavaszát Pécsen tölti. Előbb régi jó barátja, Várkonyi Nándor otthonában húzódik meg, majd Kanyar Józsefhez, a Nemzeti Parasztpárt pécsi titkárához és a párt helyi napilapjának szerkesztőjéhez kap

meghívást. A pécsi írók gyakran meglátogatják, verset olvastat velük, s a pécsi kulturális napok alkalmával a városba érkező Kardos László, Zilahy Lajos és Illyés Gyula is fölkeresi. Itt készülődik a *Vízöntő* írására. A regényt 1946 szeptemberében, Akaratyán fejezi be, s már akkor építgeti magában a folytatását. A kézirat végére versikét rögtönöz: „Itt a vége, — ne fuss véle, — mert, ha tudom: — folytatom.” A *Vízöntő* folytatásának szánt *Új ég, új földet* 1949 nyarán írja meg.

Ha van is mintegy háromszázötvenéves idő a két mű elkészülte között s különbség a kidolgozásban, eszmei bordázatuk rokon: mindkét művet — s bizonyos tekintetben az utánuk következő *Én vagyokat* és *Az égő csipkebokrot* is — az írónak ugyanazon eszmei tájékozódása fogja össze. Várkonyi könyve, a *Szíriat oszlopai* már 1941-ben, az István-kori regény írása közben felkelti érdeklődését az archaikus múlt iránt. Még az *Isteneket* írja, de gondolatban már a prehisztorikus időkben jár. „Az emberiség történetét... messze ki kell tágitanunk a geológiai korokra, évszázadokra. Meg kell értenünk, hogy ez a bölcső oly monumentális, sok tekintetben megmagyarázhatatlan méretű, színezetű, eszmei tartalmú kultúra, amihez képest mai kultúréletünk csak elsenyvedt, kiszikkadt, tudóveszes pepecselés... A fejlődéselmélet alkonyának tanúi vagyunk. Egyre több érv és bizonyíték szól amellett, hogy az ember önálló fajta, hogy bár az állati alakok típusára teremtődött, lényegesen elüt tőlük abban, hogy vallásos lény, s az Isten-élményt eredetével hozta magával, mint minden más fajtól megkülönböztethető tulajdonságot... Az Isten-élmény közös, alapvető, lényeges tulajdonsága az embernek, s minél messzebb nyúlunk vissza a múltba, annál tisztább, közvetlenebb ez az élmény.”

Várkonyi könyvében a vízözön-monda és az Apokalipszis „kísérteties analízisét” dicséri, de azt egyelőre csak akkori munkája érdekében hasznosítja, s a rokonnépek vízözön-mondáinak elküldését kéri. Most az egész *Emese álma* ciklust úgy értelmezi, hogy benne két mítosz összeütközését akarta megírni, azt a találkozást, amikor a kereszténység találkozott a népvándorlás pogány mítoszával.

A *Vízöntő*ben az *Emese álmánál* is messzibb múltba nyúl vissza, a világot, az embert, az egyetemet keresi, s az archaikus idők mítoszáinak újjáteremtését tudatos írói programnak tekinti. Kodolányi teóriájában két új motívum jelentkezik: a kozmikus világkép és az örök ember fogalma. Fokozódó spiritualizmusának ezek a forrásai.

Elutasítja a darwini fejlődéselmélet vulgáris értelmezését, s bár ekkor még nem ismerte, sok tekintetben Teilhard de Chardin világképével, evolúciós nézeteivel rokon gondolatokat forgat magában. „A teremtésnek még nincs vége” — írja Teilhard de Chardin. — „A teremtő aktus egy folyamatos mozdulathoz hasonlítható, amely az idő egészébe íródik be. A teremtés ma is tart még; és a világ állandóan, bár észrevehetetlenül, egy kissé jobban fölmerül a semmiből.” Kodolányi szerint nemkülönben az emberi kultúra történetét csak évezredekben lehet mérni, az ember története valójában időtlen. Egyre behatóbban foglalkozik a csillagászatral, s az ember múltjában sajátos Naphónap-időszámítást fogad el. Eszerint a világegyetem történetében a hónapok neveinek megfelelően, de hátráló sorrendben kozmikus korszakok követik egymást. Az évszázadok történetében egy-egy kozmikus esztendő csak pillanatoknak számít, „a társadalom apró-cseprő berendezéseiben”

bekövetkező változások pedig észre sem vehetők. „Az idő megállt, a gondolatot hangtalan hang, szótlán nyelv adja tovább” — olvassuk a *Vízöntőben*.

Kodolányi világgépének másik fontos kérdése: az ember helye a világegyetemben. Kodolányi embere, külső alakjának megváltozása ellenére is, öröktől fogva létezik, időtlen: „születés és halás nincs, az ember, mint intellektus, öröktől fogva van és örökké lesz, az ‚ember’ alak csak egy változat a végtelen sok között... az újrateremtődés, a reinkarnáció valószínű tény...” Ami Kodolányi szerint az embert emberré teszi, az a mítosz. A mítosza szükség van, az ember nem lehet meg nélküle. „A mítoszok az ember paradicsomi állapotának emlékét őrzik... A múltkeresés arra alkalmas, hogy tisztábban mutassa meg a mai embert is, aki éppen most gyilkolja a régi mítoszokat, most rombolja a transzcendens világ épületét s követ el mindent, hogy a természet legyőzésének útján helyreállítsa az elvesztett Paradicsomot, s új embertípust formál.” Minden nagy csillagászati korszaknak megvan a maga mítosza s az a vezető „istene”, a maga messiása, aki ezt a mítoszt hordozza, megtestesíti, és az emberiséget korszakról korszakra vezeti. „A Bika kor messiása Gilgames, a Kosnak Mózes, a Halaknak Jézus.” Kodolányi szerint „a mai ember is szimbólumteremtő lény”, s a jövő embere „a személyes Énjét újra kitágító, a teljes Kozmoszt megragadó új embertípus”.

A prehisztorikus időkben játszódó regényekben sok olyan mitikus-irracionális elem van, amelyet különféle tanulmányokból, főleg Várkonyi munkáiból kölcsönzött, illetve vett át Kodolányi. Eredetileg úgy gondolja, hogy az egész *Vízöntőt* neki ajánlja, később játékosan olyan közös munkát tervez, amelynek címlapján szerzőként ez áll: „Írta Várkodolányi Jándor. Hogy egyikünk se legyen sem előbb, sem hátrább.” Természetes, mint annyi tudományos eredményen, az idő azoknak az eszméknek is egy részén állépett, amelyeket regényeiben Kodolányi felhasznált. Amíg azonban a tudomány fejlődése egy tanulmány vagy értekezés folytonos javítását, újraírását teszi szükségessé, esetleg teljes elavulását okozza, a regényíró munkáját érintetlenül hagyja. Kodolányinak sikerült anyagát olyan maradandó esztétikai minőségű, művészi alkotásokká gyúrni, amelyek világszemléletük, eszmei-filozófiai alapjuk vitathatósága ellenére is a magyar regényírás gazdagító értékek.

Kodolányi a *Vízöntőben* és az *Új ég, új földben* a vízözön korának mítoszáat teremti újra. Erre hazai példát már láthatott korábban: 1941-ben jelenik meg először Weöres Sándor különféle töredékek alapján készült szabad Gilgames-feldolgozása. Kodolányi számára is a legfontosabb forrás a Gilgames-eposz cseréptöredékei, emellett egy sor régészeti, archeológiai, vallástörténeti, ontológiai könyvet olvas és használ fel, többek között Eddington tanulmányait, melyeket a Nap szerkezetéről írt. Már korábban olvasott finnül, németül, franciául; most igyekszik megismerni több ókori nyelvet.

A két műben a vízözön kora világgépének rekonstruálására tesz monumentális kísérletet. Kodolányi azt akarja a modern regényformában megvalósítani, amit a maga idejében az archaikus eposz tett. Nem Gilgamest és a vízözön korának mítoszáat emeli „igazolható tényé”, hanem az örök mítosz egyik megnyilvánulási formáját ábrázolja. Egy új regénymodell jelenik meg nála: hagyománytalan, ha a magyar regény

múltját tekintjük, s a kortárs világirodalomban is csak Thomas Mann törekvéseivel vethető egybe. Itt a regény nem „mese”, nem történelem, nem társadalombírálat, nem jellemábrázolás, bár ez is, s mindezek mellett — és előtt — én-ismeret, emberkutatás, mítoszteremtés.

Már a *Vízöntő* megjelenése után a kortársi kritika fölterte a kérdést: Mi Kodolányi múltba fordulásának a magyarázata? B. Nagy László Kodolányi történeti regényeiről írt elemzésében találóan mutat rá: „*puszta tagadásból* még páratlan szorgalom s szívósság esetén sem születnek százívnyi regényciklusok. Az írói vitalitáshoz fűtőanyagul, valami több, valami más kívántatik. Maguk a művek cáfolják praktikusán egyszerű genezisüket: főleg *Az égő csipkebokor*, melyben az író, a maga módján s látásával, a jelen problémáira is választ keres s ezek a problémák a másik történeti regénybe is beszívódtak: a *Vízöntő*-be és a *Jehudá*-ba például a felszabadulás előtti közelmúlt.” Kodolányi a múltban a jelen magyarázatát keresi. S hogy a regényben megidézett vízőzön képe valóban mennyire a jelen apokaliptikus élményéből táplálkozik, a puszta feltevésnél többre is támaszkodhatunk. A regényt hol mesének, hol történelmi szatírának nevezi. A mesével is a történet példázat-erejét hangsúlyozza, s a történelmi szatíra is jelenhez szóló mondandót sejtet.

A *Vízöntő* megírásának igazi oka: a történet „aktualitása”. A „szellemi világkorszakokkal” mért időszámítás szerint, véli Kodolányi, az emberiség korszakváltáshoz ért: amint Gilgames tudja, hogy az Ikrek jegye helyébe a Bika jegye lépett, az emberiség most a Halakból a Vízöntőbe lép: „a Vízöntő Messiása is el fog jönni, mint ahogy Gilgames (Herakles stb.) Messiása volt a Bikának, Mózes a Kosnak, Jézus a Halaknak, éppúgy születik majd egy hatalmas szellemű ember, aki a Vízöntő korszakot foglalja szimbólumba az ember számára s megveti a Vízöntő kultúra alapjait.” Innét az író és a mű optimizmusa. A regény elkészülte után írja: „csak elő kell vennem a *Vízöntő*... ama részét, ahol Utnapistim és a kertész gyalogol s társalog az ingatag országúton és Lugal rettentő erejéről tesz vallomást. Ajánlom, vedd elő és olvasd el figyelmesen. A helyzet ugyanis pontosan ez! Miért ne legyenek hát optimista?”

Aligha nevezhetőek e regények a romantikus képzelet puszta termékeinek, ködevésnek, ókori törött cserepeken található jelek regényesített feldolgozásának. Az archaikus időkben játszódó műveiben is valóságos, reális tényekre épít, legalább annyira, mint amennyire társadalmi regényeiben és drámáiban a képzelet dolgozik. A prehisztorikus regények auro elemeiben, részleteiben valóságos motívumokra bukkanunk, ókori hőseinek arcán ismerős vonások ütnek át.

A *Vízöntő*vel új korszaka kezdődött írói pályájának, a befeléfordulás ideje. A regény megjelenése után nem egy kritika szerette volna visszatanácsolni korai elbeszéléseinek és regényeinek világába, ő azonban egyre tudatosabban építette akkor már munkásságának ezt a harmadik rétegét. Hamvas Bélától kap könyveket, vallástörténeti munkákat olvas, megismeri Várkonyi új munkáját, a kéziratban maradt *Elvesztett Paradicsomot*, a sumér nyelvet tanulja. Roheim, Jung, Spencer könyveit lapozza, Kulin Györgynél jár a Csillagtoronyban, a tihanyi biológiai kutatóintézet eredményei után érdeklődik. 1948-ban — mintegy pihentető intermezzóként — elkészül a pécsváradi gyerekkort idéző regény (megjelenéskor a *Boldog békeidő* címet kapja), majd a következő év nyarán

— megint nyáron — Akarattyán megírja a *Vizöntő* folytatását, az *Új ég, új földet*.

Így foglalja össze a regény meséjét: „Az *Új ég, új föld* a történelemelőtti időkbe vezeti el az olvasót. A mindent elpusztító *Vízözön* után lassan éled újjá az emberiség, hogy régi bűneitől megtisztulva, új örökök és gyengeségek között építse meg az új életet. Azt az új életet, melyben bármennyire is ügyelnek az örök hagyományokra, annak elemei feloldódnak egy másfajta, magasabb fejlettségű kultúrába. A ropant anyagi és szellemi vállalkozás megtestesítője Gilgames, aki csak kétharmadában isteni lény, így kénytelen egyharmad emberi mivoltában vállalni a földi sorssal járó dolgokat — végső fokon: a halált. Életének és művének ellentmondásai is ebből fakadnak. Nemcsak környezete, olykor népe sem érti magasba szárnyaló terveit, de még az istenek is szembefordulnak vele, ellenfelet küldenek a rettenetes erejű Enkidu személyében. Nem sikerül őt elpusztítani. De hiába minden, külső és túlvilági erők küzdelmében felülmarad ugyan, pusztulását ott hordja magában: a barátjává és harcostársává lett Enkidu halála rádöbbsenti saját mulandóságára is.

A felismerés okozta kétségbeesésében megpróbálja a lehetetlent, felkeresi a másvilágon halhatatlan nevelőatyját, Utnapistimet, hogy megtudja tőle az örök élet titkát. Hosszú bolyongás után a kisgyerek Gilgames kertjében rátalál az örök élet kék virágára, azonban hazatérőben elragadja tőle egy mérges kígyó.”

Míndez persze még csak kivonata sem lehet a regény tartalmának. Az író nem a történelmet, a sumér—asszír ékírásos táblákon talált töredékeket akarja valószínűsíteni. „Nem történelmet, hanem történetet írok, még hozzá egy lélek, vagy pontosabban, a lélek történetét” — jegyzi föl közvetlenül a mű kidolgozása előtt. — „A *Vizöntő*ben ez volt az alaptétel: az ember a Kosmoszban. A II. rész tétele ez: a Kosmosz az emberben. A külső világ ismeretére nézvést jól tudom, hol, merre s miként csavarogtak az embercsoportok, ámde Gilgames tevékenységei, kalandjai tulajdonképpen a saját lelki világában zajlanak majd le s engem ez a művészi feladat izgat. Mondjuk így: I. tétel, avagy tézis: a makrokosmosz a makrokosmoszban, II. tétel, illetve antitézis: a makrokosmosz a mikrokosmoszban.”

A mű értelmezéséhez érdekes adatokkal járulnak hozzá az írás közben született följegyzések. „Gilgames nem készül a Bika korszakra, illetve nem éreztetem előre, hogy készül, de szándékosan tettem így” — írja 1949. augusztus 13-án. — „Gilgamest... jónak láttam úgy ábrázolni, hogy terveit magában tartogatja és lépésről-lépésre önti formába, mintegy együtt növelve a nép előtt saját uralmának mélyülésével. A Bika-bejelentéshez hasonlóan jár el egyéb ténykedéseiben is. Ez onnét van, hogy a népet gyámoltalan, oktalan bandának tekinti... Egy helyütt maga mondja: lépésről-lépésre valószínűsítom meg a tervemet, hogy lépésről, lépésre lássátok és értsétek meg. Eljárásának, sajnos, csúnya következményei is vannak, mert nem értvén tetteit, holmi alvilági Szörnyetegnek kezdik vélni és mondani. Erre meg azért van szükség, hogy a Gilgames-époszban lévő siralmakat, vádakat, panaszokat logikusan illeszthessem művembe. Most éppen ott tartok, hogy a nép Anuhoz folyamodik segítségért királya ellen, aki „nem engedi kimenekedni őket a halálból”. Hálót kerít tehát körük s egyre szorosabbra vonja. Ma

jutottam odáig, hogy Enkidu megjelent a nyáj között s garázdálkodik. A vadász ma járt kihallgatáson ebben az ügyben Gilgamesnél. Egész sor mulatságos jelenetet írtam... s mindig úgy van, hogy Gilgames nem jelenti be, hanem megcsinálja terveit." Két héttel később: „Változtatlanul élvezem ennek a fantasztikus-realista sumér bandának a viselt dolgaát, már túlvagyok Gilgames és Enkidu bámulatos harcán s most a Bika előtt állok, amely le akarja döfni őket... Azután egy kis Istár-intermezzo következik, majd az utazás a regény negyedik negyedében. Égen, Földön, Föld alatt. Tulajdonképpen erre vásik a fogam már kezdettől fogva." Újabb félhónap telik el: „Gilgames most ütötte agyon Humbabát Enkidu társaságában, közben találkozott Istárral s ma mondta el nagy tirádáját Istár gyalázatosságáról... holnap indul vissza s aztán következik a nagy halál...”

Kodolányi levelezésében lépésről lépésre nyomon követhetjük egy-egy regényének kialakulását, megformálását. Ha csak a művek terjedelmét és a megírás időtartamát nézzük, az is lenyűgöz. A *Vízöntőt* például 1946 tavaszán kezdi írni, s augusztus 28-án közli: „Ma készen van 318 gépelt oldal.” Szeptember 8-án már tudja: „A könyv kb. 450 oldal lesz.” Szeptember 18-án írja: „Regényem elkészült. 452 oldal. Pontosan annyi, amennyire számítottam.” Három hét alatt csaknem másfél száz oldalt írt.

Ugyanígy gyorsan készül az *Új ég, új föld* is. (Megjelenés előtt Gilgames, vagy Bika címen emlegeti.) 1949. május 25-én közli: „Éppen most fogok hozzá a babiloni regényhez... Majd ha úgy megy az írás, mintha nem is írnék, mintha semmit sem művelnék, akkor fogok írni”, ti. levelet. Június 6-án még mindig csak fogadkozók: „Mihelyt végzek a tétlenséggel, hozzáfogok Gilgamesemhez... Készen s éretten áll bennem a Mű. És a következő is...” De augusztus 13-án már arról tudósít: „Erősen haladok, 275 oldal megvan, tehát pontosan annyi, amennyinek lennie kell. Eddig egy napot sem fuseráltam el... Olykor-olykor kegyetlenül kételkedem a műben, sőt úgy is adódik, hogy abba akarom hagyni. Most már azonban nem teszem, legföljebb a végén vágom a fenébe, ha rossznak bizonyul.” Augusztus 22-i közlés: „Naponként szorgosan dolgozom, kedvem növekedik s a kézirat is. Átkozott dolog, hogy alig tudom magam a tervezethez tartani, minduntalan fölbukkan valamilyen részlet, helyzet, hangulat, amit okvetlenül meg kell írnom. Úgy látszik, valamicskével nagyobb is lesz, mint gondoltam. Ma a 320. oldalt írtam meg. Egyelőre nem tudom, mit vertem papírra, majd a végén előveszem az egészet s meglátom. Most csak az érdekel, mi van az orrom előtt. Úgy haladok emeletről emeletre, mint valami zigguraton s egyszer csak, a jelzett időben, fönt leszek az Anu számára épített házban. Akkor aztán aranyasztalhoz ülök, aranyszékre, meggyújtom a hétágú lámpát és végigtekintek a világon.” Szeptember 15-én írja: „Eddig 440 oldalt vágtam papírra. Igen szélesre vetettem az alapot... most már mindegy. Némi késéssel, de a végére jutok...” S az év őszén a kézirat végére teszi a pontot. A könyv alakban 634 nyomtatott oldal terjedelmű mű írásával mintegy négy hónap alatt készül el.

Hogyan születnek Kodolányi asztalán ezek a sokívnyi, roppant terjedelmű munkák? Mi a „titka” a páratlan írói teljesítménynek?

Először regényeinek az alapeszméje fogalmazódik meg benne. Ezt nem szívesen közli, „mert akkor nem tudom megírni magát a művet. Mindig

óvakodtam attól, hogy az igazi magot föltárjam... Mágikus cselekvés az írás, az én számomra sokkal inkább, mint bárki számára s ehhez a mágikus eljáráshoz tartozik az is, hogy a legbelső magot őrzöm a széltől is." A tervezgetés a mű tulajdonképpeni írását messze megelőzi. A *Vízöntőt* még be sem fejezi, amikor arról tudósít, hogy el fogja készíteni a mű folytatását: „Regényem második része fejből és koncepcióban kész van bennem.” Egy esztendő telik el aközött is, hogy a Júdás-regény eszméje fölbukkan leveleiben, és a mű írásához kezd. Műveit hosszú ideig építgeti magában. Az előkészületi időt a téma, a kor, az eszmék alapos tanulmányozása tölti ki. Adatokra, a vizuális elmélyedéshez képekre van szüksége. Képzelete bázisokat keres, geológiai, archeológiai, nyelvészeti, vallástörténeti munkákat tanulmányoz. „A mítoszok elemzésénél társadalomrajz is kell.” — „Számomra egy rozsdás szög többet mond, mint egy könyvtárnyi elmélet.” Fejből a mű minden apró részletét kidolgozza, még a várható terjedelmet is megcélozza. „A *Vízöntő* folytatása tökéletesen kialakult már bennem, akármikor játszva írhatnám. Csak apró-cseprő részletekkel foglalkozom magamban: épületekkel, ruhákkal, szokásokkal, kisebb istenekkel stb. Mindez azonban lényegtelen... Csak már írhatnám. Ehhez azonban napfény kell.” Általában nyáron, Akarattyán fűz papírt a gépbe, s hihetetlen szívóssággal és akaraterővel néhány hónap alatt elkészül a mű. „Írni azonban majd csak június—július felé fogok, szokás szerint, ha legpokolibb a hőség s a legnehezebb írni.” Írás közben újabb motívumok bukkanhatnak még föl, további részletekkel gazdagodhat a regény, de az alap-eszmétől már nem tér el.

Mindez azonban aligha elégséges magyarázat ezeknek a hatalmas méretű, monumentális műveknek a megszületéséhez. Az ok mélyebb: az író ihletének „természetében” rejlik. Kodolányi roppant képzelőerővel, beleélő képességgel megáldott művész: ennek köszönheti írói termékenységét, de végtelen gyötrelmeit is. Hallucinációi és víziói vannak. „Képzeletem éber álmokat rajzolgat életem”, s olvasmányait is látomásokként éli át. Álmait aztán szinte révületben kopogja gépbe, megállás és törlés nélkül, mintha fülébe hallatszó diktálást követne. Írás közben nincsenek szerkezeti problémái, a lendület ragadja előre. A szerkezet, a technikai kérdés számára másodrendű, és tapasztalata szerint „mindig megoldódik”. Az első megfogalmazás után újra kézbe veszi a kéziratot, javít, igazít, változtat, baráti véleményt kér, néha egész részleteket át-dolgoz. „Írok rendületlenül, megállás nélkül... Majd egy-két hétig hagyom érni, azután kihúdom, ami félresikerült.” A javítás azonban sosem olyan mértékű, hogy a művek eredeti kompozícióján lényeges változtatást eredményezne. „Marokszám tépem belőle a gyomot s hajigá-lom szertesztét” — mondja az *Új ég, új föld* javítgatása közben — „Mindazáltal itt-ott magam is elcsodálkozom, milyen tehetségesen, sőt jól írtam meg egynémely részt.” Ezért a merész építkezésű, ciklopszfalakra emlékeztető regényekben néha terjengős, túlrészletező fejezeteket találunk, máskor gyors vágások — különösen egy-egy regény záró részében — mutatják a sietős munka nyomát. A részletek „technikai” pontosságára kevésbé ügyel. A nagy egész, az alapeszme szolgálata lebeg előtte, nem pedig a kidolgozás pontossága. A látomás jelentése a lényeges a számára, nem pedig a részletek hitelessége. „Ilyen vidáman talán sohasem írtam még semmit” — mondja a *Vízöntő* készülése közben.

— „Nem törődtem terjedelemmel, beosztással s más efféle esztétikai előítéletekkel, sőt a hangulataimmal sem. Összevegyítettem őstörténetet, kozmogóniát, metafizikát, vallástörténetet, történetbölcseletet, persziflázst, mesét, költészetet s így tovább. Három írógépszalagot nyújttem el. Eddig 375 oldal papírt emésztettem meg, illetve pötyögtettem teli. Hogy hol van a vége: nem tudom ma sem.” Csodáljuk-e, hogy ez a különféle eredetű anyag nem mindig áll össze szerves egészzé, formai felemásságot mutat, s a páratlan képzelőerő néha visszájára fordul: a szabadjára engedett „démon” a valóság falaiba ütközik, a képzelet álmai valóságizú részletekkel perelnek?

Még a *Süllyedő világban* írja diákkori magáról: „Bebúvám az ágyba, s elfúvám a gyertyát, hovatovább pokoli látomásaim támadnak. Néha nem tudom megkülönböztetni vízióimat a valóságtól. Gyakran rémülten fölriadok, valaki hangosan beszél, sőt kiabál a szobában. Én vagyok, én beszélek, kiabálok álomban.”

1952-ben, *Az égő csipkebokor* írása előtti időben veti papírra vallo-mását írói alkatáról: „Ezt a víziót többé-kevésbé tűrhetően, de gyakran tűrhetetlenül hordozom magamban s nemigen tehetek ellenc semmit... Az írói alkat olyan, hogy egyszeriben megszűnik a személyes én fékje, mihelyt az írógépet verni kezdi az ember s akár akarja, akár nem, észre sem veszi s már az gomolyog előtte, amit a tudata alá akart szorítani. Ez aztán a valóság erejével hat, mert hiszen valóság is. Az ember elveszíti mértékét, nem tudja, mi a vízió realitása s mi a realitás víziója. Sőt azt sem tudja az ember, honnét ered s mit akar jelenteni. Küszöbön álló katakizmat-e, vagy egy belül, lappangva formálódó regény-atmoszférát, esetleg alakot pl. Mózes? A világban érlelődő, feszülő erők öltenek-e jelképes formákat, homályos, de elviselhetetlenül szorongató hangulatokat, avagy Mózes közeledő lépései ezek? Sajnos, nem tudom. Csak azt tudom, hogy a lelkem mélyéből olyan indulatok, érzések, élmények kívánnak felszínre törni, amelyekről máris irtózom, amiknek elviselésétől szeretnék szabadulni.”

Magát realista-fantasztának, azt az alkotói módszert pedig, mely a történelem előtti időköt idéző regényeiben érvényesül, fantasztikus realizmusnak nevezi. A „kaland”, a kétféle látásmód összevegyítése a modern regény műfajában páratlan és merész kísérlet. Hamarjában csak képzőművészeti párhuzamra hivatkozhatunk: Kodolányi e regényei is afféle ihletből táplálkoznak, mint a modern angol művész, Henry Moore archaikus világot idéző szobrai. Gilgames éppoly időtlenné és mégis valóságossá formált alak Kodolányi regényében, mint Moore *Két üllő alakjának* királya. A regényíró törekvése, hogy archaikus szimbólumokat teremtsen a mai ember számára, rokon a szobrásznak azzal a kísérletével, hogy műveiben — mint Herbert Read írja róla — „archaikus szimbólumok hangján szóljon”.

1948 tavaszán még megjelenik a Szöllösy-féle magáncégnél a *Vizöntő*, de új könyvre már nem kötnek vele szerződést az államosított kiadók. Hiába jár műveinek külföldi kiadása után. Még 1944-ben megjelenik egy olasz kiadónál a *Julianus barát*, de honoráriumát nem kapja kézhez. Kimarad az irodalmi élethől. 1939 óta csak a nyarakat szokta a Balaton mellett tölteni; 1949-ben teljesen akarattyaí lakos lesz, feleségével és lányával az egész esztendőben a nagy tó mellett él. Ezekben az években a Balaton mellé húzódott Illyés, Németh, Tatay, Ignác Rózsa is.

Míg az irodalmi életből kiszoruló íróársaknak ezekben az években a fordítás ad némi konyeret, Kodolányi nem jut fordításhoz sem. Egyik ismerősének pilótaregényét stilizálja „négerként”, s egyéb, repüléssel foglalkozó műveket próbál kiadhatóvá gyúrni. A pasaréti református egyház történetének megírására is vállalkozna. De pénz ebben sincs. Új regényeit az ismerősök géppel másolják, kéziratban olvassák, és annyit fizetnek érte az írónak, mintha könyvesboltban vásárolnák.

Egy földel alatt lakik a szegénységgel. Villanya nincs, szobájában petróleumlámpa világít. Maga másolja kéziratait. Van, amikor papírja, borítékja sincs az íráshoz, s postáját hitelbe veszi föl a derék postamester. Zongoráját lefoglalják. Betegség kínozza, keze megdagad, lába fáj. nincs pénze új cipőt csináltatni. Az orvosért kilométerekre kell gyalognia. Fogait nem tudja megjavíttatni. Önmaga orvosa: házi receptje van a nátha elmulasztására, a fejfájásra, a fogínyorvadásra.

Gazdálkodnak, kukoricát termesztenek, tyúkokat, disznókat nevelnek, kutyát, macskát tartanak. Valóságos farmon élnek. Ezekben a nehéz esztendőekben leghűségesebb támasza felesége, Tildi, aki már akkor sokat vállalt, amikor elhagyta Kodolányival a vajszlói házat. „Akkor ismertem meg Tildit — írja Csuka Zoltán —, aki csendes szótlanúságával maga volt a hűség és bátorság megtestesülése, s egy életen, nyomorúságon, küszködéseken át is állhatatosan kitartott a vézna és testileg olyan annyira törékeny férfi mellett.” Tiszta embersége, szerény, halk, áldozatos munkája ezekben a nehéz esztendőekben megnöveli alakját. Maga is gyakran betegeskedik, mégis sorba áll kenyérért, vizet húz, fát vág, kukoricát cipel daráltatni: rendben tartja az egész házat és a kis gazdaságot.

Néha barátok, ismerősök állítanak be az akarattjai házba. Pestről Szabó Lőrinc, Tamási Áron látogatja meg, Veres Péter ajándékot küld karácsonyra. Pécsről Várkonyi Nándor keresi föl. Ismeretlen jóakarók tesznek postára egy-egy csomagot, kisebb-nagyobb pénzküldeményt, fizetnek elő újságra. Ha elfogy papírja, borítékja, azt is barátok küldenek. Valakitől rádiót kap. Oldalkocsis motorkerékpáron átviszik a Jankovich-telepen élő Ignác Rózsához. Tanítványának tekinti a fiatal Szabó Istvánt, kéziratait olvassa, tanácsokkal látja el.

Napjait így fősti le:

„Nyolckor fölkelek, megmosdom, megfésülködöm, megiszom egy pohár tejet, majd kitelepszem a ház elé és nézem az eget, a fákat, a mezőt stb. Figyelem, fecském hogy hurcolják a táplálékot az ajtó fölött épült fecskefészkek lakóinak. Melegedvén az idő, áttelepszem a nyírfa alá, egy padra. Nézegetem az eget, a fákat, a legyeket. Kitartóan és ügyesen válaszolok a rigóknak, a fiókáknak az öregek hangján, az öregeknek a fiókákén. Tanácsokat adok az ebéd megfőzéséhez... Feleséggemmel fát fűrészelek a déli órákban, tűző napon a főzéshez. Oktatom leányomat a nők valódi természetéről és igazi kötelességéről. Éldegélek a gondolon, hogy e hó 12-e óta nagyapa vagyok, III. János nagyapja. Ha kész az ebéd, nekiülök és eszem. Ezután ejtőzöm a hűsön, behúzott zsalugáter mögött... Povedálok. Almát rágok. Időnként réveteg ülésre távozom a Magány Helyére. Délután megint a ház elé ülök, nézem az eget, a fákat stb. Alkonyodván, esetleg átmegyek a szomszédba a nyug. tábornokhoz, öreg, beteges, sorcsapásoktól sújtott feleségét vallási vigaszban részesítem. Este aludtejet, tejet, hagymát s effé-

lét vacsorázom, majd kiülök a ház elé, nézem az eget, a Holdat stb. Tíz óra tájban lefekszem. Olvasom Maugham *A kazuárfa* c. könyvének eltépett példányát, melynek minden oldalát könyv nélkül tudom, hiszen három év óta úgyszólván mindennap olvasom. Napközben még esetleg lexikont olvasgatok. Mostanában új regényem két példányban leírt szövegét javítgatom. És így tovább."

A nehéz években nem panaszkodik. Magányos, de nem remete. Elvonult az emberek tekintete elől, hogy a világgal és önmagával mélyebben találkozzék. Nem a hallgatás, ellenkezőleg, írólilag a legtermékenyebb évei ezek. Bizik benne, hogy nem lesz háború. Szereti az állatokat, s mintha saját bajának növekedésével az emberekhez is közelebb kerülne. A gyűlölködés helyett a megértést, a harc helyett a szolgálatot, a bezárkózás helyett a nyitottságot hirdeti. Amikor régóta nem hall hírt fiáról, fölébred benne a múlt, s le tudja írni ezt a mondatot: „Talán ugyanezt érezte valaha az én apám is és ugyanigy szenvedett tőle, mint én.” És amikor valaki azt mondja róla, hogy hajlama van a mizantropiára, kérdések zuhatagával válaszol:

„Miért írtam annyit emberekről, egyedekről és egyénekről? Miért igyekeztem megérteni s megértetni gyakran sajnálatos vonásaikat? Miért mutattam meg a lelkük mélyén élő, bár gyakran deformálódó szeretetet? Miért kerestem őket a valóságban is? Miért ragaszkodtam s ragaszkodom hozzájuk, noha, külső jelek, alkalmi esetek, csalódások, stb. oly sokszor eltaszíthatnák volna tőlük? Miért folytatok ma is oly kiterjedt levelezést? Miért adok tanácsot szerelmi bánatban, anyagi nyomorúságban, lelki nyavalyákban, bölcselmi, vallási, történeti, gazdasági stb. problémákban? Miért tartok magam körül tanítványokat s bibelődöm irodalmi próbálkozásaikkal, tanulmányaikkal, rossz tulajdonságaik nyesegetésével, csipás szemük nyitogatásával? Miért vigasztalom, erősítem, biztatom azokat, akik számkivetésben élnek, miért tartom őket a felszínen, ha már-már elsüllyednek a baromi testi munka s a nyomorúság iszapjában? Miért nyilall belém valami, ha a posta heteken, hónapokon át nem hoz levelet Tőled s másoktól, akikre szükségem van, akiknek szükségük van rám? Miért gyötör, hogy rosszul csinálják, amit jól is lehetne s hogy a véleményemet nem mondhatom meg? Miért izgat, mit cselekszenek az emberek a Szovjetben, Kínában, a Salamon-szigeteken, Grönlandon, Finnországban, az egész földkerekségen? Miért fordult föl a gyomrom utálatomban, fölháborodásomban, mikor a zsidókat hosszú sorokban terelték a gettóba? Miért bősülök föl, ha pökhendi emberek megalázzák a szegényt, tudatlanok az okosat, ha megsértik, megverik a szegényt, a gyöngét, a gyermeket? Miért tudom és vallom, hogy az ember lakhelye a kozmosz, útja pedig a végtelen?"

A magányosság éveiben a levelek kapcsolják a külvilághoz. Kiterjedtebb levelezést folytat, mint egy szerkesztőség. Ez adja számára a mindennapi elfoglaltságot, amit hajdan az újságírás adott. Valaha cikkeit írta azzal a személyességgel, mint a levelet. Most a levelezés pótolja a hiányzó publicisztikát. Minden levélre lehetőleg még aznap válaszol, tanácsot ad, vigasztal, korhol, vitatkozik. műveinek koncepcióját beszéli meg. Leveleinek terjedelme, ha majd egyszer összegyűjtjük, Kazinczy legendás levelezését is talán túlszárnyalja. A papír mindkét oldalára, a papírszálltól a papírszélíg terjedő sűrű sorokban, pont és vessző után sem hagyva hiátust, majd gépelés után a hiányzó hosszú ékezeteket ki-

rakva írja tanulmány-terjedelmű leveleit. Sűrűn vált levelet Szabó Lőrincsel, Ignác Rózsával, Várkonyival. Ezek a levelek többek egyszerű hírközlésnél, írásos tereferénél. Fél szemmel talán arra az utókorra is pillant bennük, amely egyszer még kíváncsian fog sorai fölé hajolni.

Akarattyai életére így emlékszik vissza 1964-ben: „Dolgoztam keményen és zokszó nélkül Akarattyán, havonta néha háromszáz levelet kaptam és írtam, néha még többet. Kora reggeltől késő estig, mint régen, ültem az íróasztalom és írógépem mellett, és adtam tanácsot, fessegettem társadalmi, filozófiai, esztétikai kérdéseket, nem merültem ki, és nem fáradtam bele, nem untam meg, és nem roskadtam össze. Fát vágtam kint ónos esőben és feleségem ölében cipelt be, mert a lábamra sem tudtam állni. Dideregtünk az akarattyai kis szoba tizenkét fokos hidegében, és melengettem kezemet a parányi petróleumlámpa mellett, hogy fogni tudjam a tollat, forgatni a könyvet. Az apró betűket nagytűveggel vadásztam össze. Dolgoztam, dolgoztam, dolgoztam, magamra hagyottan.”

Tegyük Kodolányi szavai mellé hitelesítésül egyik akarattyai látogatójának, Szalatnai Rezsőnek visszaemlékezését! „Áttelepítésem utáni első nyaram volt, Siófokon üdültetek, átmentem Illyés Gyulához Tihanyba, illetve Balatonfüredre, ahol álló napig ültünk, beszélgettünk, jártuk a községet, szőlőkarókra alkudoztunk, s meglátogattuk a szanatóriumban Füst Milánt. Akkor mondta Illyés, keresd fel Akarattyán Kodolányit, örülni fog. Néhány nappal később kora dälután a Kodolányi-kert előtt álltam. Felhőlen nyári nap volt, érett a gyümölcs, porzott a száraz ösvény lépteim alatt. Leplezetlen örömmel fogadott, elidőztem nála estig. A kis kerti ház maradt a lakóháza, az igazit, Budán, mindenestül elvitte a háború. Egy betűje sem jelenhetett meg, jövedelme a gyümölcse volt. Felesége bablevest, túróscsuszát és körtét rakott elénk ebédre. De csak két tányér akadt, az is törött s egy-egy kanál, és egyetlen villa. Előbb mi ettünk, aztán az asszony. Evés közben elmondta, hogy a babot egy katolikus plébános küldte, a lisztet református pap adta, a túrot evangélikus lelkésztől kapta, régi olvasóitól. Ez volt az egyetlen tiszteletdíja. De asztalán asszirológiai szakmunkák heverték, s megmutatta mennyi készült el már a nagy regényből. Nehezen mozgott, de ujjait nem érte el a kór, azok fürgén ugráltak a bilentyükön, mint a vízipók.

Egy fejezetet, kettőt olvastam el a gépiratos regényből, míg ő szürke, rojtos házikabátban kopogott az írógépen.

A nap nyugodni készült, szedelőzködtem. Elkísért a kertajtóig, ott borultunk össze, mint régen, Pozsonyban.”

Jóformán még be sem fejezi a Gilgames-regény írását, 1949 őszén, máris új munkát tervez. „Két művem készen lévén, hozzáfogok a Júdás-regényhez... A télen el akarok merülni benne.” Asztrológiai munkákat olvas, például Frankhauser könyvét, de — mint mondja — nem annyira a csillagászati, mint inkább az ezoterikus részek végett. Panaszodik, hogy sem a református, sem a katolikus papok nem tudják megfelelő teológiai útmutatással vagy könyvekkel segíteni. „A papoktól, akik elvégre szakemberek e téren, egy morzsányi támogatást sem remélhetek, még az idevágó irodalmat sem ismerik. Szerintük az egész ámulás oka az a harminc ezüst volt, — dehát ez teológiailag, lélektanilag is abszurdum!” — „Mindent magamnak kell kiszagolnom s követ-

keztetnem." Fölméri a probléma nagyságát, súlyát, ennek ellenére a kérdés állandóan és egyre sürgetőbben foglalkoztatja. „Így hatalmaskodik el az emberen egy ‚eszme’, mint Dosztojevskij mondja. És eszi meg az embert. De majd vigyázok. Mostanában az apostoli atyákat olvasom és pld. antiochiai szt. Ignác írásai nagyon megragadtak, de Polikarp sem kutya. Aztán áttértem a mátiraktákra s bennsőmben heves viták közepette olvastam. Ezidő szerint szt. Ágostont vettem elő, muszáj újra latravnem. Így lépkedek egyre mélyebben az ‚eszmebe’, akarva — akaratlanul...”

Ilyen közegben, ilyen szellemi-világnézeti éghajlat alatt, ilyen eszmei forrásokból táplálkozva alakul, formálódik a regény terve. „Szimbólumaimat megpróbálom lefordítani a Júdás nyelvére... Most már látom, miért érdekelnek olyan módfelett az állatok, a természeti népek, az öskultúrák, a mítoszok, a vallások és a misztériumok. Formát keresek, egzakt értelmes formát, amiben víziómat ábrázolhassam” — írja Várkonyinak, s a levél mellé fényképet tesz; „már olyan vagyok, mint egy szláv Voltaire! De a macska igen jól sikerült.” Minél jobban elmerül a témában, annál jobban visszaretten tőle. „A Júdás-probléma úgy fúr bennem, mint a féreg... Most már nem térhetek ki előle, ámbár napról-napra tisztábban látom, hogy fene nagy és kényes ügy. Mert ahhoz, hogy tisztán lássam Júdást, tisztán kell látnom Jézust is, ez pedig igen kemény dió. És hát még a nép, a környezet, a társadalom, a politikai erők... Valami olyan érzésem van, hogy így, ahogy én fogtam meg ökelmét (ti. Júdást), nem fogta meg senki... Júdást írom meg és Jézus jön ki belőle. Jézus — Júdás felől nézve. A torzító tükörből látjuk majd még az igazi arcot... Az elveszett, a titkos Jézust akarom megírni Júdás kezeivel és keresztre cipelni, föltámasztani.”

Ismét nyáron, amikor már ki lehet nyitni az akarattyaai ház ablakát, írásba fog. Novemberben már a mű elkészültéről számol be. „Jún. 20-án hozzáfogtam a Júdáshoz s e hó 12-én be is fejeztem. A munka a tervezettnél jóval nagyobb lett, 720 oldal, de vannak benne fölösleges, aprólékos részek, amiket ki kell hagyni. Most fognék hozzá a javításhoz, azonban megvallom, én is fáradt vagyok. Nagyon megviselt ez a téma. Egész idő alatt egyetlen napot sem mulasztottam, a kitűzött részleteket akkor is megírtam, ha álmatlan éjszaka, anyagi gond, keserűség, fejfájás, vendég, aggodalom vagy egyéb nyavaja bántott. Mert azt mondtam, az ember tökéletesen rendelje alá magát feladatának, ha megged is. Sajnos, nem tudom megállapítani, hogyan sikerült a feladat megoldása... Érzem, itt-ott sikerült megközelítenem a látomásomat, de hogy szerves-e az egész mű, arról fogalmam sincs.”

Télen újra előveszi a kéziratot, fokozódó elégedetlenséggel olvassa, „tétova és süket” részeket talál benne, s elhatározza, hogy az egészet átdolgozza. Különösen az első harmadával elégedetlen. „Sok fecsegés, festői lafaty, lirizálás s homály az eszmék elrendezésében. Több és komolyabb részt akarok szentelni a platónizmusnak is, így, amint van, sovány és általánosító. Végezetül, Dujardin s az ő nyomán a magam kutatásai és anyaga szerint jobban bele akarom gyökereztetni a kereszténységet a múltba, az ősmúltba.” Úgy véli, hogy korábbi frói módszerével ellentétben, a központi eszmét most csak utólag sikerült megragadnia, és sok meddő fáradozás után került a kulcs a kezébe. Amit eddig még egyetlen nagyobb munkájával sem tett meg, most elejétől

végig átírja a 720 oldalt. Munka közben az eleve nem is sejtett trilógia zárótételét ismeri föl a regényben, melynek első két része a *Vízöntő* és az *Új ég, új föld*. Megszületik a mű végleges címe: *Én vagyok*. A háromrészes kompozíció, mint a magyar történelmi regényeknél, ezúttal is utólag alakul ki benne. Naponta öt-hat órát dolgozik, tíz-tizenkét oldalt önt újjá, mint egy kohó. Amikor befejezi a munkát, összegez: „Egzisztenciális kérdésekre feleltem s megfogalmaztam véleményemet Istenről, emberről, világról, e három viszonyáról, életről, halálról, emberi kötelességekről, feladatokról... Most úgy látom, nincs több mondanivalóm.” Egy akaratlan trilógia zárókövét teszi föl, s a művek összetartozásának hangsúlyozására versikét rögtönöz. Az *Új ég, új föld* végére szánja, pótlólag:

„A vízözön okait
elmeséltem bőven
esztendőkkel ezelőtt
a szép Vízöntőben.
Hogy mi történt azután,
olvassátok itten:
Gilgamesünk, a titán,
hogyan lett félisten.
Láttál sokat és nagyot,
de még itt sincs vége:
elmondja az 'Én vagyok',
hogy juthatsz az Égbe.”

Prózában így vall: „A titáni ember útját a megváltás felé a Bika mondja el, az alulról fölfelé vezető utat, a megistenülés útját, de a megváltás igazi és egyetlen útját, az örök utat az *Én vagyok*.”

A regény a kereszténység történetének első éveiről szól. A cím Jézus szavait idézi. Az író az események menetében és a tanítványok jellemzésében az evangéliumokra támaszkodik. Kodolányi Jézusa az evangéliumok Jézusa: elfogadja azt a képet, melyet a négy újszövetségi szerző rajzol Jézusról. De Kodolányi nem tudományos szentírás-magyarázatot írt, nem a vallástörténeti munkák számát akarta eggyel szaporítani, nem pro vagy kontra érvelő apológiát szerkesztett. Kodolányi nem tudós, nem teológus, nem hitelesíteni vagy cáfolni akarta mások véleményét. Mindenekelőtt regényt írt: az evangéliumok nyomán kialakult látomást akarta megformálni. Nem kezdett vallástörténeti vitát, nem bonyolódott filozófiai meditációkba; szépirodalmat, igazi epikát, művészi alkotást akart adni, a történelem színpadán kétezer éve fölbukkant magatartásformák korszerű jelentését kutatta, s a mai olvasóban mint író kívánt érzelmeket kelteni. Leginkább az árulás és a szeretet, a hűség és a hűtlenség, az anyagiasság és a szegénység, az elvakult nemzeti ambíció és a szolgálat nagy ellentéte izgatta. Még a tervezés időszakában, 1950 márciusában írja: „Júdás-tervem körülbelül minden részletében világos előttem. Jézus nagysága csak most bontakozott ki számomra a maga teljességében, megrendítően, hatalmasan, lenyűgözőn, félelmetesen és titokzatosan. Júdás sem az a szememben, amivé a teológia tette. De nagyszerűen bele tudom sűríteni véleményemet mindenféle árulásról, az akaratlanról, az ártatlanról is és a földiről, az égivel szemben.”

A téma nem előzménytelen az inodalomban, ellenkezőleg, se szeri, se száma a Jézusról szóló, különféle indíttatású és szándékú műveknek.

Kodolányi megközelítése eltér a legismertebektől: nem követi Renan szkeptikus, a természetfelettséget tagadó, pozitivistá munkáját, aki a racionalista tudományosság oldaláról, történetíróként közelített Jézus alakjához, a csodát és a látomást nem fogadta el, illetve természettudományos magyarázatokat adott, s a kereszténység születésében a „legbámulatosabb népporradalmat” látta; s eltér az örökké élő Krisztust ábrázoló Papini apologetikus elmékedésétől is, aki könyvében a betlehemi istállótól a betániai felhőig sorakoztatta föl az eseményeket és fűzött hozzájuk magyarázatot.

Kodolányi olyan Jézust rajzolt, amilyent az evangéliumok megőriztek. Hatalom van a szemében, szavai lenyűgözőek, ellenállhatatlan hatása van az emberekre, otthagyják érte régi életformájukat, és követik. Alázatos, engedelmes és bizakodó, de tud kemény és könyörtelen is lenni. Ő a második Mózes. Megjelenésével új korszak kezdődik az emberiség életében, amint annak idején Mózes is új szakaszt nyitott a történelemben. Eltűnt a Kos, a világ a Halak jegyébe fordult, s ennek az új korszaknak Jézus a Szabadítója, a Messiása. Ezt mondja róla Mária-nak a vén Simon, aki a csillagok útját vizsgálja és ismeri: „Betelt az idő, eljött a csillag, aminek eljövételét régóta vártam.” S ilyennek látja Jehuda, ha ellenkező értelemben is: „Hoi, hiszen ahogy Mósze vándorolt a pusztaságban, úgy vándorolt velünk Jesuah, de az ellenkező irányból. Ahogy Mósze kovácsolta össze a népet, úgy kovácsolta őket Jesuah is egyggyé...”

Persze Jézusról regényt írni éppen hívő embernek a legnehezebb, a források közül éppen az evangélium köti meg leginkább a regényíró kezét. Jól látta ezt Kodolányi is. Tudta, ha a kereszténység kezdeteiről regényt akar írni magas művészi színvonalon, akkor az nem lehet Jézusról szóló életrajzi mű. Megtalálta a megoldást. Bár a regény címe Jézus szavaira utal, Jesuah csak formailag áll az események középpontjában, a regény igazi főhőse Jehuda bar Simon, azaz Júdás, Jézus ellenlábasa. Míg Jesuah bar Józsefnek főként csodálatos tetteit és tanítását beszéli el, Jehudának belső drámáját ismerjük meg. Míg Jesuah végig kívülről, az áruló ember, Jehuda szemszögéből ábrázolja, Júdásnak egész belső, lelki működését feltárja. Míg Jesuah gyermekkorát csak úgy ismerjük meg, hogy anyja, Mariam gondolatban visszapörgeti a múltat, Jehuda előélete egy nagyszerű belső monológban, a regénybe betétként illesztett fikatív emlékiratban tárul föl.

Kodolányi mindenekelőtt azt az utat, azt a lelki folyamatot vizsgálja nagy biztonsággal és érzékenységgel, pszichológiai erővel és hitellességgel, melynek eredményeképp Jehuda áruló lesz. Az okok között szerepel játszik szerencsétlen születése, testi hibája, hajlamai, a körülmények, a kor, Jehuda eleinte sikeres üzletember, keresi a kockázatot, vállalja a veszélyt. Az árulás önvádja korán átvillan rajta: Judith, nagybátyja felesége miatta öli meg magát. Ebben a mélyre süllyedt állapotban találkozik a „különös nabival”, akinek tanítványává szegődik. A bűnbánat viszi Jesuahhoz, ugyanakkor fél bűne leleplezésétől, az őszinteséget nem meri vállalni: eltitkolja régi életét. Mindenáron a „titok” közelébe akar férkőzni, amikor ennek megismerése késik, egyre türelmetlenebb, egyre gyanakvóbb lesz.

Jehudában a pusztulás lakik. Nagyravágyó, anyagiás, szereti a hasznot. Mindig aggodalmaskodik, állandó kételyei vannak. Ha Kodolányi

Jézusa az új Ádám, akkor Júdásé Lucifer utóda. A végső árulást újabb és újabb mozzanatok készítik elő. Először csak átvillan rajta: „milyen könnyű volna őt elhagyni”; majd a félelem keríti hatalmába. Először még megmagyarázza önmagának tetteit, sőt megvásárlói előtt ravaszságát fitogtatja, aztán gyűlölettel fordul azok ellen, akik kivették belőle titkát, végül meggyűlöli önmagát. Beteljesedik rajta a Nebo-hegyi eszelős asszony jóslata: „Akkor leszel boldog, amikor mindent elvetsz magadtól, még tennenmagadat is, akkor emelkedsz magasra, amikor lezuhansz...” Kodolányi Júdása a Kálvárián még egyszer találkozik Jézussal, a szenvedő arc mintha elmosolyodnék, mintha megbocsátana. A büntudat drámájában, a lelkiismeret-furdalás tüzeiben jut el Jehuda a teljes fölismerésig. A regény befejezése szinte a misztikusok hitével érintkezik: Júdás árulása ún. „felix culpa”, azaz boldog bűn; Júdás is beletartozik az üdvösségtörténetbe; a bűnnek is helye van a megváltásban.

Bár a regény mindvégig a történelmi múlt hiteles megragadására törekszik, a történetet átszínezi az író személyes vallomása. A benne is élő kétféle embert, a jóra és a rosszra való hajlamát írta meg a műben. Jesuahban a tisztaság utáni vágyát, az eszményi embert ábrázolta; Jehudával kiírta magából élete salakját, a benne is meglevő gyöngeséget, rosszat, gyanakvást és gyávaságot, élete tragikus tévedéseit. Anélkül, hogy a lapos azonosítás tévedésébe esnénk, lehetetlen nem rámutatni néhány olyan pontra, ahol a regényben elbeszélte történet az író személyes sorsával, egyéni vallomásával érintkezik. Jehuda gyermekkorában, a szülők vitatkozásaiban, az apa alakjában, a család költözéseiben, a tanulás mozzanataiban, tanítóiban, beteg lábában az író életére ismerünk. Jehuda bar Simon visszaemlékezésének egy-egy részlete olyan, mintha Kodolányi önéletrajzában olvasnánk.

„Csendes éjszakákon, mikor azt hitték, alszom, gyakran hallottam szüleim halk vitáit és önvádjait, de valójában egymást vádolták. Később nyíltan is tették. Heves suttogásaik eleinte inkább keserű sóhajtások voltak az Úrhoz: „Mivel is bántottalak meg? Mit vétettem ellened tudva-tudatlan?” Idők folytán azonban ki-kitört belőlük a fojtott indulat: „Talán inkább te vagy az oka, nem is én! Ha pedig nem te, hát az atyád, a nagyatyád vagy az anyád!” Elsorolták egymás tetteit. A szoba megtelt kísértetekkel, s a kísértetek dühödten osztoztak azon, amit a sírokból hurcoltak elő. A szavakból alig sikerült elfognom itt-ott egyet is, amit összeraktam belőlük, szakadozott és értelmetlen volt, s gyerekfejjel magam adtam neki olyan értelmet, amelyet tudtam. Ezeken az éjszakákon mintha az Alvilágba pillantottam volna. Vacogott a fogam, féltem. Gyakran töprengtem olyan terveken, hogy titkon batyut kötök, s elmegyek világgá. Messze, hogy sohase találjanak meg. Terveimet többnyire a városon kívül, magányosan, a patak partján szövögettem.

Hallgatag, gyanakvó lettem, kerültem az embereket. Majd meg-mohón kerestem őket, de ilyenkor sem tudtam megszabadulni éber gyanakvásomtól.”

Néhány oldallal később:

„Akármint büszkélkedtem is a lábammal, néha nagyon keserű napjaim voltak. Félrevonultam a játékból, s égő könnyeket sírtam. Különböztem tőlük, s ez büszkévé tett, nem lehettem olyan, mint ők, s ez fájt. Okosabb voltam, mint ők, ha valamilyen játékot, csínyet kellett kiter-

vezni, vitában dönteni, hozzám folyamodtak. De azért alkalmat találtak, hogy bántsanak. Osztozkodásnál kisemmiztek, mert egyedül álltam velük szemben. Megverték, látszólag véletlenül a vízbe buktattak, bekenetek sárral, békát dugtak a kuttonethembe, lefogtak, mintha ki akarnának herélni. Végtelen ötletességgel találtak ki új meg új kínzásokat, csúfneveket, kaján tréfákat, megalázó helyzeteket. Lányok jelenlétében versenyfutásra, birokra hívtak ki. Ma is gyötörnek ezek az emlékek. Később kinőttünk ebből a könyörtelen korszakból, de mindig éreztem, csak tessék-lássék barátaim, valójában lenéznek és irigyelnek. Ők mások voltak, s én is más voltam. Ez kimondhatatlanul fájt, gyakran fásultan hevertem kedves buvóhelyemen, a partmélyedésben, s közben a víz hullámzását bámultam, s szerettem volna meghalni.”

Jehuda könnyei és panasa a születése óta hordott testi hiba miatt: az író könnyei; Jehuda sóvárgása az emberi közösség melege után: az ő sóvárgása; Jehuda vágyódása, majd visszatérése gyermekkorra színhegyére: az ő kívánsága; Jehuda kérdései és kétségei Jesuahhoz; az ő gondolatai; Jehuda gyöngesége, útkeresése és büntudata: az ő szenvedése. Jehuda bar Simon emlékiratának utolsó mondatait Kodolányi a maga nevében is megfogalmazhatta volna 1950—1951-ben:

„Ki láthat az emberi szívbe, az ember máját és veséjét ki vizsgálhatja? Egyedül Adonáj, áldassék a neve mindörökké. Ő tudja, hogy valóban gyáva, hazug, gonosz vagyok-e. Ő tudja, miért kellett annyiszor az Alvilágba zuhannom, valahányszor fel akartam emelkedni. Ő tudja, miért távozik a lelkem álomban a sötét barlanghoz, fekete vizek közé. Én csak annyit tudok, hogy szeretném újra kezdeni az életemet a születésemről fogva, újra kijönni a magzatvízből, hogy jóvátégyek mindent, amiről tudok, s amiről nem tudok.”

Az *Én vagyok* stílusa merőben más, mint a trilógia első két darabjáé. A hangváltás okát így magyarázza: „A Vízöntő s a Bika mesestílusából, szürrealista formáiból a Júdás-ban alig maradt valami, mondhatnám: realista munka minden ízében, mert ezzel is érzékeltetni akartam, hogy az igazi realitás az ember irreális volta, a világ láthatatlan síkjainak élete, a téren-időn kívül lévő lét, ahonnan a dolgok származnak s ahová visszatérnek, a tér-idő koordináta pedig csak káprázat és illúzió.”

Az ellenkezője talán a valószínűbb: Az író kiteljesedő szubjektivista világnézetét itt visszaszorítja az ábrázolt világ konkrétsága, kézzelfoghatósága, történelmi meghatározottsága. Kodolányi azt vallja ugyan, hogy új művének szellemi alapja: „Nap tehát, mint objektív valóság, nincs, világ sincs, mint objektív valóság. Ellenben van Én. És ez az Én metsz ki a maga számára Napot, amiben önmagát szemlélheti.” A műben megidézett múlt viszonylagos közelsége, történelmi meghatározottsága, a „kimetszett” világ ismert tényei és adatai azonban nem tettek lehetővé számára más megoldást, mint a téma realista ábrázolását.

Remek életképet rajzol az ókori közel-keleti emberekről, szemléletesen és pontosan írja le az épületeket, a szokásokat, a ruházatot, az ételeket. Érzékletesen beszél a keleti elefántcsont-kereskedelemről, de egy városkapun kívüli fogadót is hitelesen mutat be. Költött alakjai, vagy a regénynek azok a részletei, amelyekhez nem talált adatot forrásaiban, ugyancsak elevenek, élők. Pedig Kodolányi sosem járt Keleten, a Genézreti to partján, Jeruzsálemben. Még az sem adatott meg neki, ami az

antik Rómát a *Nero, a véres költő*ben megidéző Kosztolányinak, hogy legalább a regény megírása után eljusson a történet színhelyére. Kodolányit a fölhasznált segédkönyvek mellett költői képzelete segítette, hogy hitelesen és árnyaltan elevenítse föl a régi dolgokat. Kodolányi nem a látványt, hanem látomásait örökíti meg. De nem hagyta magát képzelőerejétől sem elragadni: realitásigénye, életszeretete mindig az érzékelhető valósághoz köti.

Az ábrázolás remeke Jehuda bar Simon emlékiratszerű visszaemlékezése; szuggesztív kép Jehuda és Jesuah első beszélgetése s Jehuda megmerítése a folyóban; kitűnő a város vezetőinek tanácskozása Eliézer házában; emlékezetes marad, amikor Jehuda első tanító útjára indul Philipposzal, a Göröggel, és betérnek Khus házába; Babits nagy versét, a *Jónás könyvét* juttatja eszünkbe, amikor Jehudának az ígét kellene hirdetni Tiberiasban; telitalálat a hatalom embereinek, a fariezsoknak, az írástudóknak, a főpapoknak a jellemzése; az olvasót sokáig elkíséri Jesuah és Jehuda kafarnahumi nagy beszélgetésének emléke, aztán az a másik beszélgetés Józsiif bar Jónáh házában, amikor Jehuda följelenti a Mestert. A legmegrendítőbb a könyv utolsó negyven oldala, Jehuda utolsó éjszakája a Miskán alatti kőfejtő üregekben egy, az áruvásár pénzén vásárolt nővel, majd találkozása a keresztet hordozó Jesuah-val, végül keserű büntudatra ébredése és öngyilkossága.

A regény terjedelmének mintegy ötödét kitevő részlet, a fiktív memoár, Júdás visszaemlékezése arra a korszakára, mely megelőzte Jézussal való találkozását, *Jehuda bar Simon emlékirata* címmel először 1957-ben jelent meg. A teljes mű 1972-ben látott napvilágot. Kodolányi a korábban írt műveit az újbóli kiadás alkalmával utószóval látta el. Az *Én vagyok* megjelenését már nem érthette meg. A posztumusz művet Csürös Miklós jegyzete zárja, aki a regény értékeit így summázza: „Ha keletkezési idejére s a magyar irodalom akkori szkematikus átlagára gondolunk, akkor ezt a bűnről szóló, és a bűnbánó szenvedés ihletében fogant, vallomásos regényt a korszak kevés számú kiemelkedő alkotásai közé kell sorolnunk.”

Kodolányi még a Júdás-regényt írja, és átdolgozásával foglalkozik, de már érik benne egy új mű csírája. Ahogy annak idején az *Új ég, új föld* írása során fölötölt benne Jézus alakja, most az *Én vagyok* munkálatai közben Mózesra gondol. Egyfelől az Ótestamentumban olyan szövegeket fedez föl, amelyek egy ősi Jézus-vallásra mutatnak. Másfelől Jézusban — Mózes „folytatását” látja. A Jézus-problémát „ki kell szélesítenem a Mózes-előtti időkhöz s legalább a Földközi tenger népeinek múltjához” — jegyzi le az *Én vagyok* írása közben. Az *égő csipkebokor*ral a Gilgames-regény és a Jézus-regény közti láncszemet teremti meg tulajdonképpen, s a regényciklust tetralógiává fejleszti. „Mózes ugyanazt tette, amit Gilgames: eltörölte a régi kultuszt s érvényre juttatta az újat.” Amint Gilgames a Bika, Jézus a Halak, ugyanúgy Mózes a Kos korszakának prófétája.

Az *égő csipkebokor* a zsidók Egyiptomból való kivonulásának és nemzeté szerveződésének a története. „Egyik tanulság: ne csüggedjünk a pusztában, ne lázadozzunk, ne keresgéljünk bálványokat...” — mondja a Mózes történetét elbeszélő rabbi a regény végén. — „Haladjunk bátran az Ígért Földje felé a tudás birtokában, ahogy Mósze haladt, birtokában az emberi faj időtlen tudásának.”

Hőse lenyűgöző, emberfeletti lény, csodálatos erő lakozik benne. Egész embert és egész kort láttat az író. A regény írása közben mondja: „Az én dolgom, hogy Mózesben megrajzoljam egy olyan emberfölötti ember alakját, aki az atlantiszi-egyiptomi tudást összeolvasztja a lemuri-káld tudással s ezen a módon népet, nemzetet, kultúrát teremt.” „A regény... érik, alakul, bomladozik bennem. Az a világ, amit le akarok írni, egyre gazdagabb s hovatovább olyan nagyarányúvá válik, hogy már aggódom miatta. Korántsem akarom megírni azokat a vonásokat és mozzanatokot, amiket jól-rosszul ismernek már, hanem éppen azokat, amelyek csodálatos módon a mélyben lappanganak... A tetralógia akkor lesz szerves egész és teljes, ha most ezt a területet teljesen kiaknázom és megírom az összekötő láncszemeket.” Teljessé épül tehát a regényfolyam, amelynek összetartó eszméjét így fogalmazza meg: „az Ember útja a Föld nagy korszakain át.”

Amikor 1957-ben a Magvető Kiadó az életmű-sorozatát *Az égő csipkebokor* kiadásával megkezdi, a regény mondandóját a megírás után négy esztendővel már némileg másképpen magyarázza: „Amikor most útjára indul Rabbi Jochanan ben Geula elbeszélése Mózesről, arra kell gondolnom, hogy minden új, minden magasabb rendű, minden tisztultabb társadalmi életforma ugyanolyan vajúdasban születik meg, ahogy a héber néptörzsekből alakult a hosszú pusztai vándorlások, harcok, szenvedések, lemondások során az egységes honfoglaló, honalapító, több évezredes kultúrát teremtő zsidó nép. A történelem erőinek ezen a népet-kultúrát formáló tevékenységének még az sem tudott — és ma sem tud — változtatni, hogy a nép nemegyszer tragikus ellentétbe került vezetőivel.

Akarva-akarátlanul egy nagy tanulással bocsátom sorsára és útjára ezt a művet: egyes egyének fölemészthetnek a külső világgal és a belső ellentétekkel vívott küzdelemben, erőfeszítésük mégsem haszontalan, mert a nép magába fogadja áldozatukat, megerősödik általuk, s egyre egyenesebben halad egy felsőbb, szocialista életforma felé, amelyet ha valaki tagad, annyi, mintha magát az ember végső céljait tagadná.”

Az égő csipkebokor szemlélete rokon a tetralógia korábban elkészült darabjainak eszmei kötőanyagával. Ábrázolásmódban közelebb áll az *Én vagyok*hoz, mint a *Vizöntő*höz, vagy az *Új ég, új föld*höz. Az író saját filozófiájának elfogadtatására megteremti a rabbi, Jochanan ben Geula alakját, aki a történetet elbeszéli. Ezáltal a Júdás-regényben alkalmazott átképzeléses stílusnál, az ún. szabad függő beszédnél „objektívebb” stilisztikai közeget alkot. Az író filozófiája és a történelmi események reális ábrázolása közti ellentét azonban sajátos feszültséget teremt a regényben. „Kodolányi történetfilozófiája attól még nem válik igazzá, elfogadhatóvá, hogy egy pap szájából halljuk. A formai ellentmondások talán még feloldódnak, de a lényegiek nem” — írja B. Nagy László.

Bárhogy is vélekedünk Kodolányi babiloni és biblikus témájú regényeiről, kétségtelen, e művekkel valami olyasmit hozott létre, ami eddig hiányzott a magyar irodalomból. Nálunk a regény, legjobb teljesítményeiben is, elsősorban a hazai történelem és a honi társadalom jelenségeinek ábrázolására szorítókozó műfaj volt. Íróink alig merészkedtek az országhatáron túli tájakra s időben messze eső korokba. Megszok-

tuk, hogy némely témáról lemond irodalmunk, s ezzel akaratlanul is a provincializmus elmarasztaló vádját erősítettük. Kodolányi archaikus időkben játszódó regényei kitérítették a műfaj határait, a mítoszt az ábrázolás lehetséges körébe vonták, s az epikának és a mítosznak olyan modern szintézisére vállalkoztak, amit hajdanán a népek hősi eposzai valósítottak meg.

Amikor 1953 karácsonyán befejezi a Mózes-regény írását, úgy érzi, nemcsak a tetralógia hiányzó darabját, hanem egész írói munkásságának is a záró darabját elkészítette. „Borzasztó fáradt vagyok s többé semmi célját sem látom életemnek. Mindent megcsináltam, amit kellett s tudtam, mindent elmondtam, amit el kellett mondanom. Mind a négy nagy mű kész... Más mondandóm nincsen az emberek számára. Csak a gondos kijavítás van még hátra, meg egyszer, valamikor, a korrektúra. Azt még szeretném megélni.”

A teljes befejezettség, a búcsú érzésével írja: „Világos előttem, hogy a Mózesrel lezárult egy igen fontos korszak s egyelőre csak pusztaságot, céltalanságot látok magam körül... Az az ellenállhatatlan akarat, ami eddig diktált bennem, most elnémult. Mindig annak a szolgája voltam, gyakran örömmel, gyakran lázadozva, szenvedések közepette. Az rótt ki kötelességeimet, késztetett alázatra, meghajlásra, tétette félre illúziómat, tett képessé a tűrésre és a lemondásra, szorította háttérbe egyéni vágyaimat. Most azonban, mikor a Mózes utolsó fejezetét megírtam és sírógörcsben zokogva borultam írógépemre, mintha az az akarat azt mondta volna nekem: „Most föl szabadítalak, elbocsátlak, tégy, amit akarsz, több kívánságom nincs.” És ezért nem éreztem magam boldognak, mikor a Mózeset befejeztem. Ezért vált körülöttem és bennem minden hirtelen üressé. Ezért nem tudtam enni, aludni, beszélni, olvasni, levelet írni. Csak újra meg újra sírni, látszólag „ok nélkül” s ezért éreztem magam tökéletesen meddőnek, céltalannak, tervtelennek...”

Az idegreakció, melyet a megfeszített munka vált ki belőle s egy-egy regénye elkészülte után érez, még hónapok múlva is tart.

„Gyermekkorom óta vad kíváncsisággal és mohó akarattal törekedtem valamire, ami már hat-hét éves koromban csaknem tudatos volt bennem: teiszínre hozni és megfogalmazni azt a világot, ami a lelkem mély rétegeiben él, lerombolni gátakat, amik a tudatos létet a tudatalantól s a szubjektív világot az objektívtól elválasztják. Mintha már gyermekkoromban láttam volna, hogy ezek az elválasztó gátak csupán látszatok... Igazi célom nem az volt, hogy akár naturalizmust, akár realizmust, akár romantikát, akár misztikát „csináljak”, hanem az, hogy egyetlen teljességbe, egészbe olvassam énem tudatlan és tudatos szféráit. Ebben a szívós törekvésemben sikerült is eredményt elérnem. Úgy érzem, éppen a Júdásban és a Mózesben jutottam el a számomra megszabott lehetőségek határáig... Mi tennivalóm lehetne még ezután? Mellékes apróságok. A fölrakott épületek csinosítása, az állványok elhordása, átadásuk az időnek: korrektúra, a kéziratok könyvvé formálása. Ezt szeretném még elérni és elvégezni... Nem kell hozzá sem különösebb erőfeszítés, sem szokatlan képesség, sem az ihletettségnek az a mámora, révülete, amivel az igazi föladataimat elvégeztem... De mindez korántsem jelenti az élet végét. Meghalni nem akarok...”

József Attila daltípusai: dúdolók és ringatók

FEKETE ELVIRA

A magyar irodalom ismerői közül már többen felhívták a figyelmet arra az irodalomtörténeti jelenségre, amely szerint a költői élmény, impresszió és tapasztalat művészi megnyilatkozása már a *Halotti beszéd* korszakából ismeri azt a jellegzetesen élénk ritmusú és gyors ütemű gondolatszerkesztést, amelyet a műköltészet általános vonzódása a népdal sajátosságosan egyszerű formai jegyeinek reprodukálási lehetőségéhez a XVII. század bordalaiban és a XIX—XX. század költőinek versszerkesztési technikájában már egy felülmúlhatatlan esztétikai tökélyé fejleszt. A népies egyszerűségű versfaragás költészetünkben megtett útját bizonyítja a Petőfi-daltermés is, amely a Nyugat költészetében sajátosságos módon újraéled, hogy József Attila költészetében — egy több éves versírói tapasztalat eredményeként — megteremje a magyar irodalom legszébb dalciklusát.

József Attila költészetében a húszas évek vége és a harmincas évek eleje jelenti a daltermés időszakát, az a pályaszakasz tehát, amely e figyelemreméltó múlt eredményeiből kiindulva az alkotó lázas nyelvi, formai kísérletezését nem egy kezdetleges, hanem egy nagyon is kiművelt dalciklusban juttatja kifejezésre. Nem tévedünk tehát, ha azt mondjuk, hogy a József Attila-i dalok a költői ujjgyakorlat eredményeként jönnek létre a nyelv szépségének és szuggesztív kifejezőerejének izlelgetése közben, ahol azonban a nyelvi bravúrokkal kísérletezők elhibázásainak már nyoma sem található. A húszas évek végén születő dalformák szakmai tökélye a „ringatók” és „dúdolók” folklórihletésében keresendő, aminek jelenléte a József Attila-i dalköltésben nem véletlen, hiszen a „ringatók” és „dúdolók” keletkezési időpontja annak a nagy művészeti irányzatnak a fénykorával esik egybe, amely a „realista illúziók” elleni lázadását, a költészet — szerkezetében legegyszerűbb, hangvételeiben pedig legalanyibb műfajával realizálja. Amíg a szürrealizmust

jellemzően végigkísérő újat akarás a költők nagy többségével — a klasszikus gondolatvezetés szétrombolását követően — a műköltészet leg-alanyibb formáját a szabad vers formáját választatja, ahol nincs előre meghatározott versforma és gondolatséma, addig József Attila a legalanyibb megnyilatkozás lehetőségéül azt a kötött versformát jelöli ki, amely nem az irodalomban, hanem a népköltészet gazdag formateremtésében jelenti a legszubjektívebb hangvételű gondolati köntöst. József Attila a legtökösabb és legrejtettebb érzelmeket a népdal egyszerű dallamvezetésével juttatja kifejezésre. Hozzá az az alkotásmód áll legközelebb, amely nem a szabad vers költőjének tudatosan irányítatlanul hagyott érzelemcsapongására épül, hanem arra a belső fegyelemre és szabályszerűsége, amely — mint ahogyan azt verseinek szürrealista képalkotása is bizonyítja — nem kötelezően akadályozza a költői élmény valóság-hű tolmácsolását. A gondolatok formába öntésének ilyen eljárása arról a nemes költői szándékról tanúskodik, amely a hamis valósággal nem a tiszta egyszerűségtől elrugaszkodva igyekszik leszámolni, hanem éppen azokkal az eszközökkel, témával és klasszikusnak mondható versformával, amely valamikor a valóság hamis képét megalkotta. József Attila meghökkenően kifinomult érzékekkel állítja a klasszikust a klasszikus elleni lázadás szolgálatába. Dalainak kötött versformáit a szabad vers játékos könnyedségével tölti meg, ami valamilyen formában éppúgy érzékelteti a régi és új ütközésének jelenlétét, mint a kötött- és szabad-vers-forma teljes oppozíciója.

Hogy a József Attila-i dalköltészet lényege, formai konstrukciója és képi megszerkesztése közelebbi példaként állhasson előttünk, a Dalocska. Dúdoló, Tedd a kezed és a Ringató című dalt részletesebben is elemzés alá vesszük.

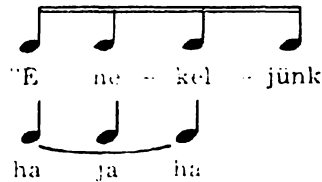
A Két dalocska cím alatt megjelenő Dalocska és Ringató 1934-ben, a József Attila-i versválogatás alapján összeállított *Medvetánc* címet viselő kötetben látott napvilágot. A két — mindössze csak néhány rövid sort számláló dalocska — minden bizonnyal, szerkezetének megkapó egyszerűségével és dallamosságának művészi szép vezetésével érdemelte ki az alkotó kritikusi elbírálásának ezt az elismerését, hiszen, mint ahogyan azt maga a szerző is mondja, a *Medvetánc* című gyűjtemény kérésselhetetlen szigorúsággal a több éves alkotói munkának csak azokat a darabjait vette figyelembe és fogadta be, amelyek tökéletességükkel legközelebb álltak a költő alkotói szándékához.

A József Attila-i verstípusok vizsgálatának első anyagaként a Dalocska című kontextust választjuk, amely szerkezeti felépítményében lényeges eltérést mutat a József Attila-i dalciklus többi darabjának formai konstrukciójától. A Dalocska, a Ringató versszakra tagolásához hasonlóan két különálló szakaszra oszlik, ahol az első szakasz relatíve tömör gondolatmenete az utána következő szakasz rövid, egymást temperamentumos gyorsasággal követő sorok játékoságában oldódik fel. A Dalocska első szakasza tartalmi szempontból sem kapcsolódik közvetlenül a második szakasz gondolatmenetéhez, ahol az egy-két szavas sorok mögött a dal folklórihetése egy gyerekjáték élénk, pattogó ritmusát sejteti.

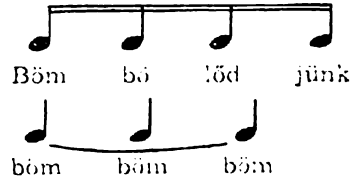
„Énekeljünk —
haja ha!
Bömbölődjünk —
böm-böm-böm!
Susogjunk, hogy
sususu —
üss egyet a
hátamba!”

E nyolcsoros szakasznak mindössze csak öt sora továbbit grammatikailag logikusan megfogalmazott információt (Énekeljünk; Bömbölődjünk; Susogjunk, hogy; üss egyet a hátamba). A közbevetett három sor (haja ha; böm-böm-böm; sususu) hangutánzó szavaival csupán az előző szavak ritmusát ismétli, különös visszhangként, azzal a parányi módosítással, amely minden szó ritmusismétlésének esetében elhagyja azt az első ütemet, amely az ismételt szó első szótagjának felel meg.

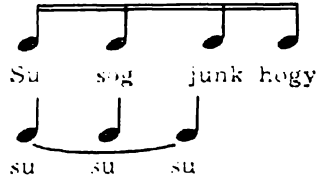
I.

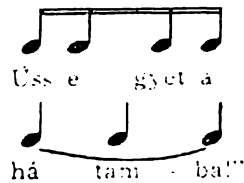
II.

III.

IV.

Az elemzett szakasznak figyelemreméltó jelensége még a gondolat-
közlő sorok sajátos kapcsolásmódja is a vers zeneiségét alátámasztó
hangutánzó szavakhoz. A versrész minden költői információt továbbító
sorának megvan a maga ritmuspárja, amely a vizsgált szakasz első és
harmadik sorához teljes önállósággal kapcsolódik, ellentétben a szakasz
hatodik és nyolcadik sorával, amelynek szavai enjambement-nal illesz-
kednek a szakasz záró dalsorokhoz.

„üss egyet a
hátamba!”

„Susogjunk, hogy
sususu —”

A vers utolsó négy sorának ez a konstrukciója a beindító sorok dinamikáját teszi nyomatékossabbá, természetesen azzal az enjambement-tel jelentő szerkezeti átcsapással, amely a sorvégi gondolat megszakításával rövid szünetet teremtve, a gondolatmenet hangsúlyos részét a dal következő sorába tereli.

A Dalocska első szakaszának gondolatai négy nyújtott verssorban tömörülnek, amelyeknek rímképlete aaaa. E versrész grammatikailag két határozói mondatból áll, ahol az egyes mondatok belső szerkezete nem a köznyelv határozói mondatának természetes rendjére épül, hanem egy olyan fordított szerkezetű nyelvi bravúrra, amely e négysoros versrésznek különös erejű esztétikai élményt kölcsönöz.

„Mikor a szeretők veszekednek,
akkor hajlongva magasodnak,
mikor a szeretők ölelőznek,
akkor a földdel elsimulnak.”

Ha a fenti négy sor szerkezetét behatóbb vizsgálat alá vesszük, azonnal nyilvánvalóvá válik a négysoros versrész ikersoros szerkezete. Az első és harmadik sor egy olyan állapotot, körülményt rögzít, amelynek részletesebb körülírását a dal második és negyedik sora adja meg. Az első és harmadik sorban felvetett szituációk minőségükben lényegesen eltérnek egymástól (veszekedés, ölelkezés), de az illető szerkezetek azonos alakulását mindez nem befolyásolja. A két ikersor hangállománya, a magas és mély vokálisok mennyiségi megoszlását tekintetbe véve, semmiben sem tér el egymástól, ami azt jelenti, hogy az első sor nyolc magas és két mély magánhangzója a vers harmadik sorában változatlanul megismétlődik. A magas magánhangzók mennyiségi többsége tehát azt bizonyítja, hogy a Dalocskának ez a két sora magas hangrendű, ellentétben a kontextus második és negyedik sorával, ahol a magas magánhangzókkal szemben a mély hangrendű vokálisok vannak túlsúlyban. A második sor ugyanis a kilenc mély magánhangzó mellett egyetlen magas magánhangzót sem tartalmaz, a vizsgált versrész zárósorában pedig az öt mély hangrendű vokálissal szemben csak négy magas hangrendű áll.

Ilyen szempontból vizsgálva a Dalocska első és második szakaszát — a sok külső formai különbözőség ellenére is — kimutatható a két versrész némi azonossága, mintegy annak bizonyítékául, hogy ha a két versrész tartalmilag nem is kötődik szigorúan egymáshoz, de szerkezetileg mindenképpen különválaszthatatlan egészlet alkot. A Dalocska beindító strófájának első és harmadik sora ugyanis, a szavak hangállománya alapján éppúgy talál párra, kiegészítőre és folytatóra, a szakasz második és negyedik sorában, mint a záróstrófa első, harmadik, ötödik és hetedik sora ritmusélenkítőre a szakasz második, negyedik, hatodik és nyolcadik sorában. Mindez természetesen annak a dallamvezetésnek a tökéletes lefolyását segíti elő, amelyet kétséggkívül élénk,

gyors és pattogó ritmus jellemez. Hogy a dinamikusság vizuálisan is érzékelhető legyen, a vers ritmusképletét hangjegyek segítségével olyan rendszerben fogjuk felvázolni, ahogyan azt az elemzett kontextus zenei lüktetése megköveteli.

Mi-kor a sze-re-tők ve-sze-ked-nek
 ak-kor haj-long-va ma-ga-sod-nak
 mi-kor a sze-re-tők ö-le-löz-nek
 ak-kor a föld-del el-si-mul-nak.

"É - ne kel - - jünk
 ha - ja - - ha
 Böm bö - lőd jünk
 böm - böm böm
 Su - sog jünk hogy
 su - - su - su
 Üss e - gyet a
 há - tam - - ba!"

A fenti vázlat két ritmikai jelenséget illusztrál világosan: elsősorban is a Dalocska változatos ritmusát, másodsorban pedig azt a refrénként visszatérő ritmusképet, amelyek a dal komplex ritmusképletét egyensúlyban tartják. A Dalocska első szakaszában a triolák és tizenhatodok, valamint a nyolcadok, triolák és tizenhatodok kombinációja jelenti a ritmusrefrént, amelyek a Dalocska második szakaszában egyszerű tizenhatodok és triola-kombinációra redukálódnak. A dal első és har-

madik sora ritmikailag teljesen azonos, megerősítve azt a hangtani szimmetriát, amely a magas és mély magánhangzók szabályos megoszlásában mutatkozik meg. A dal második és negyedik sora ritmikailag ugyancsak ikersor, azzal az egyetlen parányi eltéréssel, amely a nyolcadok és triolák felcserélődésében keresendő. A második sor kezdőszava ugyanis a negyedik sorban a „földdel” szó ritmusképével azonos, amit egy triolát alkotó „akkor a” szószerkezet előz meg. Érdekes figyelemmel kísérnünk még azt is, hogy a dalkezdő strófa utolsó szavai minden esetben a tizenhatodik időtartamának felelnek meg, hangsúlyozva és kiemelve a tisztarimes szerkezet kivitelezési tökélyét.

A Dúdoló című dalnak már szerkezeti és tematikai konstrukciója is más. A dal négy egyenlő hosszúságú és azonos felépítésű szakaszra tagolódik, ahol minden szakasz harmadik sora egy indulatszó refrénszerű ismétléséből áll. A dal eredetije francia nyelven íródott, amelyben a magyar változat keserű „sejhaj” felkiáltása helyett a „parapamm parapamm papamm” hangutánzó szerkezet szerepelt — Szabolcsi Bence észrevétele szerint — a proletár gyászdobok hangjainak utánzásaként. A Dúdoló, a Dalocska folklórhletéséhez hasonlóan, ugyancsak magán viseli a magyar népdalok termékenyítő hatását, ami nemcsak a fentebb megemlített, vitathatatlanul népies fogantatású „sejhaj” felkiáltásban érezhető, hanem a dal minden második sorának balladáinkat idéző szakadatlan ismételésében is.

„A rétek, utak csendesen
úsznak a hűvös vizeken
sejhaj
úsznak a hűvös vizeken — —

Van krumplink és van kanalunk,
pizsokban élünk és meghalunk,
sejhaj
pizsokban élünk és meghalunk — — „ stb.

A Dúdoló azonban nemcsak szerkezetében összetett, mint a Dalocska, hanem tartalmi vonatkozásban is. Egyszerűnek tűnő képalkotását a fokozás jellemzi, amely a vers első szakaszának kezdősoraiban egy érzelmileg látszólag indifferens tájrajzzal indul (A rétek, utak csendesen úsznak a hűvös vizeken). A fenti szövegben idézett képsor azonban egy olyan abszurd költői szituációt állít elénk, amely különös hangulatú élményével és rejtett misztikájával egy pesszimista hangulat későbbi kibontakoztatását sejteti. „A rétek, utak csendesen úsznak a hűvös vizeken” gondolata, a lírai megfogalmazás ellenére is inkább tükröz egy komor, nyomott légkört, mint egy kedélyesnek mondható lelki szituációt. A dal első strófájának ezt az érzelmi állapotát erősíti meg a már többször is említett „sejhaj” keserű felkiáltás is, amelynek a versszakok végén vésztióslóan ismétlődő második verssorok fokozott nyomatékot adnak.

A verset beindító tájleírást a költő a soron következő második szakaszban a hétköznapi problémáinak röpke ismertetőjével váltja fel. Az alkotói figyelem tehát a természeti jelenségek szférájáról a mindennapok szürke lét-nemlét kérdésére irányul. A vers második szakaszában a szatirikus hangvétellel vegyülő pesszimizmus már kifejezettebb közel-

ségbe hozza a költő közvetlen inspirálóját: az akkori társadalom mélyen szociális jellegű problémáit. A költői látótér összeszűkülésével tehát a költő érdeklődésének középpontjából a szürke és sivár proletársors minden más kevésbé fontos kérdést kirekeszt.

Ha a szakasz képsorának belső konstrukcióját vesszük vizsgálat alá, azt fogjuk tapasztalni, hogy a szakaszkezdő két sor gondolat tartalmát a szatirikus hangvétel jelenléte ellentétként állítja egymás mellé. Az a verssor ugyanis, amely a „Van krumplink és van kanalunk” gondolatát a kétségbeesés keserű, de a birtoklás enyhét adó tudatának valamelyest mégis elégedett hangján mondja ki, azt a következő sor „piszokban élünk és meghalunk” kegyetlen kilátástalansága megsemmisítve húzza át. Ez a kilátástalanság fokozódik azután tovább a vers harmadik strófájában, de már egy olyan képalkotás keretén belül, ahol az „új inget gondolok rád” keserű élménye már nem a „Van krumplink és van kanalunk” tényleges szituációjakét jelenik meg, hanem egy megvalósíthatatlan vágyálomként. A versnek ebben a strófájában a „Mént görbül kicsikém a szád?” sora az előző versszakban leszűkített látóteret még kisebbre zsugorítja, ahol az első versszak általános proletársorsa már egy konkrét személyhez kötött egyedi sorsként jelenik meg.

„Senkije sincs, nem éri gyász
akire csak egy párt vigyáz
sejhaj
akire csak egy párt vigyáz — —”

Ez a Dúdoló című József Attila-dal zárószakasza, amely sajátos mondatszerkezetével érdemel külön figyelmet. A természetes mondatrend itt is egyfajta nyelvi bravúrral bomlik fel. Az Akire csak egy párt vigyáz, annak senkije sincs és nem éri gyász grammatikailag beidegződött szórendjét a költő ösztönös alkotásfolyamata olyképpen alakítja át, hogy a mondat lehangsúlyosabb helyére a „senkije sincs” és a „nem éri gyász” szó szerkezetet helyezi, kiemelve a proletár magány és a kétségbeesés egyedüllét érzését.

A Dúdoló képalkotásában szürrealista, szerkezetében rímes vers. Rímképlete minden versszakban változatlanul aaba. Zeneisége ennek a dalnak is éppoly kifejezett, mint a Dalocskának. Hogy erről közelebbről is meggyőződhetünk, ritmusképletét a Dalocska ritmusképletének vázolásával azonos módon, hangjegyek segítségével fogjuk rögzíteni.

A ré-tek u-tak esen-de-sen

úsz-nak a hü-vös vi-ze-ken

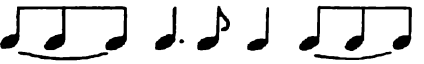
sej-haj

úsz-nak a hü-vös vi-ze-ken

Van krump-link és van ka-na-lunk

pi-szok-ban é-lünk és meg-ha-lunk

sej-haj

pi-szok-ban é-lünk és meg-ha-lunk

Mért gör-bül ki-csi-kém a szád?

új in-get gon-do-lok re-ád

sej-haj

új in-get gon-do-lok rád — —

Sen-ki-je sincs nem ő-ri gyász

a-ki-re csak egy párt vi-gyáz

sej-haj

a-ki-re csak egy párt vi-gyáz — —"

A Dúdoló ritmusképlete a Dalocska ritmusképletéhez hasonlóan szimmetrikus szerkezetű. A triolák a vers első két szakaszában szabályosan sorzárók, azzal, hogy ugyanezek a triolák a harmadik strófában sorközépre kerülnek, a vers zárórészében pedig ugyancsak egy titkos belső rend alapján a sorok elejére. A fenti ritmusképletről többek között még az is leolvasható, hogy a Dúdolónak változatos ritmusa van ugyan, de ez a ritmus már korántsem olyan temperamentumosan pattogó, mint a Dalocska szövegének ritmusa. Ez feltehetően azzal a tartalmi különbséggel magyarázható, amely a két dalt lényegesen elhatárolja egymástól. Nem szabad ugyanis megfeledkeznünk arról, hogy míg a Dalocska főleg könnyed, játékos nyelvi bravúrjaival igyekszik elővarázsolni a gyönyörködtetés eszközét, addig a Dúdoló mély gyökerű társadalmi mondanivalójával is.

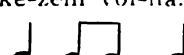
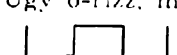
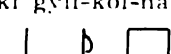
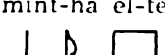
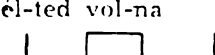
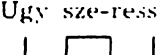
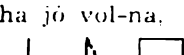
A Dalocska vidám szójátéka és a Dúdoló figyelemreméltóan komoly társadalmi angazsáltsága után a Tedd a kezeg című József Attila-dal a dalformában írt szerelmes verseket képviseli. A Tedd a kezeg című dal szerkezeti egyszerűsége az előző dalok gondolatvezetésének tiszta egyszerűségétől semmiben sem tér el. A költői élmény anyaga grammatikailag három hasonlító mellékmondatot alkotva itt is rimes strófákba tömörül. A hasonlatok minden egyes strófa eszlében a szerelmesek „teljes azonosulási vágyát” tükrözik (mintha kezeg kezem volna; mintha élteged éltem volna; mintha szívem szíved volna). Ezek a hasonlatok a költő fokozódó érzelmi állapotának hatására a vers második és harmadik strófáját grammatikailag is fokozással látják el, ami azt jelenti, hogy az első versszak egyszerű mondat szerkezetű a kontextus többi szakaszában módhatározói mondattá alakulva egy fokozásként beiktatott hasonlattal bővül.

„Úgy őrizz, mint
ki gyilkolna,
mintha élteged
élteged volna.

Úgy szeress, mint
ha jó volna,
mintha szívem
szíved volna.”

Az így beékelődő hasonlatok mindkét versszak esetében enjambemant-nal illeszkednek a vers következő sorához, ellentétben a vers első szakaszának gondolatszerkesztésével, ahol a bővítés hiánya a vers beindító-sorát természetes kapcsolással illeszti a vers következő gondolatához.

A Tedd a kezeg című dalban megformált költői élményből adódó nyelvi lehetőségeket a költő ismételtén a dallamosság tökéletesebb érzékeltetésének szolgálatába állítja. Bizonyítja ezt a szövegben szereplő igék és igemódok művészi szelektálása is, aminek eredményeként a versbeli mondanivaló kizárólag felszólító és feltételes módban megjelenő igékre épül. Az egyes versszakokat beindító sorok igéi — tartva a teljes szöveg ritmusszimmetriáját — kötelezően felszólító módban jelennek meg (tedd, őrizz, szeress). Az ilyen igékkal alkotott költői képek a jelenhez kötődnek és olyan reális szituációkat idéznek, amelyek bármely percben megvalósíthatók (Tedd a kezeg homlokomra; Úgy őrizz, mint ki gyilkolna; Úgy szeress, mintha jó volna). A versszakok zárórészei ezzel szemben olyan irreális versbeli szituációkat teremtenek, amelyek valótlanúságukkal átáramlanak az előző sorok gondolatvilágába, akadályokat állítva az ott kimondott reális vágyak valóra váltása elé is. A versszakok első soraiban ismerttetett költői álmok tehát a versszakok zárórészeiben áthidalhatatlan akadályokba ütköznek, ami az egész vers hangulatának bizonytalanságokkal telített jelleget kölcsönöz. Mivel az alkotói gondolatok mindhárom versszakban a felszólító és feltételes módú igék szabályos kombinációjában jelentkeznek, a vers dallama is és ritmusa is mindhárom versszakban ugyanilyen szabályossággal alakul.

 Tedd a ke-zed

 hom-lo-kom-ra

 mint-ha ke-zed

 ke-zem vol-na.

 Úgy ő-rizz, mint

 ki gyil-kol-na,

 mint-ha él-tem

 él-ted vol-na

 Úgy sze-ress, mint

 ha jó vol-na,

 mint-ha szí-vem

 szí-ved vol-na."

Mint ahogyan azt már elemzésünk kezdetén is említettük, a *Medvetánc* kötetben Két dalocska cím alatt kapott helyet a már idézett és részletes elemzés alá vett Dalocska mellett a Ringató is. E két versszakos dal elemzését azért helyeztük a Tedd a kezéd című dal kiértékelése után, mert a tartalmi és szerkezeti hasonlóságot itt szorosabbnak találtuk, mint a Ringató és Dalocska esetében. A Ringató a Tedd a kezéd című vershez hasonlóan szabályos hosszúságú kevés szóból álló versszakokra tagolódik. Az első versszak rímképlete abbb, a második versszaké pedig abcb. A vizsgált szöveg versszerkezeti sajátosságai azonban korántsem olyan izgatók, mint a vers gondolatvilágának képi megfogalmazása. A szürrealizmus ugyanis nem a vers egymás mellé illesztett képeinek súrlódásában és ütközésében mutatkozik meg, hanem a költői

képeknek abban a grammatikailag kisiklott szerkezetében, amely a verset éppoly groteszk élménnyé alakítja, mint a szürrealizmust jellemző, egymást szigorúan tagadó dolgok összefuttatása. A Ringató szövege egy idegenül hangzó „holott” kötőszóval indul, aminek grammatikailag egy új mondatot bevezető szerepe van. A dal szövege azonban a holott kötőszó számára semmiféle mondatot sem előfeltételez, aminek eredményeként a verset beindító első strófa grammatikailag is és tartalmilag is teljes magányban marad. E grammatikailag idegen hatást keltő szerkezeten belül, mint ahogyan azt már fentebb is említettük, a költői képek logikus kapcsolásmódja sértetlen formában jelenik meg, kizárva minden más olyan költői asszociációt, ami a vers harmóniájában zavart kelthetne. A gondolatoknak ez a formába öntése a vers következő szakaszában egyfajta grammatikai letisztuláson esik át. A mondat szerkesztés megszokott rendje helyreáll, és a gondolatok úgy ékelődnek grammatikailag is egymáshoz, hogy a szavak ékes láncolata világos értelmet kapjon.

A József Attila-i dalköltésnek a Ringató jelenti az egyik legzeneibb alkotását. Dallamosságát kihangsúlyozza a lágy „l” konzonáns gyakorisága is, természetesen azoknak a társ- és eszközhatározóknak a társaságában (náddal, csobogással, csókolással, mással, ringatással), amelyek a val-vel szövegi toldalékát hangtani módosítással a szótó záróhangjához idomítják. A hasonulás megnyújtja a szövegi mássalhangzót, és ezáltal olyan lágy dallamú fonémaszerkezetet teremt, amely a vers szövegében megbújva a „szerelmes ringás”, „mélázó tűnődés”, képét tükrözik.

A dal ritmusa a következő ritmusképlet szerint alakul:

Hol-ott nád-dal rin-gat

hol-ott cso-bo-gás-sal

ké-ke-lő de-rű-vel

ta-vi csó-ko-lás-sal

Le-het hogy sze-rel-me

föl-de-rül majd más-sal,

de az is ring-has-sa

i-lyen rin-ga-tás-sal.

A József Attila-i daltermést ismertette tehát négy olyan dalt vettünk elemzés alá, amelyek közül mindegyik, tartalmilag is és szerkezetileg is, más-más sajátosságokkal rendelkezik. A Dalocska két különböző felépítésű strófájában a vidámságnak és játékosságnak ad helyet, a Dúdoló népdalos szerkezetében a komorságnak és cinikus társadalombírálatnak, a Tedd a kezed című dalocska a birtokragok szabályos változtatásával a szerelem bonyolult érzésének, a Ringató pedig grammatikai szürrealizmusában ugyancsak a szeretetet szólaltatja meg, de már nem a Tedd a kezed leplezetlen őszinteségével, és nyíltságával, hanem a Dalocska első strófájának szigorú lakonikusságával. A dalok mindegyikében közös a képi és ritmikai folklórihetés, valamint az az eredet, ami a József Attila-i mellékdalokhoz vezethető vissza. A dal ugyanis, mint a költői megnyilatkozás egyik legalanyibb formája József Attila költészetében, az úgynevezett mellékdalból fejlődött ki. A dal tehát mindentől független, önálló formájává lett a mellékdalnak, ami a maga útján ugyancsak tovább fejlődött, az Óda zárórészeként létrehozva József Attila költészetének legszebb és gondolataiban legérettebb mellékdalát.

költők és versek

sírató a. g. matoš teteme fölött

MIROSLAV KRLEŽA

Tornyon óra lép
Lassan, mind elébb,
Lágy fény szítál az ég magasából;

Az éjben vonat
Csattog, elhalad:
Dübörgését elnyeli a távol.

A. G. Matoš, Notturmo, 1914. március

Gégeseb, klórszag, véres kanül,
vér a vattán, kötésen, patakjai a vérnek.
Pangó erekben, az agy szürke hártója alatt
álmatlanság, karbol-köd, füst-cafat;
a véres test, az ágy, a szoba, minden vérbe merül,
ínyben, idegben, ujjhegyben, bomló hús mélyén, konok férgek
rágnak és rágnak, a zsigerekig leérnek,
a seb mint kopolyú lüktet, ájulás, véres kanül,
valami fekete szárny álmosan lebben, szétterül,
s a vérrel, gennyel mocskolt test üszkösen feketül.

Gége gennyében üvegcső-gége,
szutykos üvegben szortyog az utolsó dal: vége,
a Költő haldoklik, s hallja, vonat dübörög valahol messze.
Langyos éj. Notturmo: az üres szoba csendje.

És körülötte minden: kocsmá. Poloskás szobák, vásári vigalom;
ez az élet: poloskás szoba, hitel-, bér-, váltó-malom.
Savanyú szagok, fekete, bűzös, mocskos szakadék,
s a Költő idetévedt utas, leköpött koldus-vakarék.
Ezüst szavai mit érnek itt, hol csak a pengő ezüst szava szép?
És selyem beszéde suhogásából mi haszon,
itt, ahol kocsmá minden, és vásári ricsaj, és adósság-malom?
Szem mélyén napos visszfény, mennyei nyugalom,
és poloskás szoba, és poloska a falon.

Tükörben zavaros kép, zilált, sötét, idegen arcél,
gyertya a kézben. Ugráló, nyugtalan fény
a szoba mélyén. Az agyban: napsugaras mező, virágok,
s körös-körül: homály, butaság, fekete, mint az átok,
örvénylő felhő-bugyrok, elfekvő ködös árkok,
föllöttük szivárvány-híd: álom, sohase látott.

Itt bűzlik a betű, mint hulla a sírgödörben!
Ez Khuen bán s a magyar sötétség földje,
hol a dal árva gyertyaként pislog
a magyar sínek bilincsei közt, a nagy sötét lyukban, itt-ott,
hol csak a szarkák csörgése hallszik,
dögök fölött, vértócsák fölött, mikben a vér feketén megalszik.
A Költő háta mögött csupa árny: torz, idéllen, csúf, ó,
ez a szörnyű, beteg, kísértetes nocturno!

Szörnyű így feküdni, ágyhoz szegezve, újságpapírba zárva,
mint üres templom, zászlótlan alszik a haza, az árva.
A versek véres rongyok, kongó halálfejek,
szörnyű ígyátkozódni, míg a fekete dob pereg,
s viselni a kecskeszörít, a bús koldus-darócot,
ragadós újságpapíron szagolni a friss ölmet,
nyelni hazugság-füstöt, pokoli rágalom-szemetet.
Fénykorong gyúl ki a haldokló ágya felett.

Kín facsarja a testet, az ököl görcsöl, a szem könnybe lábad,
az ajkon halvány dal-szikrák foszforeszkálnak,
és lyukat égetnek a sűrű, fekete, horvát posztón,
és átvilágítanak sáron, hegyen, koporsón.
Be súlyos, kemény sztrófák, mint a föld, nehéz a zuhogásuk,
minden megkezdett dalban
saját sírunkat ássuk.

De hol vannak már a lázas virrasztások, a végső dolgok bűvölete,
ó hol

a csend fényes fátyola, a lámpák, a könyvek a polcról,
mikor kin gúzsol, és forgat a nagy, véres kürtő,
a versírás pokoli sárfürdő.
Vak éjszakában, kutyavonítás mellett,
be nehéz virrasztani, és írni, írni a verset.

És hol vannak a zászlók? S miféle csata ez?
És hol a vers, mely kürtként harsan, és kardként sebez?
És hol a város, az alkony, a hangos, fényes utcák?
Az üvegcső véres fullánk, ahogy a sebbe szúrták.
Lámpák, és sebek, és kínok, szomorú szégyenben-maradás,
bűzös kocsmákban éji tivornya, dicső álattá-avatás.
S a templomban, ahol ránkvirrad,
meddő bűnbánat-csalatás.

A torok lángol, mint egy véres tűzhányó torka,
a szegény test verejtékben fő, rotyog a kotla,
véres szalag fut a lepedőn bolondul.
A toronyóra üt. Harangszó kondul.
A gennyes csőben a halál hörgi: vége,
a falon szürke árny: a feszület árnyképe.
Ennek a véres Testnek örökre béke.

Ács Károly fordítása

három vers a tiszáról

STEVAN RAIČKOVIC

TISZA I.

Ballagsz újra a Tiszára. Csak úgy.

Valóban épp csak úgy
Mintha nem is hajtott volna vissza semmi? Egyáltalán?

Csakugyan úgy?
Mintha nem is hajtott volna semmi hogy újra lásd
Azt a bánáti parthoz láncolt ladikot?

S a fűzfákat se kellett látnod? Törzsük iszaptól szürke
Kötőzködésig. Majdhogy vállukig.
Szaggattad róluk a száraz kócot és cigiztél
Titokban. Hát csakugyan véletlen ez?

Meg azt a kis gyalogutat ott a paréj közt
Amerre szerelmesekre leskelődtél lapulva
Azt se szándékosan tapogattad ki most?

Hanem csak úgy?

Pedig majd kiugrott a szíved.
A torkodban vert. Hát akkor?

S a parti meredekbe ágyazott kockakövekre
Azokra is már csak úgy véletlenszerűen
Állhatsz oda
S nem tudnád hogy mért nézel körül
Itt ahol botodat szúrtad két kő közé
Hogy horgássz
S majd kifogsz egy halat

S majd szépen fehérlik.

(De hát a horgodon nem volt csali, bolondja,
Így aztán csak vártad, lested,
Ó lested hiába.)

S hát ilyen véletlenszerűen ilyen hanyagul
Ballagnál el e fal tövében is?
Hisz lyukat akartál fúrni beléje
Át akartad ásni
Hogy a szemed pontosan rátapasszad
Hogy lássad:

Ugyan miféle titkos dolgokat csinálnak
Ott a túlsó oldalon.

Hát csak úgy véletlenszerűen csak úgy hanyagul
Ballagnál el e fal tövében!

Mintha nem is hajtott volna semmi, hogy erre járj
Hogy visszatérj!

Egyáltalán mi történt veled?
Mondd!

Honnan is jössz?
Merről?
S tulajdonképpen voltál-e itt valaha is?

Komolyan: honnan jössz valójában?
Merről?

Mert mégiscsak lenned kellett valahol
Különben vissza sem térhettél volna.

Nem találnál ide e falhoz. Erre az útra.
A csónakhoz sem. A szürke derekú fűzfa
Elé. S nem jutna eszedbe ez-az.

Ki találhatta volna ki mindezt?

Ha ne lettél volna itt
Valaha.
Ha ne jártál volna később
Valahol.
Ha ne tértél volna vissza
Lám-e.

Csakugyan: honnan jössz valójában?
Merről?

S végtére is mi történt veled?
Mondd!
De hát
Valóban:
Kihez intézed most e szavakat
Vagy mihez?

Hát ismét kezdenéd a régi játékot
A szórakosgatást
A játékos halandzsát?

Mélyen úszik alattad a Tisza.
És messzire.

Megfürödhetnél benne
Ha ne lenne már vége a nyárnak.

Telepedj e kőre
Mint ahogy ott kuporogtál mindig a verseidben.

Sehol senki.
El is sírhatod magad.

(1956)

TISZA II.

A szándék ez volt: fölidézni gondolatban
Egypár szót a Tiszáról
Aztán kigondolni még valahányat
(Afféle versbe való szavakat)
S aztán rakosgatni őket
Pitykézni velük
Mint a kavicssal

Óvatosan áthajtani őket a vers *kapuján*.

Ha mindez olyan szépen
Sikerülne
(Mint ahogy szándékomban volt):
Lenne még egy versem
Amit ismételnék magamban
Sokáig
Egy elhagyatott utca hosszán
Éjfél utáni
Lassú ballagás közben
Ahogy abba a házba térünk meg
Amelyben élünk
És öregszünk
Észrevétlenül.

Lenne tehát még egy versem
Mégpedig Tiszáról szóló
Ismét.

Mert mindenkinek van egy verse valamiről amihez visszatér
Rövid vagy hosszú életében:

„Brooklynban nő egy fa”
A másik másutt
Valamelyik meg — egy czredik helyen
Amely mintha senkiföldje lenne
S amelyet szólongat

Hogy ne csak úgy hiábavalóan
Nőjön rajta fa
Vagy ússzon folyó.

De a Tisza igazánvaló az életemben
S nem adhatok hozzá
Kitalált verses szavakat.

A gyermekkor Tiszája!

S én ezt nem akarom:
S versemben a Tisza többé nem folyik ott.

Mert ott folyik mélyen az életemben.

A gyermekkor Tiszája!

(Nem bűvópatak
De legalább e percben senki se fogja látni.)

(1960)

TISZA III.

Sokáig eszembe sem jutott a Tisza.

Róla írt verseim pedig
És sárga vize az én *fehér* verssoraimban
Mindez
Már biztosan
Lomhán folyik
(Üres lapszélek kopár partjai közt)
Messzire és mélyre
A feledésbe.

(Újabb költők jönnek
Ismeretlen nevűek

És más valamiféle folyók

S e más folyók úgy folynak el mellettük mint az árnyaik...)

De lám
Épp ezekben az ilyesféle időkben
Amikor már én sem emlékeztem többé nevére
Váratlanul
(Mintha valaki éjszakai
Ödöngés közben
Dobbantott volna hirtelen
A hátam mögött)

A széthajtott
Napi újságban
Épp azon a véletlenül elsőként szétnyitott oldalon
Hosszú címek
És holmi apró hírek

Meg (most már mind ritkább)
Hasábok között
Melyekben egyesek rég elvesztett hozzátartozóikat keresik
Továbbá arcok
Házak
Utcák
S számadatok társaságában

Lám

Itt van
Az ő áramló és suhogó
Tovavesző
De ni milyen kövér és fekete betűkkel szedett neve is:

A Tisza ...
S mint kikötött csónak
Hozzátoldva
Még egy további szó ... *árad.*

A Tisza *árad.*
A Tisza.
S épp most, amikor bennem lám majdnem kiszáradt.

És íme
A napok telnek-múlnak
De az ő rövidke
Villanásnyian
Észrevétlen
S havasi gyopárként
Már rég
Érintetlen
Neve

Nem marad el az újságoldalakról.

Itt van ismét a címben:

A Tisza *fenyeget.*

S azok helyett
Vagy az olyan
Vagy bár valamiképp és valamiben hasonló
Szavak helyett
Melyeket
Én
Az ő talán egyetlen és leghűbb szerelmeseként amióta áramlik
E névhez fűztem

Most valami szokatlan
S majdnem idegen
Teljesen összefüggéstelen szavakat is látok itt.

Meg képeket látok nevének társaságában
S a képeken hajlott hátú embereket előreszegzett ásókkal
És embereket homokzsákokkal

Amint valami végtelen és értelmetlen falakat emelnek
Partjai (az én partjaim) hosszán.

Majd ismét:

A Tisza garázdálkodik.

S a neve mellett újra
Valamiféle szavak
Csak most már egészen vésztjósloak
Míntha valami alattomos körről lenne szó
Vagy békés hajlékaink körül ólálkodó zsványról
Vagy egy szelíd tájainkra tévedt iszonyú vadról.

S lám
Nem csak az ő nevét körülvevő szavak
Hanem az ő neve is
Ez a szó hogy
Tisza
Észrevétlenül mind vésztjóslobbá
Mind kígyószerűbbé válik

(Míntha reggelenként
Egy-egy kígyót
Göngyöltek volna bele minden újságpéldány
Vékony és áttetsző lapjaiba)

A Tisza első áldozatát is elvitte.

Lám a nevének lassanként
Halálos csengése lesz
Míntha betűiben
Valami elkerülhetetlen
És szörnyű
Fekélyszerűséget
Rejtene.

Megannyi kép
Az újságokban
S közöttük azt mondják az év képe is.

Ez a bölcső itt a képen
Ahogy ringatózik
Egymagában
Az elöntött udvaron
(Mint elszabadult ladik a nyílt vízen).

S itt ez az életben maradt kakas
A kéményen
A víz közepén
Ahogy áll ott a pléhkakas oldalán

(Mintegy önnön szobra mellett).

S itt ez a
Színes kép is
Egy sárga tehén bendőjével
Ahogy úszik az utcán

(Mint messzi sziget napnyugtakor)...

A Tisza elárasztotta az udvarokat
És az újságokat
S többé nem tudni hol vannak a partjai.

És most
Hadd szóljak legalább pár szót
Magamról is
(Aki másokkal együtt
Az emeletről
A szobámból
Mindezt
Kábán
Követtem).

Én a Tiszát mostanáig
Mindenestül védelmeztem
Magamban.

S kissé mások előtt is.

Most már azonban magamban sem védem többé.

De hallgatok róla.

Mintha valami tartozást rónék le.

Talán ő is épp így rejtette magába valamikor
Valamely nehezen hurcolt gondolatomat
(S a sírásomat)
Mikor partjainak egyikén
Valami régi alkonyatban
Ott álltam egy fatörzsnek dőlve.

(Egész biztos hogy ő is hallgatott

Hiszen erről
Soha senki
Semmit nem tudott meg.)

Itt van a címoldalon a neve
Kövérébb betűkkel
Mint ahogy az államférfiak nevét szedik.
S itt van a neve
Nagyobb betűkkel mint maga az újság neve.

S a képen:

Sisakos katonák
Hosszú menetoszlopa
Sisakjuk villog az éjszakában
Partjai (az én partjaim) hosszán.

A Tiszát bekerítette a katonaság.

A Tisza visszavonult
Békésen
Egyszerűen
Mintha csak elköszált volna.

Mintha megvakult volna

Vagy tán az emlékezés hagyta cserben
S aztán egyszeriben
Valami ismeretlen tájon
Önnön
Volt életéből
Visszacmlékezett
Valamire.

Ezért hát
En sem beszélek többé arról
Hogy betegsége idején
Idegen udvarokban és sorsokban
Mi mindent hagyott
Maga után.

És arról sem hogy engem is
Mint afféle régi és egyetlen rejtegetőjét
Kisértett
Napokig
(Hallgatásomban
S gondolataimban hogy talán valaki mégis elárult itt valakit).

Jöllehet egyszer még visszatérek majd a nevéhez

Mint ahogy
Medrébe
És hozzám
Ő is újra visszatért.
A Tisza békésen és egyszerűen visszatért...

S itt véget is érhetne
Ez a vers
Vagy e történet a Tiszáról.

De őt meg engem más valamiféle titkos és láthatatlan szálak
is összefűznek.

S holmi igazi vég
Köztem meg a Tisza között még nincsen.

Itt a költő
Aki sínylődik motívumában
Mint valami roppant nagy és láthatatlan toronyban
(Abban az időben
Mikor már az utolsó rab is a híres Spandaut is örökre elhagyta).

S a költő
Asztala mellől
Ráámul most egy madárra is
Amint az ferde síkban
Ablakát átszeli

S eltűnik a falak mögött
A kékségben
Gondolataival együtt.

S a költő sejtí
Hogy ez a madár
És gondolatai
Most már a Tisza fölött szállnak
Messzire

És magas
És kék emeleteikről
Néznek le vizébe

Amint lassan
És sárgállón
Tovaveszik
A zöld szigetek

És görbe kanyarok mögött...

(1970)

Fehér Ferenc fordítása

névsorolvasás

BRASNYÓ ISTVÁN

SÁGI, A FALU KÖLTŐJE

— Lettettem a szokásokról,
a konvenciókról,
naponta újságokat vásároltam,
esténként könyveket bújtam,
míg a nyitott ajtón keresztül
hallottam,
hogy a szél legkisebb fuvallatára
lecses eperszemek potyogtak
a háztetőre meg a porba.
És egyszerre nem volt ember,
aki szót váltson velem,
olyan szót, ami
nem felületes társadalmi érintkezés,
ami nem pusztán konvenció,
hiszen nem álltam oda esténként
hangolni
a kocsma elé,
vagy sületlen történeteket hallgatni.
Aztán mégis odaálltam;
így lettem a falu bolondja,
a félnótás,
mindenki azt gondolja, az orromnál
fogva vezethet, én meg
hagyom magam:
tapintatból ezért költőnek neveznek.

BADOGLIO

— Sohasem tudtam kijönni a világgal,
valami messze visszamaradt belőlem
mindig is.

Jobb lett volna,
ha akármilyen másra figyelek,
de én harminc éven át
háborúztam önmagammal,
s akik tudtak erről,
egy tábornok nevével láttak el,
mielőtt szólhattam volna.
Most körüljáróm azt, ami
megmaradt belőlem vagy körülöttem,
kézzel emelem át lábamat
a sövényen,
és sántítva megyek tovább:
a reuma lesz ez, megint a reuma, —
és mégsem az, ami a legjobban megkínzott.
Mert a fagy még hagyján,
meg a nyári napok szomjazásai —
kezdetől egy szót szerettem volna
meghallani, azt a szót,
amit én nem mondtam ki soha,
magányos sétáim során sem, soha.

VARGA, A SZÍJGYÁRTÓ

— Akiben meggyullad a pálinka,
annak az asszonyok
széjjel tett lábbal ráülnek
a hasára —
mindenképpen furcsa jelenet,
így evezni át az árnyékvilágba.
De azért a butykos a zsebemben
mindig tele legyen —
mindössze ennyi a gondom,
ott hállok, ahol rám esteledik,
munkát épp eleget kapok.
Szánalomból kiosztott karéj kenyerek,
ha volna lelkem,
elsírnám magam:
volt; voltam — itt megáll
a világ,
kezdődik az ipar.
Az egész vidéken tudják, ki vagyok.
Az asszonyok, még a csirkébbek is,
összekuncognak mögöttem,
és aztán vannak, akik kifaggatnak,
míg a dratvát szurkozom.
Nem, nem a könnyelműségem
vezetett ide,
más volt az,
vagy bennem szabadult el valami,
de a lelkiismeretem szóba sem kerülhet:
most is ugyanúgy 120 kilót
nyomok, mint az idő tájt,
amikor a hajóállomásnál a községben
én vittem azt a házat,
már elnézést, a kuplerájt.

CVITKÓ, A MEGBÍZOTT

— Megígérték, hogy ha az utolsó
szöveget is beütjük a fába,
az utolsó kanál vakolatot is
odacsapjuk a falra,
és némileg tartjuk magunkat
a határidőhöz:
repülőgépről fogják nekünk megmutatni,
amit a falu
két év alatt épített fel
az én vezetésem alatt.
És micsoda két év volt,
nincs nyugtod se éjjel, se nappal,
mert minden váltás órabérben henyél,
a parasztok lopják az anyagot,
amiért naponta kétszer is
megfordulsz a városban.
De a terv ott van a tenyereden:
az öt utca egy-egy ága a csillagnak,
amit majd a piros telős házak
még a délibábra is felragasztanak.
Aztán meg ott benn
jönnek a legkurvább fifikával —
túl nagy veszteséggel jár a beruházás,
a részleg üresben nyeli a pénzt.
Rátetted az életedet;
egy rendelet elég, hogy végleg
leszavazzanak:
és most állj oda az emberek elé,
akik nagy jövőről álmodoztak.
Akik veled együtt álmodoztak,
most ott van nekik a realitás,
a tavaszi eső hogyan mossa le
a falakat,
hogyan lesz a jövőből jelen,
hogyan fordul visszájára a jövő.

BARBIA

— Az életem
maga az ideiglenesség.
Hogy az istállóajtóban állok-e meg,
vagy a barázda közepén, mindegy:
szinte lehetetlen másra gondolnom.
A háborúban én még
kisgyerek voltam, és itt hagyott az apám,
de nem keltem el
mint hadiárva, sem akkor, sem
aztán, mint a többiek;
az ólaknál segítettem naponta,
alhattam az istállóban,
míg nem értem a kort,
amikor is megtettek bakternek.
Maradtam a helyemen,
az egész csak annyit változott,

hogy azóta napközben alszom,
és az éjszakát kell jobb híján
elütnöm az üres gondolataimmal.
Az apám még írt levelet, sokára,
úgy írta, hogy egyelőre
Bécsben van,
de túl kicsi a lakása ahhoz, hogy
magához vehetne,
legyek még valamennyit türelemmel:
azóta több mint húsz év eltelt.
Most már nem hiszek abban,
hogy megéri várakoznom,
túl a harmincon mit is várhatok —
bánom, hogy semmit sem láttam a világból,
még csak katonának sem kellettem
egy napra se.

SÁNTA PÉTER

— A faluban, vagyis hát a soron
kiutalták a házam,
semmit sem kellett megtérítenem,
mert nem is tudtam volna —
figyelembe vették a helyzetemet.
A munkámból éltem, ameddig csak
lehetett,
nem ment volna másképp, mindenki
nagyon jól tudja, hogy van ez:
most azon gondolkozom, voltak-e
gyerekeim —
magam sem tudnám megmondani, mikor
vagy hol kallódtak el.
És nem tudom, mi az,
ami még itt tart,
hogy a világ irgalmából tengődjek,
a szomszédok hordanak át levest
meg ételeket,
ezt-azt, amit még sajnálnak
a kutyáknak odavetni.
De már látom néha, hogy meszelik
utánam a házat,
szúrágta ágyamat kidobják,
vagy néhány szeggel odaütik
kerítésnek,
ahonnan a lécek már rég kihullottak.

BERETKA, A KOCSIS

— Tanulni, tanulni —
valahogy így gondoltam,
hiszen mindenkinél
egyformát mutat a mérleg,
a kezdet után is jönnek
egyre-másra újabb kezdetek,
míg rá nem jössz véglegesen,

hogy itt kezded, s ebből most már
nem engedsz.

Persze, az alkalmat ki kell
várni,
persze, a lehetőség az mindig
előtted szalad,
mintha a tulajdon fejedre akarnál
egyszerre rálépni,
amit az árnyékod a porban
mutat.

Vasárnaponként ott ülsz és morfondírozol
magadban az eresz alatt,
nem mintha valami hiányozna,
hanem csak érzed a hiányát,
és kimondani sem tudod.

És akkor hirtelen minden
világos lett előttem,
én is jelentkeztem arra a tanfolyamra,
fél évig fél fizetésen éltünk;
mire a zsebemben volt a jogosítvány,
mindent átszerveztek,
még az utakat is új helyekre tették,
ha nem itt születtem volna,
magam is eltévednék.

Mi csak a papírt kaptuk, de a gépeket
nem,
az egészségből egy házat sikerült kiszorítani
a temetősoron,
hajnalban kelek, mint azelőtt, és fekszem,
amikor fekszem:
egy gonddal több, ha magasra lépsz.

IMRE

— Mindenki énvelem szeretne cserélni.
Mindenkinek az az elképzelése,
hogya puha legyen a fenéke alatt,
és tétlenkedve üthesse el napjait.
Egyszer még az elnök is átmutatott rám
részegen az asztal felett a kocsmában,
és senkinek sem jutott eszébe,
hogya nem a magáét issza,
hanem az enyémet.
Napi három szerződést aláírni,
legtöbb négyet,
aztán átsétálni a sankhoz és várni a potyát
a betévedő parasztoktól —
de én két éve múlt a tavasszal,
hogya egyetlen napra sem maradhattam el
a tanyáról,
meg hova is tudnék menni,
ha mehetnék:
csukott szemmel elvégzem már a munkám —
minden bezárult köröttem,
most már el sem zavarhatnának.

GUSZTI A SZOMSZÉDBÓL

— Nem vagyok ide valósi,
fogalmam sincs, hogy jöttem erre rá,
vagy csak ilyesmivel áltatom magam.
De éntőlem senki sem ismeri jobban
a szállásokat
kifelé a Tiszától, egészen le
a csatornáig, meg még tovább,
amerre évekig szolgáltam.
Mert senki sem tudta megmondani,
hol születtem,
és erről nem kaptam sehol
semmiféle papírt;
nem tudom pontosan, hogy hány
éves vagyok,
s abban sem lehetek biztos,
hogy a magam nevét viselem-e.
Hanem az istenbe is,
végső ideje már kitalálnom valamit,
mégsem járhatom be
a fél világot,
küszöbökön koldulva
az adataimért.

LAJOS A KERESZTÚTRÓL

— Elmúlt az egész: vegyük úgy,
hogy megöregedtem.
Jó ideje már, hogy szívesebben alszom
csőszkunyhóban, mint rendes ágyban.
Az asszony két lányt szült,
teljesen leköti, hogy férjhez kell
adnia őket.
Én is itt élek, elvagyok a ház körül.
Ha bemegyek a faluba, beszélgetek
az emberekkel,
különben nem jár hozzám senki,
őhozzájuk jönnek csak a kérőik.
Én többé nem szólok bele semmibe,
felőlem elvihatik az egész házat,
mondtam már,
hogy jó nekem a csőszkunyhóban.
Régebben volt itt egy barátom,
játósótársam volt gyerekkoromból.
Azelőtt eljárt hozzám úgy
havonta-kéthavonta, ittunk, kártyáztunk,
ócsároltuk a falu vezetőit.
Hanem az asszony egyszer csak nekiesett,
szidta, lökdöste kifelé,
elmarta innen, semmit sem tehettem.
De még akkor éjszaka vágtam az almafárról
egy vastag husángot,
még bementem a házba és ütöttem őket,
öt meg a két lányát a sötétben;

azóta nem érdekel, hogyan élnek.
Öt éve, hogy nem volt nálam senki,
azóta alig hallottam a cimborámról,
nem is tudom, mi lehet vele.

KATI

— Ha egyszer csúfnak születtem,
tudom, nyúlfogakkal,
már eleve könnyű prédának
tartanak mind,
hát ha könnyű prédának
számítok, az is vagyok;
komoly ajánlat számba sem jöhet:
rokkantak, széltől hajtottak
itt vonulnak el,
férjek és szeretők, kiknek az eszük
a derekukig ha ér.
De van pillanat, ó,
van még pillanat,
élnek oly pillanatok a tiszta
szemekben,
amikor esellen kamaszoknak
kelletve magam
megengedem,
hogy lábamnál fogva leráncigáljanak
a szénakazalról.

KÁRÁSZ, A SZEGÉNY ROKON

— Mikor rozsdás biciklimen
beállítok a lakodalmukba
a sok parádés fogat közé —
meg vannak, akik autót béreltek,
meg olyanok,
akik a sajátjukat hajtják:
megáll az ember esze —
hogyan maradtam én legalul?
Nem elég napi 12 óra
a birtokon,
a világnak fel kell mutatni
a tőkét:
ez vagyok én, ennyi az én áram,
köztetek ennyit érek.
És ez mind kútba esik;
hajnalban a szalmakazalon
elsőnek te üvöltesz:
világ!
És felkel a nap,
megszúrták a menyasszonyt,
hát akkor csendben, el sem
köszönve senkitől,
hazakarikázunk.

HIRDETÉS

Kincses Marist keresem,
Kivel együtt mentem bálba,
Kincses Marist keresem,
Kinek táncre állt a lába,
Kincses Marist keresem,
Ki csókolni megtanított,
Kincses Marist keresem,
Ki vesszőként ráhajlított,
Kincses Marist keresem,
Ki felnyitott minden zárat,
Kincses Marist keresem,
Ki rám borított aranyágot,
Kincses Marist keresem,
Bárhol van is a világon,
Kincses Marist keresem,
Ő volt az én ifjúságom.

*

AZ EMBER ÚTJA

Az ösvény átmegy a folyón,
a folyó átmegy az ösvényen,
az ember útja elágazik,
az ember útja találkozik —

ösvényen és folyón át is

•

KONTRAPUNKT

Mint paralelek
olyanok vagyunk

csak távolodva
nem közeledünk
egymáshoz

•

MODUS VIVENDI

Élünk egymásra ítélten
akár az élet és a halál
a felhő és az ég
anélkül hogy tudnánk
mikor mi következik

•

SZERELEM

Két pont között az összekötő vonal
két pont között a legnagyobb távolság
s az út oda-vissza
ugyanaz

•

HA A FÉNY...

Ha a fény leszakad az égről,
a sötétség felszáll a földről,
de azért az éjszaka: éjszaka marad.

•

ELMŰLÁS

zizzenő levél
monoton ritmus
zizzenő levél
monoton ritmus
zizzenő levél
monoton ritmus
nem ősz ez már
hanem a tél
fényes nyárra
ráomló szemfödél

•

PERMANENS FORRADALOM

Ha ágyat vet a forradalom,
ne dőlj bele,
ha ágyat vet a forradalom,
ne dőlj bele,
ha ágyat vet a forradalom,
kelj fel ellene!

•

ABRAKADABRA

(Bori Imrénék ajánlom)

Abrakadabra,
abrakadabra,
eső hull az almagra,
eső csöppen, csíra szökken,
tíz esztendő száll fölöttem.
Abrakadabra,
Abrakadabra,
termő ágon szél fuvalma,
termő ágon aranyalma,
tiz esztendőm visszaadja.

KÉTSOROSOK

Világ

Megostromlott kör:
bent is kint is mindenki mást akar

Élet

Megismételhetetlen
egyszeri mutatvány

Szeretet

Háromszori kakaskiáltás —
felelet nélkül

Szerelem

Nemzedékek dala
nemzedékek gyásza

Béke

Poézis
az emberről

Ember

Végtelen számú
egyéni változat

Korparancs
Változni
és változtatni!

Győzelem
Futóhomokba tűzött
zászló

tárolás, vezérlés, üzenet

SZOMBATHY BÁLINT

KILENC TUDÓS

L. Bragg (London),
P. Dirac (Cambridge), I. Frank
(Moszkva), W.
Heisenberg (München),
R. Mössbauer (München), A.
M. Prakorov (Moszkva),
J. Rabi
(New York), J. Schwinger
(Cambridge, Mass.),
Sir John
Thompson (Cambridge),
Anglia.

ORANGERIE PARIS

Van Gogh
1886 júliusában beiratkozott
Cormon festőiskolájába,
ahol Toulouse Lautrec-vel
és festményeivel.
Húsz hónap alatt
több mint 200 képet
a monmartre-i kertekről,
a Szajna-partról, utcarészletekről,
virágokról.
Csupa derű árad
ezekből a festményekből.

MUSÉE D'ART MODERNE PARIS

Most elkezdem,
hogyan rajzolniak verset.

GUGGENHEIM MUSEUM NEW YORK

Nem véletlen,
hogy ismét
New York emlékezik
Mondrian 1872—1944
művészetére.

DOCUMENTA KASSEL

Ehhez hasonlót
hiába keres az ember
Velencében.

KUNSTHALLE BASEL

A bázeli kiállítás hangos.

MUSEUM OF MODERN ART NEW YORK

A New York-ban élő
német művész,
Franz Eberhard WALTHER,
naponta
öt-hat órát tölt
a múzeumban,
és a látogatókkal végez
kísérletet.
A fényvel a sötétséget
állítja ellentétbe,
a zajjal
a tökéletes csendet.

HAUS DER KESTNER-GESELLSCHAFT HANNOVER

Pol Bury
pályáját festőként kezdte.
1953-ban hátat fordított
a festészetnek,
és kinetikus lett.
A milánói dóm,
a párizsi Eiffel-torony

vagy a Manhattan felhőkarcolói
mintha úsznának,
hullámoznának benne.

HÁROM POSTASZÁM

Oldenburg 2900,
Leipzig 703,
Szabadka huszonnégyezer.

mai próza

V.

— Hol vagy, Komlóssy fiam, kerestelek már három napja! És a szokás az, hogy legalább szombatoként itt vacsorázol! Vagy nem tartasz igényt az én keresztyén vendégszeretetemre? Mire tartasz te igényt, Komlóssy?

— Semmire, tiszteletes uram.

— Ilyet nem mondhat egy kántortanító, kiváltképpen nem mondhat ilyet az én otthonomban. Nem mondhat ilyet az, aki három esztendőn át igénybe vette bizalmamat és megbecsülésemet. Vagy talán kegyed is az eltanácsolásom mellett van?

— Az eltanácsolása mellett? Tiszteletes uram, én ezt nem mondtam soha!!!

— Nem MONDTA?

— Nem is gondoltam.

— Itt valami nincs rendben, Komlóssy!

— Valóban nincs rendben, tiszteletes uram!

— Lenne valamivel világosabb?

— Azért jöttem.

— Kiváló! Nos, tessék!!!

— A minap a szokásos időben jöttem... este volt már és...

— Na, miért akadt meg? Miért nem mondja tovább?!!! Bátran!

— Akaratom ellenére olyasmit hallottam az ön szájából személyemre vonatkozólag, hogy...

— Már megint elakadt! Mert rájött, hogy alávalóan viselkedett, amikor hallgatózott.

— Nem az rettent vissza, hisz nem hallgatóztam. Az, hogy Ön engem TÓTOCSKÁNAK nevez és csúfol. Egy szent embernek elsősorban az egyház egysége, híveinek hívsége legyen a gondolatja.

— Köszönöm az oktatást, de, kedves néhai cimborá, Te nemcsak hogy jellemtelen kis szürke emberféreg vagy, de tájékozatlan, bamba

és ügyetlen is. Te nem foglalkozol azokkal a dolgokkal, amelyek országunk legjelentősebb nyereségét jelentik. Az is könnyen meglehet, hogy Bánffy Dezső grófról nem hallottál, azt se tudod akkor, mi a kormányfő leghőbb vágya. Nos hát, akár itt, ebben az ázott kis fészekben a birodalomnak és a Bánffyak iránt táplált rokonszenvem és hazafias tiszteletem arra kényszerít, hogy az imént még erőskezű, *tiszta* magyar hitű, reformált főispán gondolatait szolgáljam.

A pap most elhallgatott, szeretne volna látni a változást azon a csontos, keskeny arcon, azon az örökké higgadt és alázatos, szinte mártíri tekintetű arcon. Mert ezek után nyilván történnie kellett valaminek.

De nem történt semmi. Az az arc ott előtte csak egy árnyalatnyi enyhülést hagyott leolvasni a szigorúságából.

— Megmosolygód önmagadat? Ez még nem elég. Ez nem felel meg annak, amit mondtam.

— Amit mondott? Tiszteletes uram, semmit se mondott. Nekem ez nem elég, ez nekem *semmi*. De ha már valóban a politikum az, ami Önt érdekli, inkább mint az Ó- vagy Újtestamentum...

Kovács tiszteletes meglepetésében hátralepett, és leült az egyik könyvesládára. Néhány másodpercig tartott csupán. Az arca előbb tarjagos, majd borvörös lett. Mint egy huszárkapitány — úgy pattant fel és üvöltött.

— Vége a te kis trágyadombi kaparászásodnak! Te szentségtörő, te felséggyalázó, te... te... szocialista bujtogató, te tót fattyú!!!

Az iménti lágyulás a csontos, szigorú arcon most mosollyá duzzadt.

Akaratlanul is meglátta ezt a lelkész. Akkor ismét hátratántorodott, de nem ült le. Dermedt tekintete szinte odaragadt a csontos archoz.

— Bánffy, a valamikori „félmágnás”; az oláhok, tótok, kárpátaljaiak nagyon megtanulták ezt a nevet. De most nem róla van szó, Tiszteletes uram! Arról, hogy Ön nem tudja, mi történt *itt* 1888-ban. Pedig nem ártana, ha azt nem kerülné megismerni. Igaz, hogy ez egy maroknyi magyar. Csak maroknyi. De itt is lehetnek Szántó Kovácsok. Hódmezővásárhely sincs olyan messze, ezeknek az embereknek meg jócskán volt türelmük. Mert Vésztőről is úgy jöttek el, hogy vállalták a türelmet. Még mennyit!!!

— Kinek a türelméről beszélsz, te tanítókorhely? Kiről beszélsz te egyáltalán itt nékem?!!! NÉKEM!!!

— Azokról, akiket a minap kidobott innen!

— Pizskos, бүdös parasztok. A presbitéria tanácstermébe se engedhetem be őket, mindjárt nyitogatni kell ajtót-ablakot!

— Ezek bizalommal közeledtek...

— Hogy milyen bizalommal, azt csak én tudom. Íme a bezúzott ablak!

— Másnap volt itt Ambrus... azt...

— Azt is kidobtam, igen! Mindenkit kidobok, aki ide istentelen kérelmekkel lép be hozzám!!!

— Az apja meghalt.

— Nagyon szép...

— A presbiterek mondtak imát, mert...

— Mert én nem voltam hajlandó olyan ember halottas ágyához kimeneni, aki halála előtt *gyógni* kívánkozott!

— Csak a segítségét kérni. Nem neki volt rá szüksége... A falu népének lesz rá... dehogy lesz, mit beszélek!!!

— Hát persze hogy eltaláltam: TE EGY USZÍTÓ BITANG FRÁTER VAGY!!!

— Én nem! Nekem nem kell innen semmi! Júliusban költözök. Egyetlen napot se töltök itt tovább. KENDNEK (itt megállt a lélegzete egy pillanatra: ilyet mondani!!!) meg azt kívánom, ismerje meg az ittbelieket abban a formájukban, ahogyan a járásbírószágon ismerték meg őket 1888-ban. És... hogy engem nem fognak elűzni, azt csak annak köszönhetem, hogy idejében eliszkolhatok. A pártjukon még alaki szempontból se lehetek, de rokonszenvezhetek velük. Még ha minden ablakomat bezúzzák, akkor is, kedves tiszteletes uram.

Kovács tiszteletes sunyin nézett a tanítóra:

— Ezek zendülésre készülnek? Ezek nem ismernek Istent se Urat? Nahát akkor megvárjuk! Vagy megszorítjuk a lépéseiket!

— Csak azt kérdezem még, Kovács tiszteletes úr: látta, tudja-e, milyen borzalmasan szegények ezek az emberek? És egyre szegényebbek! 1500 hold járandóságuk van a Kiss-féle birtokból, és nem kapják. Nem tudják megmondani, senki se érti őket, a türelmük felemésztette már a szavaikat, beszédjüket is. Ha berepül egy tégladarab az ablakon, jegyezze meg: nem ölni akarnak, valamit mondani csupán! Segítsen nekik!!!

Az ajtó most is, hajszálnyira úgy, mint a presbiterek előtt minapeste — feltárult, csak hogy a tanító egy percig se maradt, szinte kitépte a pap kezéből az ajtót, amikor maga után rántotta.

Kovácsot páni félelem fogta el. Sohase gondolta volna, hogy ebben a gigerli tanítóban ennyi magabiztosság lapul. Ő félénknek, alázatosnak ismerte, ez meg most nemcsak hogy biztatja, de meg is fenyegeti.

A tékához ugrott, lázasan keresett, kutatott a régi írások között, az egyházi históriában egy sort se lelt 1888-ról.

Mit tud erről a járásbírószágról?

El kell menni és utánanézni.

Az indulatok egymást gáncsolták benne, ez volt a legborzalmasabb érzés, amit már több ízben észlelt az utóbbi hat-nyolc esztendőben. Egyik pillanatban könnyörületes volt, aztán Isten ostorának érezte magát, majd annyira a dolgok mögé akart furakodni, hogy hasznót lásson belőle, aztán a Tábla bírójaként volt szigorú, de igazságos... se vége, se hossza a lelke háborgatásának, színe változásának.

Mint mindig, most is a korszó nyugtatta meg.

Ebéd után magához kérte Somogyi Imrét, a bírót.

Sohase szerette ezt a szúrós szavú, kesernyés embert. Valahogy akkor kezdett tőle félni, amikor három évvel ezelőtt, közvetlen az érkezése után eltemette a legfiatalabb fiát. Egy évre rá megválasztották bírónak, s azóta, habár szomszédságába került a hivatalával, igyekezett nem beszélni vele.

Idegesen járt-kelt, már meg is bánta, hogy audienciára kérte a bírót. Félt tőle. Attól a rengeteg keserüségtől, bánattól félt, ami ebben az emberben összegyűlt. Ebben volt sztoikusabb, nagyobb, erősebb tőle. Kiabálni se lehet rá. Ó, jó Isten!!!

— Adjon Isten jó napot, Tiszteles Uraméknak.

Az ember levette fővegét még az ajtó előtt. Ez jó jel. Többes számban köszöntötte, ez nem jó jel.

Hellyel kínálta.

— Szeretnék néhány ügyről beszélni veled. Azért hívtalak.

— Nagyon jól tette.

— Igen. Miért tettem jól?

— Mert majd utána nekem is lenne mondani-kérdeznivalóm.

— Szóval készültél hozzám?

— Ilyet én sohase teszek.

— Mit nem teszel?

— Nem készülök. Én teszem, amit tennem kell. Készülődés nélkül.

A lelkész elkomorodott. „Ez nem olyan, mint a hülye Komlóssy, ez kerek, egész gondolatokat gurít elébe.”

— Nos hát akkor: mi volt itt 1888-ban?

— Július 30-án elmentünk Párdányra, és kértük az egész járási tisztviselőség azonnali leváltását. Pimaszul becsaptak bennünket, és ezt a mi szent törvényünk is büntetendőnek véli.

— Csak ez volt?

— Minek kellett volna lennie, Tiszteles Uram?

— Tettelegességre nem került sor?

— Ez akkor volt, amikor a karhatalommal erőszakos módon az utcára kényszerítettek bennünket.

— Hányan voltak?

— Harmincan. Ez egy szabályos küldöttség volt.

— Miféle szabályos küldöttség?

— Csak semmi idegeskedés, Tiszteletes Uram, a szabályos küldöttség nem ütközik törvénybe!!! Az viszont elképzelhetetlen, hogy egy kis járásbíróság elsüllyeszti egy falu népének szabályos kérelmét.

— Szabályos, szabályos... Mi volt... Miféle kérelme lehet az ország és állam hatóságaihoz egy sze... az ittabei református lelkeknek?!!!

— Jenovay Imre bérlő megvásárolta a Jorgovánt. Elölünk

— Jenovay Imre méltóságos úr...

— Jenovay Imre nem méltóságos, hanem csak úr, ha akarom, mondom, ha nem...

— Somogyi Imre! Nem tűrhetem a felsőbb rendek ilyesféle...

— Jenovay Imre nem felsőbb rend! Egyelőre csak elültette az ügyet, nem az ő hibája, hogy olyan földet vett, amelyiknek megvolt az igazi gazdája. Namármost: a falu ma este dönt a Nagykocsmában arról, mitévő legyen. A jegyzőm által megírtam a panaszlevelet Maga ellen, mert megtagadta keresztyén testvérünk elprédikálását és utolsó útjára való elkísérését. A presbiterek neveit viseli a levél, tehát nem közigazgatási, bírói panasz, hanem az egyházközségé. Most pedig, tiszteletes, elmegyek. Ha kifogják Kortési Mihály tetemét, ha kiveti a víz, ne törtenjen meg az, hogy harangszó ne jelezze és Isten igéje a lelkész szájából ne búcsúztassa! Különben én gyűjtöm fel mindenestől ezt a paplakot... A fejükre gyűjtöm, mikor NEM IS SEJTİK!!!

Somogyi Imre csizmáinak kemény, nem siető, de iparkodó koppanásait hallotta a pap.

„Filadelfi Ilona, megöllek, te átkozott néember! Miattad van ez a lidérc ebben a szent házban!!! Nincs menekvésed, Filadelfi Ilona!”

Ismét ivott, ivott, százszor tán, hogy lefordult a könyves ládáról, ahol

ilyenkor a legszívesebben meghúzódott. Egyre leveleket fogalmazott hangosan. Még a királynak is fogalmazott egyet. De a legszebbet Bánffy Dezső bárónak fogalmazta. A levegőbe persze. Mindahányat a levegőbe. Bánffy neve édes borzongással töltötte el. Azt már nem tudta, hogy Bánffyt is menesztették Pesten. Ezt másnap újságolta el neki az ismét csak beszemtelenkedő Komlóssy. De most még Bánffy Dezsőre esküdött, és szívesen vezetett volna egy huszárezredet Szerb Ittabére, és kaszabolta volna le őket, mert valahol ilyesmit olvasott, hogy az ország legnagyobb terhe ez a sok ingyenélő. Ezek nem is igazi emberek, elfajzottjai az emberiségnek, és szívják az istentől kedvelt magyarságot. És már megint talpra ugrott, az Ótestamentum akadt keze ügyébe, azzal fenyegette meg a keleti falat. Arra van az „ingyenélők falva”! És akkor fenyegetőzött, lassan oldalra billent, aztán elterült a nagy tölgyfaasztal mellett.

Az Ótestamentum oda hullott arca mellé. És ahogy a gyomor lökései kiszorították a bűdös kását, az ellepte a véletlen nyitott lapot. Már csak ez maradt az olvasható írásból: „8. Kérjed tőlem és odaadom néked a pogányokat örökségül, és birtokodul a föld határait.”

*

Az emberekben ott bugyborékol a méreg, nem lehetett csendre inteni a háborgó természetet. A Nagykokcsma már rég kiürült, az emberek aludni, pihenni mentek. A szegénység ezt kéri üzemanyagnak. A nyugodalmas álmot. Ott, ahol lehet. Ahol asszony nem nyí a szülőfájdalomtól, ahol gyerek nem köhög fel hosszan, véresen. Ahol öreg nem nyög tompán befelé.

Április. Borzalmas, hideg, rideg hónap.

Körtési Mihály már nem fázik.

Tari János annál jobban. Borzalmas fájdalom járkal benne, és a pokol tüze meg a dermesztő hideg kerülgeti egymást az egyre zsugorodó testben.

Már szekéren hozták haza a hajóról. Szekérderékban, szalmazsákon. A felesége nem szólt semmit, csak hallgatott, és ment az apósa istállójába, felszerszámozta a lovakat, befogott, és kihajtott a Begához. A négy lovát a saraglyához kötötte.

A férjét meg se nézte. Az csak rosszabbá változtatja a dolgokat. Ilyenkor nem lehet nézni és másra gondolni, mint hogy: hiába hiszem a fájaldalmadat, nem érzem.

Akkor inkább nem is nézi.

Azt se kérdezi, mi van.

A víz itt van a falutól mérföldnyire.

Ez van.

És az éjszaka nem nyugodalmas. Az éjszaka!

Somogyi bíró a Nagykokcsmában ült. Nem tudott indulni. Képtelen volt egy lépést tenni. Mert ha elindul, ámokfutó lesz. Akkor nincs más, csak csörtetni.

Vári Imre ült vele szemben. Harmincon már túljárt. A tehetősebb gazdák közé tartozott, ami azt jelenti: nyolc lánca földje, három lova, két tehene, fél szőleje és téglaháza volt. Vári csendes beszédű, mosolygós ember volt. Kicsit féloldalról nézi mindig az embert, ezért tűnt úgy, mintha heccre készülne. De nem volt sunyi. Istenfélő se nagyon.

A harmadik az asztaltársaságban meglepően fiatal, szikár, csontos, széles járomcsontú legényember volt. Szőke haja egész rövidre nyírva, bajsza annál bokrosabb. Szeme keskeny, mindig kicsit összecsípvé. Simon Péter azok közé tartozott Ittabén, akikre koruktól eltekintve hallgatni szoktak az idősebbek is.

— Én, Imre bátyám, nem hiszek a perben. Ha nem hiszek Jenovay tisztességében, ez az én dolgom. Jenovay évekig bérelte a Jorgovánt a többi Kiss-földdel együtt. Még bérlő korában figyelmeztették apámék a Jorgován iránti igényünkről. Ahogy szokta, csak elmosolyogta. Most ő is a papírokat kéri majd. Nincs. Ahogy én tudom, nem is volt soha. Földesúr jobbaggyal — zsellérrel sohase kötött semmiféle írásos egyezményt. Eleinkkel se. Ideterelték őket csatázni, nádat irtani, kölest, zabot vetni. Volt egyezség? Volt. Hol a jele neki? Na... Imre bátyám!

— Csak törvényes úton érhetünk el eredményt.

— Azt nagyon szeretném látni!

— Nem hiszel a törvényességben?

— A perben. A mi perünkben nem. Hol a jele a Kiss Izsákkal kötött egyezségnek?

— Az egész falu a jele, fiam! Egy falu!!! Egy falu népe nem hazudik!

— A falu nem hazudik, Imre bátyám. A falu szegény, Imre bátyám. Egyre szegényebb. Akinek lenne, elviszik az adók, akinek nincs, egyre inkább NINCS! De ezt nem szabad mondani, mert csúnya. Ha a szegénységről beszél valaki, a szegényt rázza a száraz fene. Mert csúnya!!! Nem bírja hallgatni. Akkor: megyünk Párdonyra?!!!

— Megyünk. Reggel korán.

— Ahogy nálunk korán a korán.

— Úgy.

— Jó éjt.

— Azt.

Simon nagyon keserű szájjal ment haza. Az egész dolog nem tetszett neki. Sehogy se tetszett. Ennyi pénzt összeszedni...

„Rá lesznek az emberek. Csak állj oda, és mondd meg nekik, hogy a Jorgovánról van szó. Itt mindenki érzékeny. És megvonja magától a falatot, hogy odaadja... Óh, Istenem! Kinek a zsebébe megy? Azt nem kérde. Csak a szemedbe néz, és látja a maga parcelláját a Jorgovánból. Látja már bevetve, látja önmagát, ahogy arat...”

Inkább megérezte, mint látta a sötétben a kutyát. Nesztelenül kocogott mellette. Sötét, terhes éjszaka volt. Reggelre megint esni kezd. Vagy még előbb.

Lehajolt.

— Bodor!

A kutya halkán nyüszített. Megnyalta a kinyújtott kezét.

„Hány éve készülődik ez a falu... és nem megy a dolga. Csak elmosolyogják mindenhol... Nevetik is már. Ezt nem lenne szabad. Engedd, hogy nevéssenek. Pedig nevetni fognak, ha hírül megy a per. És mit mond Somogyi Imre bácsi? Hogy: a falu a jele az egyezségnek. Szép. Ez lehet nyomaték a latban. Ez lehet valami! De nem a perben. És ha most az is hírül megy, hogy a perindításban se vagyunk egyek? Ezt a megboldogultak is szeretnék. Bár nekik nehezebb volt, mégis könnyebb. Beledöglöttek a váltólázba, bele a hínáros vízbe, a lápok befalták őket.

Aki megmaradt, az adta tovább az ásót, lapátot... Amire elkészültek a munkával... A száraz fene üssön belém! Én akarom megfejteni? Nekem reggel napszamba kellene menni, de Párdányra visz az istennyila.”
— Bodor!

A kutya megint nyüszít. Csendesen. Csak, hogy jelt adjon magáról. Most valami távoli hangokra figyelt fel. Az utca túlsó végén, kelet felé lámpák imbolyogtak. Nem is egy.

Simon csak bámulta a mozgó, lengő-lebegő pontocskákat.

„Ha megszólal a harang, akkor tudom, mi van. Akkor itt a víz. Délután már olyan volt a part, mint a lekvár. Ha most megszólal a harang, akkor nincs mit várni. Akkor az isten támadott hátba bennünket. Keletről. Hátba. Ha most megszólal a harang...”

És Bodor nyüszített.

Eljött a kocsmajtóig.

És most nyüszít. Valamit érez, és eljött a kocsmajtóig.

Lehajolt, leguggolt. A kutya szinte könyörögve nyüszített.

— Félünk, Bodor? Félünk bizony. Én térted nem. De te értem nagyon. Pedig én vagyok az eszebb, az erősebb. És miért félsz hát akkor épp TE értem? Te még félig-meddig kölyökkutya vagy, és már látod a veszély nagy szemét. Én is félig-meddig kölyök vagyok, és én LÁTNI AKAROM, amit te akaratod ellenére is látsz. Te kutya.

V.

Vinczehidy az ablakhoz ment. Nem mintha a kinti kép, a külső világ képe valami kiutat adott volna szorongatott helyzetében. Egyszerűen, mert látni akarta: jön-e a hintó, jön-e az átkozott hintó.

Negyvennyolc esztendő volt, rövid körszakállt hordott, homloka különösen az utóbbi négy esztendőben erősen megnövekedett.

„Igen, kérem, a gondok, bajok. Igen, kérem, kopaszodok!”

És ahogy nézte a teret, legnagyobb meglepetésére a feleségét látta komótosan sétálni egy ismeretlen, harminc körüli férfival. A monoklija kis híján leugrott a helyéről, de amikor látta, hogy Karola a megyeház felé fordul, és fölneéz, és... int neki, a férfi is fölneézett, és mélyen meghajolt, igen, erőt vett magán, és elmosolyodott.

A különös pár már a bejáratnál járhatott, amikor az egyik írnok bekopogott.

— Megint az akták?

— Igen, uram.

— Sürgős akták?

— Sürgősnek jelezték.

— Jelezték...

— Parancsára, uram.

— Semmi, csak...

— Az alispán úr kéreti egy szóra!

— Most?

— Egy szóra. Igen, uram.

Az írnok kiment, Vinczehidy nem tudta, mitévő legyen. Karola már igyekszik felfelé a lépcsőházban az idegen látogatóval...

Várt. A kopogásra.

Már meg kellett volna érkeznie... érkezniük. Várt még néhány percig.

Akkor kopogtatás nélkül feltárult az ajtó:

— Üzentem, Vinczehidy!

— Óh... igen... méltóságos uram! Elnézést, én a fe...

— A titulusokkal óvatosabban, de legyen talpon, ha hívatom!

— Megyek, uram! Parancsoljon!

Vinczehidy Ernő felnyögött kínjában. Hogy történhetett meg, hogy már az első hetekben... mielőtt teljes odaadásáról és képességeiről bizonyosságot tehetett volna az új alispán előtt... Ez rosszabb, mint elől-ről kezdeni.

Az alispán hirtelen embernek mutatkozott már érkezése első napjaiban, most ez a szeleburdisága Vinczehidynéhez vágta szinte. Az aszszony megtántorodott, a kísérője karja fogta fel, de kalapja félrecsúszott, és zavarában paprikavörös lett.

Az alispán valamit motyogott, mélyen meghajolt.

Vinczehidy most odaugrott, és gyorsan bemutatta feleségét az alispánnak. A bemutatkozást nem mulasztotta el az idegen sem.

Vinczehidy fél füllel hallotta csak a nevét, és keserű lett a szája íze.

— A látogatás után, kérem, azonnal jelentkezzen nálam!

— Igen, méltóságos uram. Azonnal.

— Mi igazán várhatunk... hisz a szolgálati dolgok előbbre valók...

Vinczehidy nem sokat tétovázott, azonnal az alispán után ment.

Amikor betette maga után az ajtót, valami bocsánatfelét dadogott, de az alispán leintette.

— Baj van!

— Igen, uram.

— Mindig baj van, ahol én megjelenek.

— Előítélet, uram!

— Ez nem az. Fogja azt az írást, olvassa el!

Vinczehidy remegő kézzel vette kézbe a nagypecsétes levelet. Figyelmesen olvasta végig. Hallotta, hogy az alispán le-fel masírozik, de azért a biztonság kedvéért kétszer is elolvasta.

— Nekem elég volt egy pillanat, tudtam, hogy baj van!

— Én, méltó...

— Kérem!!!

— Én, uram, hivatali ember vagyok, kétszer olvastam...

— Ez Pesten a helyzet.

— Kilátásban volt ez már, kérem!

— De Tisza grófnak miért ez a gondja?

— Egy miniszterelnöknek mindenre...

— Ó, atyaúrsten! Azért hívtam, hogy nézzen utána ennek a dolognak és... számoljon be!

— Nyilvánosan?

— Nyilvánosan! Nem lehet ezt kalap alatt! Minden megyében baj van, de nálunk!!! Vagy leállítani az útlevel-kiutalást!

— Arra nincs... gondolom, ebben az időben nem is...

— Ne dadogjon, nekem a főispán ökegyelmessége már bevverte az orrom! Lehet, hogy kaptam tizenkét szobát, de csak háromban van bútorom! Kérem!!! Én politikával foglalkoztam, nem zsaroltam és raboltam! Három szobára való bútorom van, semmi több! Mehet.

Vinczehidy sarkon fordult, és mosolyogva közelített a nagy, díszes ajtó felé. Akkor utána eredt egy csattanó hang:

— Volt maga katona, főjegyző?!!!

Vinczehidy megmeredt. Egyszerre elöntötte a hideg verejték. Megfordult, és immár monokli nélküli tágra meredt szemmel nézte a pulykavörös alispánt.

— Nem voltam. Nem... olyan család...

— Hát ide figyeljen: én katonacsaládból, tábornoki családból!!!! Ezután nekem ne sompolyogjon, halljam a lépteit, főjegyző!!!

— Méltóságcs...

— Elég! Lépteiket akarok hallani, nem szellemeket suhanni. A Megyeházban!

— Igen, uram.

— Mehet. Fél évet adok a *dolog* kivizsgálására!!!

Vinczehidy nem hitt a füleinek. Valami itt megint elcsúsztatott az eredeti helyéről. Pedig jól hallotta. Akkor erőt vett magán:

— Fél esztendő nem sok idő... de...

— Tíz hónap!!! Addig ott főt se jutnak hozzá. Most mindenki audienciázik!

— Gondolom: a dolog talán mégis sürgősebb!!!

— Ne gondolkozzon, Vinczehidy! Menjen. Várja az a csodaszép felesége!

A főjegyző elpirult, aztán csendben az ajtó felé fordult, de eszébe jutott a fenyegetés, és bár elég ügyetlenül, de dobogva ment ki a cifra teremből. Amikor becsukta maga mögött az ajtót, hallotta, hogy az alispán teljes tudóból fölnevet.

Ő is nevetett; halkán, majdnem bocsánatkérően, cincogásszerűen, de nevetett. És dobogva ment végig a folyosón.

Karczag, a helyettes alaposan elcsodálkozott, amikor a főjegyző be-mosírozott az irodájába. És hogy cincogott.

Karola az ablaknál állt, háttal az ajtónak. Az idegen le-föl sétált a szobában. Amikor kinyílt az ajtó, csak az idegen fordult feléje: egyszerre, hirtelen, kicsit idegesen, de mosoly rejtőzött a bajsza alatt. Karola lassan, méltóságteljesen fordult meg, és ringva közeledett az egyszerre szigorúvá lett férj felé:

— Bárdolatlan! Ha nem élnénk ilyen idöket...

— Jaj! Az istenért! Hívjam ki párbajra?

Az idegen most odalépett, meghajolt.

— Mély tiszteletem, főjegyző úr. Komlóssy Elek.

— Vinczehidy Ernő! — mutatkozott be ridegen a főjegyző. — Tehát: atyafiság?

— A testvérbátyám!

— De hisz... tudtommal...

— Nem él odakint. Itt élt egy piszkos kis faluban évekig. Kántortanító volt.

— Itt élt évekig?

Vinczehidy helytel kínálta vendégeit, de inkább azért, hogy maga is leülhessen. Nem ez a vendég rendítette meg piszkafa-alapjait, dehogyan is! Az alispán. Az a paprikavörös ember. Vinczehidy nem vette észre, hogy várakozóan néznek felé, mosolyt nyelt le egymás után néhányat is. Akkor azt mondta:

— Karola, apád ládáit!!!

Az asszony összevont szemöldökkel nézett a férjére, nem értette, mit mondott. Hogyan is értette volna meg, amikor az az ember szinte bőfögte magából azt a néhány szót.

Vinczehidy most észbekapott, előbb feleségére, majd a jövevényre mosolygott.

— És, most... mihez kezdünk?

— Nekem iskolám van Ittabén.

— Óh... tehát: ott marad?

— Megyek. Menni szeretnék onnan.

— Ilyet nem tesz egy... Komlóssy! Nem szökik!

— Én szököm! A lehető leggyorsabban! Azonnal, ha lehet...

— Nem lehet! — kiáltott fel az asszony.

— Nem? — nyúlt meg az arca Vinczehidynak. — Miért, kedvesem?

— Nem hagyhatom! Amerikába szándékozik! Tudod te, mit jelent ez?

— Nem egészen értelek, Karola.

— Megy a vadak közé!

— Óh... megy oda... és azok már nem vadak.

— Nem mehet!

— Tehát a testvéri ámen elmarad — sóhajtott Komlóssy.

— Útlevel kellene... értem...

Komlóssyba belenyilallt: az imént kapta a parancsot a kivándorlással kapcsolatban. Megint felcsillantak magas homlokán a verejtékcseppek. „Ez lenne a lehető legjobb megoldás!! Azonnal intézkedni az útlevele körül: nincs többé rokonság, nincs többé semmi veszély, nincs zaklatás. És ha egyedül leszek.”

Most ismét eszébe jutott az alispán. Nyilván van bizalma benne. És milyen jóindulatúan nevetett. „Tehát nem lehet.”

— Nézze, kérem, kedves sógorkám, én azt ajánlom, várja ki a tanév végét... akkor... És miért nem marad abban a szennyes kis faluban?

— Hogy szennyes, azt Karola mondta...

— De hisz minden falu szennyes és kicsi...

— Ittabé bajban van, tőlem várnak segítséget. Nem tudok hazudni, segíteni nem merek. Holnap szocialistának kiáltanak ki, és mehetek a fészkes fenébe. Elnézést a meghittségért.

— Mit mond? Mit mond ez? — fordult Karolához Vinczehidy, mintha tolmáctól kérdezné.

— Azt, hogy nem ért a bölényvadászathoz, megértem. Hogy nem érti a legközelebbi és egyetlen vérbeli rokonomat... azt nem értem!

Vinczehidy: Remélem, nálunk száll meg.

Karola: Nem szállt meg, benézett. Jelentkezett.

Vinczehidy: Egy rokon, vérbeli, nem szállhat meg máshol Becskereken.

Karola: Ne szólj bele, Ede, nem a te dolgod... Maga, Ernő, igazán kegyes.

Vinczehidy: Akkor talán... otthon... nekem még bőven van tenni-valóm. És az... a sógor ügyében is. Kérlek, Karola, nézz utána az ebédnek. **VENDÉGÜNK VAN...** Én úgy tudom... a bátyád *Elek*. Így mutatkozott be...

Komlóssy: Elek a nevem, de a húgom Edének nevez, amióta beszélni megtanult.

Vinczehidy: Én Komlóssynak nevezem és... nincs harag.

Karola: Az ebéd!!!

A vendégek elmentek, a főjegyző körül forgott a világ. Mi dolga neki a megye, Torontál megye vidéki tanítóival?!

Leroskadtt székébe... „Végre a nyugalom is megvan!”

Semmi kedve nem volt az iratok közt motoszkálni, így hát egy idő múlva megint csak az ablakhoz ment. Homlokára csapott:

— Te jó ég! A hintó. Hol az az átkozott hintó. Reggel óta kell figyelmem, és nincs. ÉS NINCS! Pedig Csekonits gróf jószágigazatója nem szokott késni, ha késik: jelenti egy lovashírnökkel.

— Karczag!

— Igen, uram!

— Babics József úr...

— Nem...

— Pedig bejelentette jövetelét.

— Igen... ellenben Kevi doktor szeretne Önnel szót váltani.

— Már megint a törvényszék! Jöjjön!

Pár másodperc múlva megjelent Dr. Kevi Pál, Torontál megye egyik legszigorúbb és leginkább emlegetett bírása. Vinczehidy előbbi keserősége nem volt hiábavaló. A vendég elé futott, és mély hajbókolással köszöntötte. Kevi hidegen nézett körül, aztán kinyújtotta jobb kezét. Hüvelyk- és mutatóujja között ott volt botjának a gombja. Kis mosolygós angyalfej elefántcsontból faragva.

— Parancsoljon, nagyságos uram!

— Azokat az iratokat!

Vinczehidy most megint kényelmetlen helyzetben volt, azért megkísérelte helytel kínálni és rávezetni a látogatót a tárgyra. Kevi azonban félbeszakította, és kinyújtott kezét idegesen rázta:

— Az iratokat!

— Igenis, nagyságos uram, de én az imént érkeztem egy...

— Azokat az iratokat kérem, amelyekben az ittabéiek kérelme van. Ez különös nagy figyelmet érdemel, és nem maradhat olyan asztalon, ahol beporosodik. Semmi politikai nyomás, uram! Ezt én fogom végigvinni.

Vinczehidy gépiesen emelte fel asztalán az első aktacsomót. Szerencséje volt: az ittabéiek első, meg a többi kérelme, folyamodványa. A dátum szerint előző nap hozták fel Párdányról a járásból.

— Ezek is... szocialisták?

Kevi rávillant, de nem válaszolt. Hóna alá kapta az aktacsomagot, és elment. Szinte elviharzott.

Vinczehidy még maga előtt látta a deresbe szökő oroszlánsörényt és a szájnylás körül teljesen megsárgult ideges bajszot.

Akkor egyszerre nyitott be az ember, akit kora reggel óta várva vár. Babics József. Összelelkeztek, megveregették egymás vállát, aztán helyet foglaltak.

— Történt valami?

— Elképzelhető, hogy különben kések?

— Veszélyes?

— Meglehetősen. Vörösnél. Gyorsan kell intézkednem. Éjjel-nappal ölik a jószágot.

— Baj lesz belőle... Ne tegyél ilyet!

— Most már bélben van a kolbász! Tele salétrommal...

— Az emberek?

— Az emberek! Föbelövetés, ha megszólalnak. Éjjel-nappal füstölik a portékát. A grófom nem tud róla semmit. Csak a vészről értesitem, ha kiment az áru. Lehet aztán vesztegár... nemdebár?

VI.

Hertelendi kétszer is végighallgatta az embert. Először csak úgy szokásból. Aztán mert egyre kevésbé értette, amit mondott. A koponyájában állandóan az árvíz mocskos vize kavargott, meg, hogy az ittabéi tanító elment. Azt az embert figyelmen kívül hagyta. Pedig nem lett volna szabad. Itt az ilyen kis mulasztásnak hatalmas ára lehet. És ő, Hertelendi nem biztos benne, hogy még sokáig „fizetőképes” lesz. Ebben nem is hitt. Azok közé a megkeseredett emberek közé tartozott, akik alapján véve senkinek se adnak igazat, senkinek se hisznek, de munkájukat beteges pontossággal végzik.

— Hát, ide figyelj, Moldován! Ide figyelj! Te nekem meghoztad a hírt, de az egész fenét se ér. Egy fabatkát se ér! Hogy jönnek? Jöttek már sokszor, amióta itt vagyok. És kisebb-nagyobb csetepaté után el is mentek. Ebből soha semmi baj nem lett. Csinálták a dolgukat tovább, én nem adtam róla jelentést senkinek. Ez a dolog rendje, sora. Hogy te miként érkezél a tudtuk nélkül, nem érdekel. Hogy ők miként érkeznek... ez már sokkal jobban érdekel! Ha megjönnek, a víz még nem nyelte el a világot, egy-két nap is elég lenne, hogy visszahúzódjon. Ha nem jönnek? Na, mi van akkor?

— Nem értem, jegyző úr. Nem tudom követni a gondolatait. Én arról hoztam hírt, amiről minden ember a maga helyén...

— Az én helyemen ÉN vagyok! Ezt jegyezd meg! Itt én parancsolok, és én határozom meg, mi az, ami fontos és mi az, ami hanyagolható. Lóháton jöttél, ugye?

— Lóháton.

— Az országúton van-e víz?

— Sár van. Esőzött az egész múlt héten!

— Oh, szerelmetes jó Atyám! — Hertelendi az ég felé fordította búzakék szemét, és nagyot fújt. — Mondjad, Moldován, kenyeret eszel te, vagy égi manján élész?

— Már megbocsássa...

— Én mindent megbocsátok! De azt nem, hogy a járásban mindig éhezzenek... mert ezután már csak takarmánynak terem, ha terem valami... És akkor mi következik? Na! Mi következik?

— Azt én nem tudnám megmondani, jegyző úr!...

— Menjen a kocsmába, egyen valamit, igyon rá bőven. Ne legyen semmire se gondja a magyarnak! Ezt mondanád te! Így gondolja az egész magyar hivatalnok népség... Vagy majdnem az egész. Mert mi, mi nem megyünk tönkre! Minket nem olyan fából faragtak. Minél nagyobb, szörnyűbb a nép helyzete, nekünk annál több besúgó munka akad. Szükségem van rád, te ronda féreg! Tudnom kell mindenről, mert ez a dolgom! De gyűlöllek, ha megjelensz az ajtómban — felfordul a gyomrom. És te nagyra viszed. Te az én helyemben az ittabéiek ügyét rég intézted volna. És nem tudom. Most egy hete, hogy átküldtem Becs-

kerekre az egész paksamátét: rágódjanak rajta ők. Csendben, simán elküldtem. Nem kiáltottam nagyot. Az mindig rossz. Mert visszhangzik ez a világ, Moldován! Tudod, hallgatom azt a Jenovayt. Felkapaszzkodott. Megtollasodott. Ez már olyan gyökeres göggel nézi a világot, és olyan kékvérű göggel gyűlöli a szegénységet, hogy az ember megijed. Én itt vagyok, ahol a kettő találkozik. A két gyűlölet. És mit csinálók? Semmit. Nem teszek az égvilágon semmit, a dolgok rendje különben is nyilvánvaló. Azazhogy: mert a két egymásra arányuló gyűlölet közé szorultam, nem tehetek mást, mint hogy *mind a kettőt gyűlölöm!* Ezt te, persze, nem tudod hova vinni! Vagy talán tévedek? Ám legyen. Most én mondom neked: menj a szomszédos kocsmába és egyél bőven, igyál rá nagyot... megérdemelted. Neked mindenesetre sokkal nehezebb előretörnöd, mint nekem. A fejed állandóan zsákban van!

Moldován szélesen mosolygott. Csak ez a mosoly maradt az egész emberből, amikor köszönés nélkül elment.

Hertelendi rettentő dühös lett, a legszívesebben utána ment volna és belevágta volna kését. Meg is tapogatta a szarvasagancs nyelvű kést a jobb csípőjén. Aztán az jutott eszébe, legjobb lenne kiszolgáltatni a falujának, most, hogy jön a küldöttségük.

Nem, persze, hogy nem lehet ilyet tenni. Akkor valahol a dolgok legelőjén önmagát kellett volna kiszolgáltatnia. Nem is egyszer!

Csak most érezte, most világlott föl benne, miért olyan ideges: a feje nehéz volt az előző esti bortól, ez a bolond meg kora hajnalban talpra kényszerítette.

Egy villanásnyira felvetődött benne, hogy lefekszik, de csak erőt vett magán.

Kinyitotta az ablakot, aztán az egyik könyvszekrényhez ment, előhúzott egy tenyérnyi sötét falú flaskót, méregette szemmel és súlyát keze mérlegén, akkor belekóstolt a méregerős nedűbe. Fintorgott, a gyomra mintha az agyába indult volna...

Akkor a sötét, lucskos utcán megpillantotta a közelgő csoportot. Szíve hevesen vert, mintha régi ismerősöket pillantott volna meg, olyanokat, akiket már nagyon várt.

Gyorsan kortyintott ismét az italból, aztán visszatette a rekeszbe, bajszát, haját, öltözékét rendbe tette.

Mosolygott!

Azon, hogy most mekkora meglepetésben részesíti a jövevényeket.

Azzal, hogy beöltözve várja őket!

A szolga kopogott.

Kialvatlan, dagadt arcú öreg volt.

— Ittabéi... valami küldöttség...

— Be a bíróval!

A szolga kiment.

Hertelendi komolyra szerkesztette az arcát. Megpróbált méltóságteljesen megülni a székében.

Nyílt az ajtó, ismét a szolga:

— A bíró nem akar egyedül bejönni.

— Hányan vannak?

— Most kilencen.

— Hogyhogy MOST?

— Tizen évvel ezelőtt harmincan jöttek.

— Akkor jöjjön be a bíróval négy ember.

A szolga épp ki akart lépni, amikor feltárult az ajtó, és sötéten, haragosan, alaposan sárosan, bevonult a kilenc ember.

— Jó reggelt, jegyző úr!

Somogyi Imre intett az embereknek, közelebb léptek a jegyző asztalához.

— Korán kelő ember kend! Korán jön a hírünk, Lovának nyoma azért megmaradt... Nohát akkor: tudja mi a bajunk.

— Foglaljatok helyet. Talán csak nem siettek.

— Nem olyan hely ez, ahol üldögelni szokás. A pert megkezdjük!

Hertelendi arca elsötétült.

— Kilencen ebben a sárban átjöttök, hogy bejelentsétek NEKEM: a pert megkezdjük? Komlóssy adta az ötletet, ő intézi majd a közvetítő munkát, ő talál fiskálist... Eddig tinók voltatok, de most ökrök vagytok. Kifelé innét!

— Komlóssy elment. A mi dolgunk, hogyan fogjuk a pert nyélbeütni. A papirosok kellene, azért jöttünk!

— Most nagyon nyisd ki a füledet, Somogyi Imre! Amit mondok, első sorban NEKED mondom: hamar vége lesz a te bírószkodásodnak! De nem azért, mert én úgy akarom. Mert a falud, a községed taszít le! Ebből a perből semmi sincs, ezt TE előre tudod. Rámegy az utolsó garasotok, de a Jorgovánt senki isten fia ki nem csupálja a jelenlegi gazdája kezéből. Már csak azért se, mert neki VAN róla adásvételi szerződése. Nektek a rögzeszméteken kívül semmitek. És ezt te tudod. Jenovaynak nem én szavaztam meg az igazát. Itt mindenki igazát a vagyona szavazza meg. Jenovayt megsüvegelik az emberek, téged megvetnek! Ez lesz tovább is a dolgok rendje, Somogyi Imre!

Az átázott gúnya bűze bejárta az egész termet.

Az emberek hallgattak. Túl személyes vonatkozású szavak voltak ezek. Érintették a falut, de nem úgy, hogy most a járási főjegyző torkának ugrottak volna.

Ez valami más volt.

Kegyetlen leleplezés valamilyen igazságnak, vagy hazugságnak...

Az emberek óvatosan hátraléptek.

Akkor megszólalt Simon Péter:

— Ez nem Somogyi Imre ügye. Nem őt kell fenyegetni. Amikorra lesz vagy nem lesz a dologból valami, akkorra jöllehet a hatodik bíróválasztás is lezajlik nálunk. Ez se a Somogyi gondolata és kívánsága szerint megy. Ha a falu ebben a sárfészekben fel tudta építeni azt a hétszer szép templomot, az a falu fel tudja építeni majd sorsát is, bármi légyen vele. Mi azokért az okmányokért jöttünk, amelyek itt fekszenek tétlen-tehetetlen a járás asztalfiáiban. Kilencen jöttünk, mert ennyi elég, nem sok, nem kevés. Elég.

A jegyző megnézte magának a fiatalembert, aztán bólintott. Valóban nem tévedett:

— Te már jártál itt egy alkalommal, ha jól emlékszem!

— Jól emlékszik, főjegyző úr. Mielőtt elmentem volna katonának, szintén ebben az ügyben voltam már itt.

— Tehát: katona is voltál. Huszár, remélem.

— Hogy mi voltam, nem fontos. Becsülettel eleget tettem a hívásnak. Most azt kérdem: adja-e a papirosokat, vagy nem!!!

Simon rágóizmai keményen összerázták az állkapcsát, a fogakat. Kemény volt a szava, akár az összezárt száj most.

A főjegyző köhécselt, sétált egyet az asztal körül, aztán odaállt a fiatalember elé:

— Ennek áristom lesz a vége, jegyezd meg, fiam.

Bólintott, aztán visszament az asztalához, néhány papírlapot vett elő, nézegette őket, az egyiket meglobogtatta, mondani akart valamit, teleszívta tüdejét levegővel, de meggondolta magát.

Odaintette Simon Pétert.

— Nézd csak jól meg ezt a papirost, fiam.

Simon figyelmesen elolvasta, bólintott, aztán visszaadta a papírlapot.

— Finom szerkezmény a távirat... Hát, emberek — fordult a falubeliekhez —, mehetünk haza.

Az emberek arcán a megütközés árnyéka lebegett.

— Igaz, hogy évekig feküdt el az ügy a járásbíróaság asztalán. Évekig semmi nyoma nem volt. SEMMILYEN NYOMA! Így van, Somogyi Imre?

— Hogy nem voltak felelő...

— Csend! Persze, hogy nem voltak felelősségre. Miért nem? Mert a nyilalló oldalbordáimról, a szétzúzott bútorzatról, a rendbontásról soha sehova nem ment jelentés! Valamivel több tisztelettel tartozok annak az embernek, akit nemegyszer lapítottatok a falhoz. Engem a Birodalom ilyen szar helyre tett, ahol felfogom az iránta felgyülemlett... de hát, ez az, amit nem akarok elmondani. Ezért kapom a fizetést. Egyre több verés is jár hozzá, és én egyre öregszen. Most még ez a másik örület is hozzájön, a selyemhernyókkal, rendben...

A jegyző, nem törődve a jelenlévőkkel, kinyitotta a reteszt a könyvesszekrényen, kivette a sötét flaskót, és fölhajtotta tartalmát az utolsó kortyig.

Az ittabéiek mosolyogtak. Valóban nemegyszer volt már kutyaszorítóban ez az ember. És... igen: más már százszor intézkedett volna, vagy menekült volna, de Hertelendi abban volt nagy, hogy semmit se csinált. Soha az égvilágon semmilyen ügyben nem intézkedett.

Verést csak az ittabéiektől kapott, az uradalmi szolgák másokat nyomorgattak meg csillagtalán éjszakákon.

— Szóval: a tárgy Becskerekre ment. Most, remélem, nem lesz pofozkodás. Sürgőnyt kaptam, hogy ma Kevi doktor beszélt róla a törvényszéken. Ez az első... hogy is mondjam... első eset, hogy meguntam a járásbíró meddőségét... Ha vele akartok beszélni, legalább délig kell várnotok. Akkorra magához tér. De nem biztos.

Az emberek egyik lábukról a másikra billegtek, csizmájuk még csak véletlenül se nyikkant meg: ázott volt a bőr, meg a kapca is alatta.

Simon Péter megint odalépett a jegyzőhöz:

— Akkor: értesítenek a dolog kimeneteléről?

Hertelendi egyszerre jókedvű lett:

— Akármit jelentenek, bármit írnak ide, vagy tünektek, az csak formális okirat lehet. Azt ti soha... nem ti, dédunokáitok se érik meg, hogy a Jorgovánt nektek, a falunak ítélik!!! Egyelőre a törvényszéken nem ESET, nem TÁRGY ez a dolog. Doktor Kevi különé, és most is egy ingyenc falatot lelt a maga szélsőséges gondolatainak igazolására. Ezt ti nem tudjátok. De az ott fent nem több egy jó kártyapartinál. Veszteni is nagy dolog! Azt is különösen kell csinálni! A megyei tanács elé

évekig nem kerül. Ez pedig mit jelent? Simon... ugye, Simon a neved? Na, mit jelent?

— Megyünk a Parlamentig! Pestre, ha kell!

Hertelendi egy pillanatra mintha nevetni szándékozott volna ezen, de gyorsan elborult az arca:

— Hát... amilyen anya szült benneteket, azon se csodálkoznék!

Most megint Somogyi szólalt meg:

— És kihez forduljunk mi akkor ott Becskereken?

— Hát nincs ügyvédek? Anélkül nem megy. Komlóssy nem ajánlt senkit?

— Ajánlt, el is vitte neki az első száz koronát — mondta Kolozsvári Imre teljes letargiával. Érezte, tudta már, hogy nem kellett volna mondanani, de kijött belőle.

„Lám, igazam volt. Ezt a Komlóssyt szemmel kellett volna tartani. Ez az a hiba, amit megint fizetni kell!”

A jegyző bólintott, odament Somogyihoz, kezét fogott vele, és a hátsó ajtón visszavonult a lakásába.

— Hát akkor: nincs mit ácsorogni, menjünk.

És indultak vissza. Haza. A hírrel, ami nem volt az. Nem volt hír.

Ismét a sár, a csillogó hátú szántások. Búzaföldek. Árpaföldek. Az első keresztútnál a hangtalan, néma csoport megtorpant. Egy tízéves gyerek ült a sárban. Megpróbált felállni, nem sikerült. Sírni se bírt már, hangja nem volt.

Simon Péter emelte fel a gyereket; mocskos, sáros arcát maga felé fordította.

A gyerek lehunyta szemét, és megint összecsuklott. Csont és bőr.

Simon a karjába vette.

— Nézzék meg, Imre bátyám, nekem ismerős.

Valaki zsebkendővel törölgette meg a gyerek arcát.

Somogyi félrevonta Kolozsvárit:

— Ez a Sike-gyerek.

— Sike Sándoré?

— Sike Sándoré.

Somogyi odalépett Simonhoz:

— Péter, siessünk vele. Add rá az én kabátom. Összefagyott. Csupa sár. Ki tudja, mióta rója az utat.

A gyereket bebugyolálták, és felváltva vitték hazafelé.

— Sándorral beszélni kell! — mondta Vári Imre. — Akarod, hogy én menjek el hozzá?!!!

— Ez azért mégis az én dolgom.

Ezzel le is zárult a beszélgetés. Némán vitték a gyereket.

A kicsi néha felérezett, nyöszörgött, sírt is, amíg megint csak el nem vesztette az eszméletét.

Amikor átmentek a hídon, a Bega hídján, megeredt az eső.

— Ez nekem nem hagy nyugtot. Hetek óta esik. Itt nyakig ér a sár, a víz csak jön égből, földből... Amikor az ökrökkel jöttem Torákról tegnapelőtt, látom: a Jorgován hízik, zöldell a vetés, látni, hogy nő... Ha holnap kisüt a nap, visszamegy a víz, a mi vetésünkéből pálott szálak maradnak... Isten velünk! Csak ezt mondhatja az ember.

Rácz Pali is búcsúzott: a Bega utcán lakott, Vári a Nagyutcán... A többiek szanaszét.

— A gyermeket én viszem haza! — mondta Somogyi, a bíró, és a Zsebengő utca sarkánál a vállára vette az alélt testet.

Egyre könnyedebben vitte a terhet, már szinte repült vele a háza felé. Egyetlen mozdulattal lökte be a kaput, aztán a felesége mellett elsietve benyitott a konyhából a kishálóba.

Óvatosan fektette le a gyermeket, leoldotta sáros, dermedt lábáról a lucskos bocskort, aztán gondosan betakarta.

— Főzz levest. A ludat vágd le!

Az asszony, mintha csak önmaga árnyéka lenne, hangtalanul suhant ki az udvarra, elvágta a lúd nyakát, vérét egy cserépedénybe engedte, aztán a szabad tűzhelyről leemelte a forró vizet.

Mindezt egy kiszáradt, sötét, befelé néző, önmagát emésztő, elfogyott asszony tette. Mindezt gyorsan és nesztelenül. Még a lúd szárnyának csapkodása is az ölébe rejtve maradt. Abból az ölből semmi se visszhangzott, semmi se szivárgott ki. Ott sötét, mély csend uralkodott.

A fakó kötény, a csonttá aszott asszonyember...

A bíró törkölyt dörzsölte a gyerek homlokára, mellére, nyakára. „Milyen nyakacska... semmi élet...”

Az asszony behozta a levest, a szederjes ajkak möhön nyíltak ki.

VII.

Radnai megpróbált nem figyelni a falura. Vagy legalább azokra, akiknek szemet szúrt a hazaköltözése. A nagykaszálo-beli föld ügye is elsimult: Vári Imre használta, fizette utána az adót, a maradékot már ő vállalta magára. A lányok nehezen lettek magukra: szégyenlősködtek, az utcán, aradi szokás szerint, nem köszöntek; persze ez se maradt szó nélkül.

A maradék pénz bizony kevés volt, de kivéve a legkisebb gyermeket: mindnyájan napszámba mentek. Így se jött össze sok... Inkább valami elemózsia, mint pénz. Mert a gazdáknak sincs pénze.

— Mi lesz velünk, Istvánom?

Radnai nem tudott válaszolni. Aradon se tudott soha. Igazi választ sohase tudott adni. Egyszerűen megfeszítve érezte magát. Mert, ha szól, kenyér se lesz az asztalon, ha hallgat, telik az idő, s ez a borzasztó, hogy semmi kilátást nem lát az ember.

Május elseje közeledett. Összeszorult a szíve. Aradra gondolt. Azokra az emberekre, arra a világra... önmagára. Itt észre se veszi senki az ünnepeket. A keresztelők sűrűn halotti torrá válnak. A gyerekek halnak, mint ősszel a legyek. Hullanak. Ez az! Ettől szorul össze a torka, és nem mer a gyerekeire nézni.

— El kell mennünk innen. Nagyon messze kell mennünk. Nem tudom hova, meddig. Ha megérkeztünk, tudni fogom. Hidd el: tudni fogom.

Az asszony csak sóhajtott, és a fal felé fordult az ágyban.

„Ez az asszony nem hisz nekem, de a világ végére is elkísérne. Hurcolja a lánykákat, a kopott kis holmijukat...”

Vasárnap reggel templomba mentek. Istentisztelet után az asszony a gyerekekkel, ahogy az itt szokás — hazament, az emberek sötét csoportokba verődtek a templom előtt: diskuráltak mindenről.

Radnai kétközben volt: odamenjen-e ő is valamelyik csoporthoz, vagy térjen el a szokástól, menjen haza — ne hívja ki az embereket maga ellen. Akkor a bíró szólította oda magához:

— Radnai! Gyere, te ehhez biztos jobban értesz, mint mi.

A csoport tíz-tizenöt emberből állt. Javarászt azokból, akik Párdányon együtt voltak.

Amikor megpillantotta Kolozsvárit, egyszerre megkeseredett a mosoly az arcán.

„Csak tudnám, mi fűti ezt az embert ellenem. Csak tudnám, miért gyűlöl engem.”

Kolozsvári végigsimította bajszát, huncut mosoly futott át az arcán. Ahogy Radnai odalépett, köszönt, már sercent is a kérdés feléje:

— Ott Aradon mindenfelét tanítanak az iskolákban, meg a csendőrségen! Ugye, Radnai?

— A szegény munkásnak nagyobb a betű, mint a buta gazembereknek. Még ha sújtja is! Akkor is nagyobb.

Már arra gondolt, hogy legjobb lenne azonnal kereket oldani, semmi kedve nem volt Isten háza előtt civakodni. Aztán meg mégis úgy döntött, hogy — ha már maguk közé hívták — kihasználja az alkalmat, és ő is kérdez egyről-másról.

— Így van ez, Radnai István. Az ő legidősebb fia is elment, aztán amikor vissza akart jönni, ajtót mutatott neki. A saját fiának. Ez itt a szokás! Ilyenek voltak őseink is.

Kolozsvári, most, hogy a saját esetét hallotta, egyszerre felfortyant:

— Hallod-e te, Imre, ne babusgasd ezt a farizeust. Mire való az ilyen beszéd egy falu-választotta bírótól?

Most Simon Péter húzódott közelebb Kolozsvárihoz. Szúrós szeme, fiatalon is komoly arca egész közel hajolt a méltatlankodóhoz. Az ittabéiek híresek voltak messze környéken a virtusukról. Kirakó- meg más vásárok nem múltak el, hogy ezek bajt ne okoztak volna. Az igazság azonban az volt, hogy a bajt nem ők okozták, csupán sohase hátráltak meg, és nem hagyták fülük mellett elröppenni a sértéseket. Simon Péter most ilyen tekintettel hajolt Kolozsvári arcába. Ilyen virtussal, de a nyugodtsága szinte megfagyasztotta a vért a méltatlankodóban.

— Hogy ki a farizeus, azt bízzuk a jó istenre. Ezt ajánlom. Ilyen kocsmai beszéd itt nagy szégyen, Imre gazda! És mondja meg neki, ennek a jövevénynek, azt is, mi baja van vele! Mert az a baja vele, hogy az apjával volt haragban, nagy haragban, amikor kend volt a bíró!

— Haragban voltam sok emberrel akkor!

— Akkor!

— Azóta megváltoztak, semmi baj!

— Kend meg nem változott!

— Én azt nézem: ki milyen hozzám!

— És az Úristen milyen kendhez?!

Egy alacsony, ferde vállú, nagy tenyerű, egész sötét bőrű ember állt közvetlen Kolozsvári háta megett. Egészen szegényes öltözékű, fenyegető, goromba hangú ember volt. Az, aki Filadelfi Ilonát estében elkapta a pap ütése után. A falu egyik legszegényebb, legszerencsétlenebb embere volt ez. Gyülvész József. Apja még igen tehetős kispazda, ha-

láláig tartotta kezében a kis gazdaság vezetését, de egyre adósodott, hogy végül kihúzzák a földet a talpa alól. Akkor meg is halt. A két lánya szolgáló lett, egyik fia uradalmi szolgáló, a másik itt tengődött a faluban. Ez a Gyülvész állandóan szimatolt, hallgatózott, fenyegetőzött. Se barátja, se társa. Nősülni se nősült. Pogány természete miatt azt rebesgették róla, a nevéről ítélve, hogy török származású. Templomba rendszeresen eljárt, a szóbeszéd szerint ezt is csak azért tette, hogy hallgatózzék, leselkedjen. Gyülvész meg volt győződve, hogy apja bukása, a család vesztének igazi okozója a faluban van. Húsz évvel ezelőtt még nem, de most már akad néhány olyan gazda, aki belátható időn belül igen jelentős vagyont mondhat magáénak. Az uzsorások már működtek nagy titokban. Nem az állam, a törvény kezétől félték ezek, az a törvény csak segíthet rajtuk. A falu bosszújától rettegetek. Itt gazdagodni, az gyanús dolog volt. Mégis gazdagodtak. És aki gazdagodni kezdett, az egyre csak gazdagodott. Vagy fordítva. Itt ebben a kis falucskában is! Csak hogy itt voltak íratlan szabályok. Ez a Gyülvész is egy ilyen szabályt képviselt, egy büntető paragrafus volt a maga keserű sorsával. Élő-eleven, hallgatózó, fenyegetőző paragrafus.

Szavára, mint a görényre lépő lovak, úgy ágaskodtak fel az emberek. Kolozsvári elfehéredett, féloldalvást pillantott az alacsony emberre. Valami nagyon sértőt, lealázót akart mondani neki, de a különben mindig fürge agya most üres volt. Lecsapolta a kis Gyülvész.

— Semmi dolgod itt, Gyülvész! — mondta a bíró.

— Csak te parancsolgass, Somogyi! Azért vagy bíró, hogy parancsolgass! De akkor mindenkinek egyformán. Ezt a Radnait magadhoz füttyentetted, mint a kutyádat; nincs ellenállás, jön ez! Engem elzavarsz, megint csak úgy van, ahogy te akarod: megyek! Csak jól csináljad, Somogyi, mert ha rosszul csinálod, ha egyszer rosszul csinálod, a te talpad alatt se marad föld. De semmi! Nemcsak föld. Semmi! Mert itt van olyan, aki nem azt nézi, milyenek az emberek általában. Azt nézi, milyenek az emberek HOZZÁ! Aszerint lesz valakiből ellenség vagy társ. Lám, én már se társ, se nekem társam. Ezt elfelejtetted, Kolozsvári! Rossz vége lehet az én életemnek. De a tiédnek biztos rosszabb lesz. Na, áldjon meg az Isten benneteket. És csak te parancsolj, bíró!

A kis mérges ember eloldalgott, senkinek se köszönt, senkit se került ki. Erőszakossága valahogy félreparancsolta előle az embereket az útjából.

Kolozsvári sértődötten kapargálta a földet csizmája orrával. Aztán mélyet lélegzett, körüljártatta tekintetét a jelenlévőkön:

— Hát akkor megyek. Ha már veszett kutya lettem. Ne harapjak senkibe. Csak tán Radnaiba. De máskor.

Az emberek hallgattak.

Nyílt kihívás volt ez, az ilyennek folytatása szokott lenni. Az ilyen már most bejelentette a színét. A vér színét.

Kolozsvári hátratett kézzel, komótos léptekkel távozott, mindenkinek szívélyesen köszönt.

Simon most Radnaihoz fordult.

— Ha házanként három koronát vetünk ki, az elég lesz-e szerinted a perköltségekre? Három korona, tudom, rettentő nagy pénz. A háromszáz meglevőből százat elvitt Komlóssy. Holnap már itt lesz, beszélni kell vele is. Te világot járt ember vagy: mit vélekedsz felőle?

— Kivehetetlen embernek találom. Én még nem beszéltem vele, de úgy látom, nehezen kiismerhető a természete. Honnan valósi?

Hallgattak. Nem mintha válaszolatlanul akarták hagyni a kérdést, egyszerűen az a gondolat foglalkoztatta őket, amit Radnai vetett fel. Hogy a tanító nagyon különös teremtése az Istennek.

— Kaposvárról jött hozzánk. Menni készül.

— Meggazdagodott-e, vagy mi a baja?

— Ilyesmiről nem kérdeztük a tanítómestert. Nem olyan az, hogy kártyázni járna, vagy kocsmában ülne. Bár magunk se teszünk ilyet. Tudós embernek látom én. Könyveket forgat, akárhányszor voltam nála. Akárhányszor? Három ízben... vagy négyszer.

Somogyi elhallgatott. Aztán tagadólag ingatta fejét:

— Ez nem gazdagodott itt meg. Hol ezt, hol azt vesz a szegény diákjainak. Nem beszél ez hozzájuk se sokat. Szigorú, de kevés szavú. Na, mindegy. Nem ő most itt a fontos. Hanem a három korona házanként!

— Azt hiszem, ez egész jó mérték. De akkor nem szabad abbahagyni.

Radnai tudta, miért mondja ezt. Tudta, mit jelent a három korona. Tudta, mennyi pénz ez egyben, és azt is tudta, hogy ha a pert elvesztik, azokért a három koronáért az emberek nem a törvényszéket, se nem az ügyvédet kérdezik vissza. Lehet, hogy nyolc, lehet, hogy négy embert. Az is lehet, hogy csak egyet. És ezért kell végigcsinálni! Ha a falu vállalja, a pernek a végtelenségig kell tartania, vagy... vagy meg kell nyerni. Aztán oda fordult Somogyihoz:

— Ki ellen indul a per?

— Ez milyen kérdés?

— Helyénvaló! Nem lehet Jenovayt pereíteni, mert vett egy darab földet.

— De hát ki az, akit lehet perelni?

— A Kisseket.

— Az utódokat?

— A Kiss Izsák gyerekei herdálták el a nagy vagyont, a harmadlé származottak csak a nevüket mocskolhatták már.

— Adásvételi szerződés is van. Jenovay ládájában. Ezt a szerződést valaki szentesítette! Ki volt az? A Birodalom koronás pecsétjét ki ütötte rá? Az a hibás! És a végén az lesz a hibás, aki azt a pecsétet faragta! Hej, Radnai fiam, ilyen félnótásnak tartasz te minket, hogy a magunk ügyét nézve mást szolgálunk? Jenovay itt az egyetlen perelhető valaki.

Somogyi nagyokat dobbantott, egész belevörösödött, amíg beszélt. Aztán Simonhoz fordult.

— Radnai azt mondta, hallottad, Péter, azt mondta, hogy ezt végig kell csinálni! Nem szabad abbahagyni! Tudod, mire gondolt?

— Tudom. Én is ugyanarra gondoltam. Nem is most. Sokkal régebben.

— És mi a mondanivalód?

— Az, amire Radnai gondolt. Ezt nekünk be kell fejezni! Én fejezem be, vagy megyek a Jóistenhez.

Egy lovas ember tűnt fel a Nagy utca végén.

„Idegen.”

Ezt azonnal látták. Nyugat felől érkezett.

„Valami hírt hoz ez az ember.”

A templom előtt egyszerre elcsendesültek, majd egész elnémultak az emberek.

Különös, szinte túlvilági csend.

Csak néhány madár szólt bele.

A lovas egyre nagyobb lett. Már ott volt a Kereszt utcánál. Már ott volt az iskola előtt.

Lovas, vasárnap.

A ló fáradt volt. Kimerült.

A lovas sötét.

És megállította a lovat.

Nem szállt le. A néma, fekete csoportot nézte.

— Keres valakit? — kérdezte Somogyi.

— A bírót.

— Én vagyok.

A lovas leszállt.

— Szentgyörgyi vagyok. Egy embert találtak a vízben. Öreg.

Somogyi hátrafordult, összecsípte szemét: Körtési Józsit nézte volna. Ott volt.

— Körtési!

Odajött, levette a kalapját:

— Megtalálták?

— Szentgyörgyön.

— Akkor megyek, befogok.

— Segítség kell-e?

Körtési hátrafordult:

— Nincs abban súly semmi, hacsak víz nincs benne!

Somogyi bölintott. Vissza akart menni az emberekhez, de eszébe jutott az idegen:

— Menjen a községháza udvarába, ott balra... a forspontos ellátja abrakkal a lovát. Kend meg menjen a Nagykokcsmába. Egyen-igyon valamit. Hol a halott?

— Ott a parton. Leterítették.

Somogyi káromkodott. Nem hangosan, csak úgy, a fogai közt. Sisteregve.

A beszélgetés nem akart folytatódni.

Somogyinak egész idő alatt az volt az érzése, hogy valami nincs rendjén. Akkor a homlokára csapott, és ment a paplak felé. Az ajtó nem engedett. Két kézzel verte.

Semmi nesz.

Ment a templomszolgához.

Sehol senki.

Akkor leemelte a templomkulcsot.

Mielőtt bement volna, elolvasta a föliratot: Jöjjetek — imádjuk az URAT! Elolvasta, de már nyitotta is a hatalmas ajtót.

Rohant fel a dobogó lépcsőkön.

A fekete férfiraj ott lenn kalap nélkül nézte a fehér tornyot.

És akkor megkondultak a harangok. Előbb a nagyharang, aztán a középső.

Ha férfi a halott, az jelzi...

Ha jelzi.

Most jelezte. Mert az öreg hajós kikötött.

Senki se látta Somogyi arcát, ahogy ott áll a két harangkötélbe csimpaszkodva. Áll, és összeszorított szájjal, táguló orrcimpákkal, vinnyogva sír. A könnyek végiggördültek a mellényen. Végig... le a padlóra. A porba. És egyre vadabban húzta a harangokat. Úgy tett, mintha a saját némaságára perelne vele.

A pap feje csak egy pillanatra jelent meg a feljáró nyílásában.

Csupán egy villanásnyira.

Érezte, látta, hogy innen menekülnie kell.

Somogyi akkor hagyta a köteleket, a harangok veszettül kalimpáltak még fölötte, de mintha fellélegeztek volna: tisztábban, ékebben szállt már a hangjuk.

— Tiszteletes! Ma temetünk!!!

Akkor ő is lezúdul a lépcsőkön. A csizmája még soha ilyen gyors táncot nem lejtett. A léptek szinte egybefolytak.

Persze, Kovács tiszteletesnek megint híre-hamva nem volt.

Somogyi Imre kilépett a templomajtón:

— Ki jön velem? Lóháton. Mihály bácsiért. Kisérjük haza.

Az emberek elszéledtek. Volt, aki sietősen ment. Aki közelebb lakott, annak nem kellett nagyon kilépni.

Aznap sok helyen asztalon maradt a vasárnapi ebéd.

Az asszonyok, gyerekek faltak néhány falatot, de az ebéd, a feltálat ott maradt.

A lovasok már a Nagykút irányában haladtak, amikor mellettük feltűnt egy különös alak. Nem győzte a lovak lépését, és néha meg-megiramodott.

Nem futott, csak megiramodott.

Maga elé nézett, a legrosszabb út jutott neki. Senki se hagyta, hogy a járhatóbbon leljen lépést. Volt, aki úgy ügetett mellé, hogy a lova szügye súrolja, tolja meg a gyalogost.

Az nem tágitott.

Kétszer-háromszor el is esett.

De beérte a csapatot.

A szekér is ott volt a lovasoktól körülvéve.

Rajta a koporsó.

Még a szerencsétlenség utáni napon összefűrészték-kalapálták.

Már le is mondtak róla, hogy rátalálnak. Már a Duna vizében kellett volna lennie. Valahol felakadhatott. Ez titok, hogyan maradt itt. Hogyan úszhatott hetekig Ótelektői Szentgyörgyig. Keserű mosollyal mondta Józsi, a fia: víz ellen ment, azt szerette életében is.

Somogyi a csoport élén ügetett. Tele volt a feje. Halántékán pattanásig feszültek az erek.

„Nem piacra jöttem, tiszteletes!”

„De úgy viselkedsz, bíró létedre!”

„Most ne arra figyeljen, hogy ki vagyok, hanem hogy mit mondok!”

„Ez parancs? Fiacskám, ez parancs!!!

„Na, jó! Tiszteletes, én kendnek nem parancsolhatok mint bíró, de parancsolhatok kendnek mint erősebb ember!”

„Tehát: erőszak?”

„Az!!!”

„És ha én nem engedelmeskedek?”

„Azt nem hinném!”

„Kevés dologban hiszel, fiacskám! Ez a te bajod. Ezért vette el az Úr a gyerekeidet is.”

A lovasok meglepődve, csodálkozva nézték.

Előbb az az üvöltés, aztán, hogy a lova nyakára borult.

— Imre bátyám! Rosszul van?

Felocsúdott. Persze: kiáltott. Persze: ökölbe szorult a keze. Persze: a papot úgy vágta a sarokba, hogy ott maradt, és szája sarkából megereedt a vér.

Egyetlen rettenetes lökés... Valahonnan a földből jött, nem tehet róla.

*

A szerencsétlenül járt Körtési Mihályt hazahozták. Már foszlott a húsa, ezért Józsi fia nem engedte, hogy ünneplőbe öltöztessék.

A pap gyalázatos állapotban érkezett meg.

Mielőtt hozzákezdett volna a szertartáshoz, félrehívta ifjú Körtésit.

— Nem én találtam ki, a szertartás 2 korona 80 fillér...be kerül.

Körtési nem értette. Tele volt a feje mindennel: nem is nagyon figyelt oda.

Ez meglepte, megijesztette a lelkészt:

— Persze: el lehet tekinteni, ha az illető... bale...set áldozata...

— Az én apám nem ILLETŐ!

— Igen... megboldogult keresztyén testvérünk.

A lelkész gyorsan eliramodott a már leszegezett koporsóhoz, néhány éneket: zsolnárt, dicséretet megzendített, aztán már csak szederjes ajkai mozogtak, nem énekelt.

Rövid, rögtönzött búcsúztatót tartott. Senki se figyelte. Olyan előadásféle volt arról, mit kell a keresztyén embernek tenni szorult állapotában. Hogy Körtési Mihály szorult állapotban volt-e, nem feltételezhető. Legalábbis *most*. Koporsójában is bőven elfért, tehát fizikailag se volt szorongatott-szorult.

Amikor a pap befejezte a szertartást, József bedobta az első rögöt a döngő koporsóra, megszólalt egy rekedtes, de kemény hang. Mindnyájan ismerték ezt a hangot. Ismerték, és nagyon nem szerették. De *most* nem lehetett elküldeni.

— Mihály bátyám, *most* már én is búcsúzzak el kentől. Csak az az egy mondatom van itt a szomorú gyülekezett előtt, hogy a Cselédes hajónak megvan már a gazdája. De ez a gazda nem fázik majd ősszel-télen, meg kora tavasszal a tetején. Ez a gazda itthon lesi a hajó kereketét. A Petkóban embert talált hozzá, a szegény, nyomorék T'ari lovait is megszerezte. Nem mind a négyet, csak hármat. Mihály bátyám, nyugodjon meg ott, abban a világban. Talán nincsenek hajósok, és nincsen Kolozsvári Imre. Ha jön is, cimborája lészen. És szegény is. Nagyon.

Ez a kis, semmi-ember dőcögött Szentgyörgyig meg vissza a két lábán. Ez a kis ember, aki maga volt a megtestesült utálat, gyalázat, fenyegetés és...

Ott állt a sírgödör szélén.

Fáradtan, piszkosan és veszetten.

És az emberek elhúzódtak tőle, még a sírásók is.

— Látja kend, magukra hagytak bennünket, Mihály bátyám. Csak-hogy mi se tudunk mit kezdeni egymással. Kend a túloldalon, én ezen. A harmadik oldala most alakul a világnak. Ott van Kolozsvári, Sike, Pénzes, Deák . . . Korsós is ott lesz. Kele . . . Lehet, egyikük se. De lehet, hogy sokkal többen. Ezek most még bort isznak, két év múlva sörrel koccintanak!

Gyűlvész a kalapját dobta előbb a sírgödörbe, aztán egy hantot. És elment. Megkerülte a sírt, és a temetőárkot átugorva jutott ki a kertek alá. Arra ment, ahol senkivel se találkozhatott. Vagy legalábbis: ahol senki se remélte.

A lelkész már rég nem volt a sír környékén, a kíséret is ritkult. Sokan előbb csak oldalra vonultak, hogy ne zavarják gondolataikban vagy fájdalmukban az atyafiságot, aztán lassan elszivárogtak. Késő este volt már, amikor megvolt a sír alakja, a kopjafát is helyére pofozták ásóval, lapáttal.

És most megint a csend következett.

Se madár, se ember nem szólt már bele.

Milyen mélyről jött ez a némaság?

Talán a túlvilágról, talán a föld bőre alól.

Ikresztitely a vámon

(Részlet)

KOPECZKY LÁSZLÓ

- Úgy nézzen rá, hogy ez az ikon megjárta Párizst!
- Akárhogy nézem, a „körösztlökődőnek” dupla térdkalácsa van. Strasszer fegyűrte a nadrágját, és mellé állt, aztán ráhümmögött:
- Fonott kalács...
- És mért pipiskedik a Szent János, 'sze úgysis magasabban áll.
- Uff!... Maga vallási szimbólumokban olyan botfűlű, hogy még!... Hát nem érti: ha a Megváltó guggolna, akkor is annak, aki föléje akarja terjeszteni karját, legalább sámlira kell másznia.
- Akceptálom... De a vízben a fénytörés folytán a láb...
- Dettó!... Ha forró olajban áll, akkor se lehet nekije rövidebb.
- És, hogy került ez a nedves témájú kép Párizsba?
- Francia kitüntetések akartam vásárolni az árán.
- Mert magának nem jó a márka a kalapbélésben, mint más szegény embernek.
- Úgy hallottam, mostanában ott zabálják az ilyet. Ezer frankot akartam érte kapni.
- Hová vitte?
- Hát először az antikváriushoz.
- Simán kihajította.
- Nem simán. Valamit morgott dühösen. Meg se engedte, hogy kicsomagoljam.
- Hogy mondta neki?
- „Vjő ikon!”... A Szilágyi tanár úr leírta nekem egy cetlire. Mielőtt beléptem volna, még egyszer megnéztem.
- Biztosan lenyelte az „i”-t... A „vjő kon” vén seggfejet jelent franciául.
- 'stenfáját!... Ezért taszigált?... A többihez be sem mertem menni. Egy rakáson vannak a Drot-közben.
- Druot...
- ...'sék?

- Semmi... Aztán ment a bolhapiacra.
- Mentem és volt egy frász... Csak vikend idejére nyitnak.
- A szabadúszók tudnak úgazodni a szabad időhöz.
- Kimentem szombaton... Éppen oda akarom támasztani a kerítéshez, jön egy rabiátus néger, és elzavar, hogy ez az ő helye. Letértette a gyékényt, és kirakta a fekete kanalait.
- Nem fakanál lesz, az Strasszer, hanem totemek.
- Lehet. Nem néztem. Dühös voltam. Még egyszer szidják nekem azt a Ián Smithet!
- Hamar elhanyagolt faji megkülönböztetésből.
- Ha üzletről van szó, nincs pardon.
- Máshol nem volt hely?
- Nemigen. Ott hunyhattak a járdán a billentyűs beöntőjük mellett... Cámbugok ott jobbra-balra. Egész utcasorok vannak képek-ből, bútorokból, de ezek már afféle üzlethelyszerűségek... No, az egyikben meglátok egy ikont. Bemegyek. Bontom az enyimet. Azt mondja pasas: „Dő szán”... Megnézem a cetlit: az annyi mint kettőszáz frank... „Mill”, mondom én. De már menőfélben volt. Jöttünk kifelé, húzza a rollót. „Szi szán”, mondom. „Dő szán szenkánt”... És ül bele az autóba... „Az vagy, szekánt!”, förmedtem rá, és hátat fordítottam. Hát nem elhúzta a csíkot addig. Futok utána, lobogtatom az Úrjézust... Már aztán, ha akart volna se tudott volna megállni, mert elsodorta az autócsorda... Másnap ismét kimentem, de zárva volt. Rázattam magam a metróval hiába. Az a legrandább szakasz. Olyan, mint a szabadkai vilamos.
- Pech...
- A Pech aztán jött... Odafele még jól elbújtattam a „locsolkodókat”, de jövet csak úgy ráhajítottam a pendelek tetejére. Hát mi az, amit a vámosunk elsőnek kimarkol: az ikon.
- „Mi ez?” — kérdezte szigorúan.
- „Rá van írva: Pákáityesz!... Körösztlő Szent János, amint éppen körösztlő.”
- „Látom” — morogta kedvetlenül. — „S tán azért hordja magával állandóan, hogy el ne lopják?”
- „Testvér — mondtam én —, nem beszélünk így azzal, aki a nemzet kincseit menti... Odaki vettem az utolsó szantimomon, hogy helyrehozzam azt, amit egy mohó hazánkfia vétett a műemlékvédelem ellen.”
- Elhitte?
- Nagyon szelid lett. Azt mondta, hogy ezentúl csak kifelé hánnyja át a kofferomat, hogy megkímélje a hazatérő hazafiakat... De nem lehet valami nagy emlékezőtehetsége, mert felírta a nevemet a noteszbe.
- És mondja csak: hozott kitüntetést?
- Azt majd magától kapok.
- ???...
- Képet hoztam.
- Hol van?
- Tartsa meg előbb a Keresztelőt.

Strasszer-zsákmány, sőt, meglehetősen „gazdag” volt.

Három festmény és egy rajz.

— Hol szerezte őket?

— Ezt a kettőt a bolhapiacon, ezeket meg árverésen.

— Árverésen? Hogy talált oda?

— Szímat... Ugyancsak a régiségboltok utcájában ödöngök. Nézem a kirakatokat.

— És azon töpreng: mit adnak itt száz frankért?

— Ötvenért... Akkor már nagyon szarul álltam... A Keresztelő cserbenhagyott... A bolhapiacon költségbe vertem magam... A „Csúf kislány”-ért 3 frankot fizettem, a „Világüri gomolyagok”-ért 15-öt.

A „Csúf kislány” Leonardo rajza. A Windsori Royal Libraryban levő eredetiről készítették a másolatot, valamilyen — az én gyér grafikai isméimet meghaladó — technikával. Mert foto-raszternek nyoma sincs. Tehát Leonardo-kötetbe applikált s onnan kiszakított melléklet nem lehet. Valamilyen grafikai tömb darabja lehet, arra utal a hátlapján az aktaszámozóval vert 45-ös szám.

A dámát erősen öregbítették. (Az avas sárgát valószínűleg úgy nyerte, hogy vasalóval pörkölték a hátát. De van rajta jókora bibor megfolyás is, afféle nemes ragya. A képnek természetesen nem ártott. Sőt.)

Az nem megy csupán az agyamba, hogy mit piszmogtak rajta annyit, ha 3 frankért vetették oda végül is az én bűbajos Strasszeromnak. Mert az az egy biztos, hogy nem Leonardo ihlette meg, hanem az, hogy alacsonyabb névértékű mű már nem volt a blokkban.

S már mondta is:

— Egy szép pasztell erdőrészletre alkudtam. Nem akartak húsz frank alá szállni egy istenért sem. Akkor odatolták ezt a csúf kislányt az orrom alá, hogy ezt vegyem meg, ez csak 3 frank. Úgy meglepődtem, hogy gépiesen leszámoltam a három frankot, és odébálltam. Mikor később megláttam, hogy össze van pacázva, nagyon dühös lettem, vissza akartam vinni, de eszembe jutott hirtelen, hogy nem tudom, hogy mondják: „Kérem vissza a pénzt!”

— Nem tanította meg a Szilágyi tanár úr.

— Nem is kérdeztem, mert álmomban sem gondoltam volna, hogy egy Strasszer-Strasszerovicsot is becsaphasson valaki.

— És hogy lehet az, hogy ezt a „kozmosz káoszt” a nyakába sózták? Tudtommal, nem kedveli a non-figuratívokat.

— Az egész rakásban ez volt egyedül aláírva... Látja, ott a felső sarokban.

— Fordítva tartja.

— ...így még jobb... Nézze csak: O. Ch... Vajon ki lehet?

— A nyavalya tudja.

— Nem tetszik?

— Úrkatasztrófa tizenötért?... A bolondnak is megéri!

— Tizenöt, de lebegő árfolyammal — igazított ki önérztesen Strasszer.

— Ott hagyta abba, hogy a régiségek utcájában ödöng és a kirakato-
kat legeli.

— Igen... Egyszer csak nagy kopácsolást hallok. Odakanyarodok, hát két izmos pofa faragott szekrényt darabol, hatalmas csarnok előtt. Lá-
tom sokan ki-be söntörögnék. Be én is... Az előcsarnokban csupa kibe-
lezett kacat. Kis márványlépcső a félemeleti folyosóra vezetett. Hat-
nyolc terem, olyanok, mint a régi bíróságon, csak jóval nagyobbak. Az
ajtó nyitva. Áramlik a plebs. Bemegyek én is az egyikbe. Telis-tele
mindenféle ócskaságokkal. Írógéptől a márvány szavazóurnáig. Kép is
jócskán. Az emelvényen három komoly atyafi. Az emberek turkálnak a
holmi között, jegyezgetnek és surr! a másik terembe. Ott láttam meg
az éjjeliszekrényen ezt a képet. Forgatom tanácstalanul. Odacammogok
vele a bíróhoz (a középsőt annak néztem), és kérdeztem, hogy hol lehet
megvenni.

— Hogy kérdezte?

— Ne vizsgálgtasson folyton!... Mondom: „kombjen?”... Felemeli a
mutatóujját, és azt válaszolja: „Troázör”... Rögtön kapiskáltam: Ár-
verés. Háromkor.

— Brávó! Hamar megtanulta ezt az „ujj”-szót.

— Meg aztán fakalapácsul is értek valamicskét... Oda volt már ké-
szítve... Most figyeljen! Mit ad isten?... A Szajna-parti nagyáruház
önkijében ebédeltem, és úgy elbáméskodtam, hogy már negyed négy
volt, mire kászálódni kezdtem. Futok le a lépcsőkön, be a metróba, csík
a Rossini utcán, be a 4-es terembe, hát ahogy beérek, éppen az én ké-
pemet mutatják körbe. Ha még öt percig nézem az uszályokat: fuccs a
hegyes tájnak pineákkal!

— Nézhette volna nyugisan... Őlég semmitmondó. Ez a rózsaszín
hegy meg...

— Azt kell hinnem, hogy nem ért a festészethez!

— Ez a hiedelme nem egészen alaptalan... De mégis, mit gondol,
mért hagyták magára húsz frankért?

— Pardon! Harminckettőt fizettem!... — Dühösen hallgatott el. Lát-
szott, hogy százat akart mondani.

— Ott mindjárt le kellett számolni?

— Igen... Aztán a nyugtával mentem a raktárba. Ott egy kis meg-
lepetés ért. Ráadásul ideadták ezt a hagymásat is.

— Nem ráadásul. A kettőt bizonyára egy tételben árverezték.

— Hát, választhatott volna magának csinosabb társat.

— Nem kedveli a hagymát?

— Szalonnával, de nem köcsöggel.

— Ha megveszem ezt a Place de Tertre-n festett provence-i tájat,
ideadja ráadásnak?

— Vigye!

— Szóval, harminckettő?

— Meg egy frank borraival, amit a raktárosnak adtam.

— Mit gálantoskodik hallja az én pénzemen — mondtam álszigor-
ral, mert a hagymás kép máris felszívódott a szívemen át az agyamba.

Egy Chardinbe báméskodott ecsetovics festette, a Mester finomságát
nélkülözve, de a melegségét nem. Lebilincselő az apró napközi dolgok
szeretete. Sárga mázas köcsög előtt három vereshagyma és néhány szál
zöld. Ropogós sárgarépa, harsány zeller. Barna, fiókos fűszerládikó tá-

maszkodik a köcsöghöz. Lapos konyhakés fekszik az asztal jobb sarkán. Ha a vonalát és a hagymákét meghosszabbítanók, a köcsög közepén metszenék egymást. A képnek így erős súlypontja van. Hogy azt ne bontsa, csak alig kivehetőleg árnyéklík hátul egy kanálféle lilában. Az asztal festettnek festődött. Az összélmény rajta a fiók gombja. A háttér barna, mint egy gyermekkori nyárdélután.

Belül vagyok már magam is a kép keretén, csak a hallóhatár szélé-ről hallszik Strasszer duruzsolása:

— ... Volt egy nagyon szép régi hölgy-portré. Szakadozott és alapon megpattogzott. Elhatároztam, hogy nyolcvanig rajta leszek, inkább gyalog megyek ki a lyoni-ra, nem vacsorázok, s az éjszakát átsétá-lom... Tartom a mutatóujjam... A dobhártyámban ver a szívem, egy-szer csak arra riadok, hogy már kétszáznál tartanak... Úgy kaptam le az ujjam, mintha forró platnihoz ért volna.

Hangom a hagymák közül:

— Kár volt izgulni... A pofa elment volna kétezerig. Legfölebb odakint véletlenül, sűrű bocsánatkérések közepette, sípcsonton rúgják.

— Sajogtam érte egészen Sežanáig.

— Legalább jót aludt, vacsorázott és taxin ment el az állomásra.

— Öreg istent!... Délután, mikor a számlám kértem a hotelben: ki-derült, hogy reggeliztem is mindennap. Ha meggondolom, hogy a jó haboskávét helyett Bobit ropogtattam, és klóros vizet ittam, hogy da-gadjon a hasamban!... Nem szólva arról, hogy ennyi pénzért nem csak dezsónét kaphattam volna az önkiben, hanem... Dezsónét is...

— Szóval, spacírozott az illuminált Parigóban?

— Hát... A koffert a portán hagytam, csak az ikont csaptam a hó-nom alá. Még mindig hittem a csodában. Hogy nemcsak a képen van mennyből az angyal... És tényleg... Találkoztam eggyel... Mondom neki magyarul: „hogyne akarnék, kicsikém, de egy vasam sincs”... Mutatom az ikont.

— Strasszer, maga a keresztelőt Jordánostul el akarta...

— De mennyire!... Sajnos, jött egy pasas, akinek készpénze volt.

huszonhat ló

WILLIAM EASTLAKE

A szarvas nagy nedves szemével figyelőn nézett rá; a fiatalember visszapillantott. Ott kuporgott a forrás mellett, mélyen lehajolva, mintha csak a földhöz beszélne; türkizgyűrűs kezén felfutott a víz, majd hirtelen visszabukva a feneketlenül örvénylő mélységbe hullott, mélyen a narancsszín sziklák közé. Távolabb a sziklafal tompa kékségbe hátrált, de közvetlenül a szarvas lábánál majdnem krómsárgára váltott át. A szarvas még tétován, menekülésre készen állt, figyelő szcmet kivéve, alakját sűrű cserje rejtette el. Aztán a fiatalember, névszerint Huszonhat Ló Fia, gyűrűs kezét kirántva a forrás vizéből, karját széles ívben meglendítette. A szarvas megfordult, és nesztelenül eliramodott a halvány reszkető fényben; körülötte, mélyen a forrásnál guggoló fiú alakja alatt, a föld mindenütt a nyári napforduló néma káprázatában izzott; maga az ég is tüztenger volt, és a forrás vize szikraesőként hullott a lángba borult folyómederbe. De a Sangre de Cristo hosszan keletre nyúló hegyvonulatát a fény még nem érte el; hamarosan oda is eljut; nem sok idő múlva — fél órába se telik talán — teljes fénybe borul a világ.

Aztán mélyről, nagyon mélyről, a folyóágy felől, mintha csak a föld hangja lenne, félelmetes kiáltás hangzott, sziszegő és hátborzongató, egyre panaszosabban reszkető segélykérésbe csapva át; mégse hatott könyörgésnek, még csak fájdalmasnak sem, követelő. élesen parancsoló volt inkább, mielőtt megfakulva újra a földbe halt volna vissza, ahonnan feltört. Mert itt a zsályacserjék tengeréből csapott föl egyenesen a mélykék új-mexikói égre, s gördült tovább ez a robaj — sebesen és hátborzongatón. Huszonhat Ló Fia felállt kuporgásából a forrás mellől, és hirtelen nekilódulva ruganyos járással tovább sietett. Még mielőtt egészen kivilágosodna, meglehetősen messze kell jutnia. Nincs ideje to-

vább a földhöz beszélni. Még ha az meg is hallgatta és válaszként felmorajlott, szava nem emberi beszéd volt, nyelvtelen, távoli, mélyről feltörő fájdalom volt csak, senkihez és mindenkihez szólt. Aztán újra hallotta a kiáltást, emberi hangnak tűnt, mégsem értette, sötét, kísérteties árny volt inkább, semmint hang, magányos hangjegye a visszavonulásnak, világvégét jelző fájdalmas oboasikoly. Csakhogy nincs ideje többé a földhöz beszélni.

Keletebbre, de még mindig vagy kétezer méter magasságban Coyote City falucskája állt. Vályogházak kis csoportja csak az elkanyarodó aszfaltút mentén. Huszonhat Ló Fiának anyja, egy városias ruházattal álcazott, csinos fekete navaho asszony a Coyote City Királynőjéhez címzett vendéglő előtt éppen egy táblát akasztott ki. EREDETI NÉPVISELETBE ÖLTÖZÖTT FAJTISZTA FEHÉREK... állt rajta, majd mikor az asszony végzett a kifüggesztéssel s belépett az ajtón, a szöveg teljes egészében láthatóvá vált: EREDETI NÉPVISELETBE ÖLTÖZÖTT FAJTISZTA FEHÉREK EREDETI FEHÉR TÁNCAI.

— Nem hinném, hogy ez túl mulatságos — mondta James, az asszony férje, Huszonhat Ló Fiának apja, aki egyébként ritkán mutatkozott csak a vendéglő táján. Durván formált arca megviseltnek látszott, haját a fiatalabb navahóktól mindinkább levetett szokás szerint, hátul bíborszín szalaggal kötötte át.

— Azzal, hogy a szokásaikat utánozod, még nem versenyezhetsz velük. — James kedvetlenül maga elé meredve a bárpult végéhez ült. Felesége, azaz Coyote City Királynője, városi pályafutását ugyanis azzal kezdte, hogy a navahókat kirekesztette vendéglőjéből. Csakhogy ezzel az erővel akár a keresztényeket, zsidókat, adventistákat és apacsokat is kiutasíthatta volna; vagy bárki mást Albuquerque környékéről ugyanilyen meg gondolással. Két hét múlva ezért az alábbi feliratot bigygyesztette ki: FENNTARTJUK A JOGOT, HOGY A KISZOLGÁLÁST BÁRKITŐL MEGTAGADJUK. Ám az üzletet ez sem lendítette föl különösebben.

— Effélét nem üzleti okból szokás kiakasztani — mondta James. -- Vagy ha mégis, hát aki kiteszi, alighanem súlyos betegségben szenved.

— Semmi bajom — mondta Coyote City Királynője. — Épp csak egy kis pénzt szeretnék összekaparni.

— Ha egy indián keresni akar, az annak a jele, hogy súlyosan megbetegedett — mondta James.

— Elegendem volt a sátorból, abból, hogy százmérföldes körzetben sehol egy lelket se lássak. Mit akarsz? Menjek vissza meghalni talán?

— Nem meghalni, élni — mondta James. — Az indián városban hal meg.

— Ugyanúgy megszokhatja a városi életet, mint akárki más. És ha a sátrak ide száz mérföldnyire se lesznek már többé? Akkor mit fogsz csinálni?

— Gyere vissza, és majd meglátjuk.

— De ha egyszer dolgom van itt...

A helyiségbe vendég jött, James kelletlenül újra a pult végéhez ment, leült, és elkeseredve bámult maga elé.

— Jó, hogy kitettétek azt a táblát — mondta a fehér ember, miközben kolbászt rendelt. — Nem tudom láttatok-e már olyat, hogy: „Becsületes képedet sajnos képtelenek vagyunk a pénztárba tenni”?

Coyote City Királynője a kolbász sercegésétől nem hallotta a fehér embert, úgyhogy az James felé fordulva folytatta tovább: — Vagy azt, hogy „Nők számára tilos...”. Ja úgy, indián vagy — hagyta abba aztán csalódottan. — Hát még ilyen — ordította hátra Coyote City Királynője felé —, indiánnak akartam viccet mesélni. — James felállt, és kiment az ajtón.

Később, amikor Coyote City Királynője meghozta a kolbászt, a fehér ember megjegyezte: — Remélem, nem ért angolul. Talán csak nem bántottam meg.

— Nem nagyon — mondta Huszonhat Ló Fianak anyja.

— Indiánokat is beengedsz?

— A férjem volt.

— Elnézést — morogta a fehér ember, s óvatosan átvéve a kolbászt, alaposan szemügyre vette. — Pedig fehérnek látszol. És a fehérek módján beszélsz. Remélem nem bántottalak meg?

— Nem nagyon — felelte az asszony. — Én itt csak keresni szeretnék egy kicsit.

— Aha — mondta az ember fellelegezve. — Meglátod, sikerülni is fog. — Aztán a kolbászba harapott, és lenyelt egy falatot. — Annyit megér, amennyibe került — jegyezte meg.

Kívül, a Coyote City Királynőjéhez címzett vendéglő lépcsője közelében, Ike Woodstock urániumról beszélgetett Rudy Gutierrezel, valamivel távolabb pedig, a benzinkút közelében a GULF PRIDE MOTOROLAJ hirdetőtáblája alatt, DOHÁNYOZNI TILOS és LÉGY JÓ A MOTORODHOZ feliratok közt, Evelyn és Tap Patman ácsorgott. Arpacio Montoyo pedig az utca túloldalán a TISZTA SZOBÁK ÉJJELI SZÁLLÁSRA KIADÓK felirat alatt beszélgetett a pappal. Arról, hogy hány angyal fér el egy gombostűfejben.

James a lova után nézett, de csak egy kocsit talált a helyen, ahol az állatot hagyta. — Hátravezettem a lovadat. James — mondta Mr. Patman hozzálépve. — Mert itt még elütheti valami.

— Mit mondtál Jamesnek, Tappy?

— Hogy elvittem a lovát. Mert itt még elüti valami.

— El is ütötte.

— Melyik?

— Az a hatvanegyes Olds.

— Az hatvankettes.

— Hogy lehetne hatvankettes, ha egyszer hatvanegyes?

Evelyn és Tap Patman átsétált a másik oldalra, és megállapította, hogy a hatvanegyes típusú kocsik keréktárcsáján hatvankettes évszám áll.

— Hát még ilyen! Mondd, hová jutunk így, mi lesz így a világból?...

James egy szempillantás alatt megállapította, hogy lova a bal hátsó lábát fájlalja. Féltéredre ereszkedve, fentről leig tüzetesen szemügyre vette az állat lábát, miközben az, hosszú erős nyakát hátrafordítva, James fejét szaglászta. Hál' istennek, nem tört el. Nem számítva, hogy húsz mérföldet vezetheti hazáig, szerencsére semmi komolyabb baja sem történt. Ennyit igazán ki lehet bírni.

James négy hónapja hetenként lovagolt be a városba, s eleinte csakugyan úgy hitte, ki lehet birni. Asszonya majd csak észretér. Valahányszor meglátogatta, úgy érezte, majd csak visszatér hozzá. Ugyanúgy remélte ezt, ahogyan mindketten remélték, hogy fiuk is visszatér egyszer — és csakugyan, haza is jött, bár első ízben, igaz kissé valahogy elveszettnek látszott, de mégiscsak hazajött. Pár órát álldogált csak a sátorban, zavartan lézengve, mint aki attól fél, valami bogarat szed föl, szemmel láthatóan nem mert a pokrócokra leülni. Végig állva maradt a sátor közepén, körbefutó tekintete mintha ablakot keresett volna, széttekintve az egyszerű helyiségben, asztal, szék, rádió után látszott kutatni, vagy lábon álló ágy, ismerős fehér arc után. Aztán Gallupba ment. Kilépve a sátorból mély lélegzetet vett, néhány kedveskedő szót mondott angolul, majd felkerekedve Gallupba ment. Elment, mondta Huszonhat Ló Fiának anyja, elment, mert egy művész számára csak ott van élet. „És nekünk is ott kell a számára élnünk” — mondta később.

Coyote Citybe érkezve James feleségének első dolga volt, hogy többé ne szólaljon meg navaho nyelven. Havi hatvannyolcért és a bevétel öt százalékáért Tap Patmantól kibérelte a benzinkút melletti vendéglőt, felfogadott négy spanyolt, kirúgott egy lompos angol szakácsot, akit a korábbi bérlőtől örökölt, neont szereltetett a szobákba, falaikat fehéreknek szóló feliratokkal biggyesztette tele és minden erejével azon volt, hogy lehetőleg egy szót se szóljon navaho nyelven.

— Különben rögtön tele lesz a hely indiánokkal. Pénzük meg nincs, és csak bejönnek, egyhangúan kántáló dalokat játszanak a zenegépen, bekukucsálnak az asztalok alá, megkérdezik, mit jelentenek a feliratok, elhozzák az asszonyaikat, hogy az ékszereiket mutogassák és a gyerekeikről locsogjanak, buta tréfákat meséljenek a fehérekről — pénzük meg semmi. Értsd meg végre, hogy én azért hagytam el a rezervátumot és jöttem Coyote-ba, hogy vendéglőt nyissak, és mert ez itt a fehérek világa, hát a fehérek módján kell élnem. Mert a fehér ember csak jött, látott és rabolt, és az indián hiába mosolygott rajta. Oké, nevesetek csak, ám a fehér ember ravasz akár a kígyó. És még ha meg is akarná akadályozni, hogy bennünket az asztal alá szorítsanak, ahogyan néha csakugyan akarja is, hát hiába tenné. Meg a fiunk is, látod, épp csak hogy hazajött egyszer. És mi lett belőle? Szőnyegszövő. Még ha a legjobb szőnyegszövő is Checkerboard környékén. Vagy jó, mondjuk, hogy az egész rezervátumban. Vagy ahogy a kereskedő mondja, csakugyan művész. Hanem azért ide figyelj, James, te huszonhat lovas ember, amíg a mi fiunk azt a szövőszéket csak egyszer is fölállítja, addig, igen, jól nyisd ki a füledet, addig a fehéreknek akár ezer újabb szőnyegük is lehet. Mert nekik gépeik vannak. És nekem ugyan hiába beszél a kereskedő, hogy nem is az emberé a gép, hanem a gépé az ember, ez csak amolyan indiánoknak szóló beszéd. Gépeik vannak, és csakis ez számít. Akkor is, ha csakugyan képtelenek leállítani őket. Igen, így van ez, huszonhat lovas emberem, a gép mégiscsak a fehér emberé. Minden más csak annyit ér, mint a földhöz beszélni. Mert ez a világ a fehéreké.

Huszonhat Ló pedig lova előtt baktatva elindult kifelé Coyote Cityből. Arrafelé, ahol már senki se szólítja Jamesnek többé. Bármennyire Jamesnek hívják is. Mert az, hogy James, ez csak olyan gépcsínálta név. Éppen csak a hivatalos könyvekbe írják így mindig. Ám azt, hogy Huszonhat Ló, ezt a nevet a nép adta neki; mert hogy akkor éppen hu-

szonhat lova volt. Máskor meg huszonnégy, huszonöt, vagy éppen — igaz csak egyszer — harmincnégy is, de mikor elnevezték, akkor éppen huszonhat lova volt. Jó név ez. Bárki megtudhatja belőle, hogy nem holmi keverék, nem akárki ő. Akár a fia is, mert őt meg Huszonhat Ló Fiának hívják. Feleségét viszont Coyote City Királynőjének nevezték el az indiánok; azután, hogy a városba ment, s nem volt hajlandó navaho nyelven beszélni többé. Rossz név, majd annyit tesz, hogy ez az asszony rosszabb az apacsoknál — még talán a pueblóknál is.

James időközben a Coyote City fölé magasodó domb tetejére vezette lovát. Fiáról azt mondják, hogy művész, tünődött. Művész. Csak hát mi haszna belőle, ha művésznek tartják? Na igen, szépen hangzik az, ha csak így mondja az ember, s bizonyára ér is valamit, akkor is, ha nem mindig képes eladni, amit csinál. Csakhogy valamit azért azzal is csinálni kell, amit nem eladásra készít az ember. George Bowman, a Nargheeziből való fehér kereskedő, egyszer ugyan még rendelést is szerzett a fiúnak, bizonyos Masonéktól, egy kedves fehér családtól. Masonék még a mintát is előrajzolták a számára, aztán egy gyűrűt adtak érte, rajta ugyanazzal a képpel. És persze jöttek más rendelések is, más családoktól, Kiwaniéktól, Elkéktől, főleg olyanoktól, akik támogatni szerették volna. Többnyire jól megfizették. Csakhogy mit ér az egész, mondta a fiú, ha egyszer semmit se érzek? James erre kezébe vette Masonék gyűrűjét, úgy találta, érzi a súlyát. Itt, mondta erre a fiú a mellére bökve.

Vagyis a művész, az olyan valaki, aki a dolgokat valahol bent, a mellében érzi. Jó, rendben van, de azért valamit a gyomrában is éreznie kell. Bizonyára ezért is ment el a háztól. Ahogyan az is meglehet, hogy mégis az asszonynak van igaza inkább. És lehet, hogy a fiú nem is azért nézelődött olyan furcsán a sátorban, mert a tévé vagy a lábon álló ágy hiányzott neki. Hanem mert odakint megszokta, hogy napjában háromszor egyen. Mert hát miért ne lehetne az, hogy odakint egy művész napjában háromszor is ehet? — Igaz lenne, hogy egy művész odakint naponta háromszor is ehet?

A dombtetőn kocsijának támaszkodó kövér fehér emberhez érve, James úgy érezte, tőle éppúgy megkérdezheti ezt, mint akárki mástól.

— Dehogy igaz — mondta a kövér ember. — Hanem mondd csak, miféle város az ott?

James megmondta, hogy a várost Coyote Citynek hívják.

— Te ugye indián vagy?

— Az vagyok — mondta James.

— Nahát akkor, neked nyugodtan elmondhatom, hogy tízezer dollárt fizettem ezért a tragacsért — mondta az ember. — Négyszáz lóerős. És majd a fene evett meg, hogy ezt elmondhassam valakinek, csakhogy odakint senkinek se mondhatom el, mert úgyis mindenki tudja. De egy indiánnak talán mégiscsak elmondhatom.

— Tízezer dollár! Nem gondoltam volna, hogy ilyen is lehet — csodálkozott James. — És négyszáz lóerős?

— Úgy bizony, a múlt hónap óta ez is lehetséges már — hangzott a válasz. — Caddie-éknek volt pofájuk ennyit kérni érte. De talán csak nem valami képeket akarsz eladni odakint?

— Nem én, a fiam — mondta James.

— Egyfene — mondta az ember. — És nem hiszem, hogy sokat segítenék rajta, ha vennék tőle egyet...

— Én is úgy gondolom — hagyta helyben James.

— Mert ha vennék is, csak ártanék vele — mondta az ember. — Reményt keltenék benne, hogy mások is vesznek majd.

— Meglehet — mondta James.

— Mindenki életében akad egyszer egy világos pillanat — mondta az ember. — Amikor úgy érzi, alkotnia kellene valamit. Aztán észreveszi, merre tart a világ, s elhatározza, hogy maga is arra megy inkább.

— Nehogy napi háromszori evés nélkül maradjon?

— Ennyi is sok annak, aki nem a többiek útját járja.

Úgy vélve, hogy az ismeretlen eléggé kibeszélte már magát, James megrántotta lovát.

— Várj — szólalt meg a másik. — Egy indiánhoz talán mégiscsak őszinte lehetek. Azt ajánlom hát, tartsd otthon a fiadat inkább. Ne engedd a fehérék nagy rezervátumába menni. Mert ott csak mi hisszük, hogy kint vagyunk, pedig éppen fordítva van; mi vagyunk bent, és egyre kifelé bámulunk. Buktatók rendszerében élünk, bármikor elvágódhatunk, és egyre csak azt lessük, ki az, aki nem kel föl többé. Mindig előre tudjuk, ki lesz a nyertes. Akinek a legnagyobb kocsija és a legnagyobb háza van. — A kocsijára tehénkedő ismeretlen pár pillanattal tetován hallgatott. — Láttál már gyereket rajzolni? — kérdezte aztán. — Mert így van ez, eleinte mindannyiunkban ott motoszkál valami. Aztán feladjuk, lemondunk róla.

A két egymásután leadott szöveg után, James úgy érezte, nyugodtan továbbállhat, anélkül, hogy az idegent megsértené. Lovát maga után vezetve lefelé indult a Coyote Hill oldalán.

Odafenn a kocsijának támaszkodó ember továbbra is a biborszín sziklák mögé süllyedő napot bámulta. Egyike volt a navahók földjén olaj után kutató társaság számos alelnökének. Valahányszor csak tehetett, sohase mulasztotta el a naplementében elgyönyörködni. Később beszállt, és elindította a motort. Jól kibeszélgette magát, gondolta. Ritkán adódik alkalma rá. Nem mindennap akad össze olyan valakivel, mint ez az indián. És még csak a fülébe se juthat senkinek, amit mondott. Mert barátai közül senki se tudhat ritka, világos pillanatairól.

James eközben lefelé poroszkálva a domboldalon egyre azon tűnődött, vajon fehér ember létére, hogyan beszélhet valaki így a nagy fehér rezervátumról. Persze az is lehet, hogy csak azért mondta, amit mondott, hogy mondjon valamit; legjobb lesz, ha senkinek se mondja tovább.

Hanem amit a fiú dolgáról hallott, az mégiscsak rossz hírnek számít. És hát ki mondja meg, hogyan lehet valakit odakint megtalálni. Egyszer, emlékszik, Arpacio Montoyo bárjában valami színdarabot látott a tévében, miközben kezében sörével a bárpult melletti sor végén álldogált. Valami lányról szólt, aki eltűnt otthonról, és azzal végződött, hogy valami szappant kell venni. Mert a végén megjelent egy alak, és egyre ezt a bizonyos szappant szorongatva, hangosan ordított róla valamit. Igen, így valahogy fejeződött be, igen izgalmasan, és akik odakint a nagy rezervátumban nőttek föl, azok számára talán értelme is volt: De talán még rajta is segíthetne valahogy. Csakugyan, miért ne? James egyszerre arra gondolt, ha az a bizonyos szappan, amiről az az alak ordított a képernyőn, valahogy képes lenne hazavezérelni fiát, hálá-

ból a kereskedő egész készletét megvenné, amennyi csak van ebből a szappanfajtából. Nagyon aggódott érte, nagyon féltette Huszonhat Ló Fiát.

A Coyote Hill északi lábához érve, ismét csak enyhe emelkedőn indult fölfelé, azután egy, ebben a magasságban kivételes csodának számító rezgőnyárfaligetben haladt át; a fák levelei rég teljes nagyságukban kibomolva, csendes remegéssel várták, hogy a szél Ben Helpnell tornácára sodorja őket. Ben Helpnell a rég használatlanul álló vízemelő szélkerék mellett újonnan vett Monkey Ward szivattyújával bajlódott éppen. Új típusú szivattyú volt, merőben különböző a régi dugattyús pumpától. Az a fajta, amely a „könnyebb a vizet tolni, mint szívni” elv alapján végzi munkáját. Egyetlen, hermetikusan lezárt doboz az egész, semmi veszélyesség, szitok, mérgező drága vízvezeték- vagy villanszerelő, úgy, ahogy van, egyszerűen csak bele kell dobni a kútba. Csakhogy Ben, bár tegnap annak rendje és módja szerint meg is tette ezt, azóta is hiába vergődött vele.

— Én a helyedben lelőném ezt a dögöt — jegyezte meg Ben a föl-felé kapaszkodó Jamest meglátva. Ló- és marhakereskedő lévén, nyomban fölfigyelt James lovának sántaságára. Úgy vélte, jobb, ha óvatosan puhatozza ki a helyzetet, mielőtt a tárgyra térne.

— Én a helyedben lelőném inkább — ismételte annak ellenére, hogy közben szíve mélyén már a ló pártjára állt.

Alkut szimatolva, James egy szóval sem válaszolt.

— Na mondhatom, szép kis táblákat aggatott ki a feleséged a vendéglőjében — mondta Ben.

James nem kívánt erről beszélni.

— Rég nem láttalak — mondta Ben.

— A fiam, elment a fiam — válaszolta James.

Ben pár pillanatig töprengve a szivattyút bámulta, majd a lóra tekintett. De már nem az állat, hanem James bánata iránt érzett részvétet.

— Mondok én neked valamit, James — szólalt meg újra a szivattyút vizsgálva. — Vidd el valamelyik lovamat, majd visszahozod, ha erre jársz.

Első kínálásra máskor James a lovat dehogy is fogadja el. Hanem annak rendje és módja szerint a földre kuporodva, ujjai közt botocskákat tördelve, addig rajzolgat különböző figurákat a porba, amíg csak a szabályszerű üzlet meg nem születik. És hát az ilyesmi négy-öt órába is beletelik, úgyhogy Ben felesége akár két-háromszor is átültözhetett volna közben, hogy az indiánt elkápráztassa. James pedig nyeregtáskájából alighanem türkiz ékszereit szedi elő, hogy mindenkit megszedítsen velük, mialatt Ben talán még egy Chihuahuaban felszedett új táncot is eljár, de olyat, hogy még a lovak is megbokrosodnak tőle — és mind-ezt csakis az alku izalmának fokozása kedvéért, amíg csak a bonyolult és kockázatos üzletet meg nem pecsételik.

James bánata azonban annyira szívükre nehezedett, hogy Marynek éppúgy nem volt kedve háromszor ruhát váltani, ahogyan Ben sem lelte volna örömét a táncban, vagy James abban, hogy az ékszereit szedegesse elő. Hasztalanul botorkálnák körül máskor örömmel mesélt városi élményeiket, elkerülhetetlenül a James lelkét megülő szomorúsághoz térnének vissza.

— Legjobb lesz, ha a csillagos kancát viszed — mondta Ben Helpnell. James a közeli karámban nyergét a kis, csillagos kancára tette. Ben Helpnell közben továbbra is a kút mélyére süllyesztett pumpa hibáját igyekezett kisilabizálni.

— Legszívesebben visszaadnám nekik — mondta Ben végleg fölállva. — Semmi bajom Monkey Wardékkal, de úgy látszik, valamit nem jól csináltam.

— Azt, hogy a kútba tetted — nézett ki Mary a lécajtó mögül.

— De ha egyszer itt a könyvben az áll, hogy... — kezdte Ben, de aztán arra gondolva, hogy ezek az asszonyok képesek még a könyvekkel is vitába szállni, elhallgatott és James felé a karámhoz indult.

James a nyereg tartószíját az utolsó karikákba fűzőgette már, mielőtt végleg meghúzta volna.

— Na látod, van itt ló, amennyit csak akarsz — mondta Ben Helpnell. James a nyeregbe lendült, és barna jobbában saját lova kantárszárát szorongatva elindult.

— Meglátod, mire hazaérsz, otthon lesz — mondta Ben Helpnell.

— Otthon lesz — ismételte James, még aztán is, hogy szavát rég nem hallhatták már. Girt Maxey fűrészmalomának rothadó fűrészporral belepert romjai mellett kaptatott fölfelé.

Két órával később Bowman lerakata mellett, egy hosszú, alacsony gerenda- és vályogépület mellett haladt a csapáson, nem messze tőle hevenyészve összerőtt kis kék sátor állt, majd tovább haladt, föl egészen a ritkás fenyőkkel megtűzdelt fennsíkra, ahonnan letekintve a maga sátrát pillanthatta meg. Csúcsából füst szállt fölfelé.

— Otthon van...

Nem, mégsem. Mielőtt újra felnézett volna, egy pillanatra lehunyta szemét. De mikor ismét kinyitotta, a cédrusfa füstjének karcsú kékes oszlopa továbbra is ott áramlott egyenesen fölfelé a kúpalakú sátor csúcsából. Hirtelen megsarkantyúzta lovát, mire mindkét állat sebesen indult lefelé a lejtőn, egyenesen a hosszú kék füstoszlopot eregető sátor felé.

De nem. Így nem lesz jó. Nagyon is hamar túl lenne örömén. Széles ívben nyargalta hát körül a sátrát, és csak azután állt meg. Mindkét ló hevesen fújtatott, de a hosszú kék füstoszlop továbbra is csak szállt, szállt fölfelé. Aztán könnyű szél támadt, megdöntötte a hosszú kék füstoszlopot, mindjobban lenyomta, amíg csak ott nem tekeredett körülötte és a lovak körül a földön. Füst volt, igazi füst. Ám mégsem lehet, hogy csak úgy berontson mindjárt. Ha csakugyan boldogsága van benn, még elriaszthatja. Jobb, ha halkán szólítja inkább. Tenyeréből tölcserít formált, úgy ejtette ki fia nevét a füstölgő sátor felé. Semmi válasz, csak hogy még nem is várt rá igazán, nem szerette volna, ha bármi is történik ilyen hirtelen. Előbb a csillagos kanca nyakát veregette meg, majd hátratekintve a maga kantárszáron vezetett lovára vetett egy pillantást.

— Itthon van — mondta.

Két barna kezéből újra tölcserít formálva, kissé hangosabban megismételte hívását, de még mindig visszafogottan. Azután leengedte karját, és csendben figyelt, óvatosan, mint aki attól tart, egyetlen rossz mozdulattal mindent elronthat. És a két ló is csak csendben állt, amíg csak

egy kéz félre nem húzta a bejárat elé akasztott birkabőrt, hogy a fiú kilépjen rajta.

James feléje intett. A két ló megmozdult, és a fiú magasan feje fölé emelte mind a két karját.

*

Kávét, húst, kenyeret ettek, lassan rágcválva, hosszan, sokáig. Később újabb adag kávé következett, James közben alig szólt, mintha csakugyan boldogságát félne elriasztani. Eleinte inkább a fiú vitte a szót, de aztán ő is elhallgatott, és szótlánul a súlyos, fából készült szövőszéket kezdte nézni, amelyen egy rég félbehagyott munkája állt. — Kérdés, veszít-e valamit a világ, ha valaki művész létére, huszonhat ló és egy szövőszék kedvéért képtelen változtatni a sorsán — mondta angolul később.

— Nem akarok többé angolul hallani ebben a házban — hangzott föl kívülről navaho nyelven. — A kereskedő meglátta a füstöt, és üzent, hogy van itt valaki. Erre aztán leszedtem a vendéglőben a táblákat, még a kulcsot is elhajítottam. Egy életre végeztem vele. Ugyan kinek ártok, ha indián létemre semmi kedvem a marakodó fehéreket szétválasztani.

James úgy érezte, ideje sincs ráébredni boldogságára, tekintetét a kerek helyiségben körbejárva ébredt csak rá, hogy amiről tegnap még úgy hitte, örökre eltűnik, ugyanúgy áll, mint azelőtt. És odakint is újra huszonhat ló van.

— És ha újra a földhöz beszélünk? Mi rossz van abban?

James egyszerre régi asszonya hangjára ismert. Huszonhat Ló Feleségének hangjára, nem Coyote City Királynőjének hangjára többé.

— De csakugyan, mi rossz van abban, ha a földhöz beszélünk? — ismételte az asszony. — Ha egyszer már akkor is ezt tettük, amikor a fehér ember még meg sem érkezett erre a földre. Rosszabbat is tehetünk, mint hogy a magunk körében maradva, időnként a földhöz beszélünk.

James egyszerre megérezte, hogy Huszonhat Ló Felesége és Fia már csak az ő zárszavára vár. Csakhogy ez, James jól tudta, nem hangozhat akárhogy. Nem hasonlíthat a fehérek véget nem érő fecsegésére. Úgy van, a zárszónak meg kell adni a módját. Úgy, ahogy illik, a Nép nyelvének legszebb hagyományai szerint. Semmiképp se lehet több három-négy szónál. Aztán oldalt a nagy, nehéz szövőszékre pillantva, tekintete a félig kész szöttesen látható hegyek és sziklák elvont jelzéssé sűrített képeinek egyszerű szépségébe kapaszkodott. Hát lehetséges, hogy a Nép ne merjen többé a földhöz beszélni?

— A föld megért minket — mondta halkán a végén.

Varga Zoltán fordítása

a társadalom kérdez

a tájékozódás joga az önigazgatású társadalomban

BÁLINT ISTVÁN

Az új alkotmányok tervezetei — továbbfejlesztve az alkotmányfüggelékben érvényesülő koncepciót — módot keresnek és találnak arra, hogy az öngazgatás többé ne szoruljon a gyár falai közé. Közismert ugyanis, hogy az öngazgatás gyengeségének legfőbb forrása az előző korszakban épp az volt, hogy csak a munkaközösségeken belül érvényesült. Az önállósult, egymással személyes kapcsolatban nem álló munkaközösségek létezése viszont — a piac szabaddá tételének körülményei között — szükségszerűen a kapitalizmus kezdeti fokára emlékeztető tüneteket szült: a piac anarchiáját, a társadalom szervezetlenségének jeleit, ami párosult egyrészt az ember iránti közömbösségnek és a harácsolásnak szintén a kezdeti kapitalizmusra emlékeztető tüneteivel, másrészt azzal a törekvéssel, hogy ezt az anarchiát, szervezetlenséget etatista eszközökkel zabolázzák meg. Ilyen körülmények között a munkaközösségeken belüli öngazgatás is annyi külső, a munkaközösségektől befolyásolhatatlan tényezőtől függött, hogy okvetlenül a munkaközösségeken belül is erősödnie kellett a technokrata gépezetnek, amely arról igyekezett meggyőzni a közösségeket, hogy a „hatékony gazdálkodás” — amin a szervezetlenséghez való alkalmazkodást értették — megköveteli az öngazgatás háttérbe szorítását, vagy formálissá degradálását.

Így jött létre a vállalaton belül és a vállalaton kívül a technokrata és egyéb érdekcsoportok sajátos szövevénye, amely elkerülhetetlenül elszorvasztotta volna a vállalatokon belüli öngazgatást is, ha a JKSZ-ben nem lett volna annyi erő, hogy leszámoljon ezzel az irányzattal. A vesztéllyel való szembenézés és a kenyértörés a technokrata erővel kialakította azt a koncepciót, amelyet a JKSZ X. kongresszusának platformja fejez ki, és amely beleépült az alkotmánytervezetekbe is. E koncepció szerint a társadalom tudatos erőinek egyszerre két áttörést kell végrehajtaniuk. Egyfelől teljesebbé, ténylegessé kell tenniük az öngazgatást a társult munka alapszervezetein belül, azaz szavatolniuk kell, hogy a

dolgozók lényeg közvetlenül és egyenrangúan döntsenek kis közösségük minden kérdésében. Másfelől, magában a társadalomban kell olyan föltételeket biztosítani a társult munka alapszervezetein belül közvetlen öngazgatás számára, hogy az öngazgatás fejlődése ne legyen holmi automatizmusra bízott — és éppen ezért gyakran elakadó — folyamat, de ne is legyen pusztán egy-egy közösség érettségére vagy éppen egyik-másik vezető csoport jóakarására bízva. Tehát gondoskodni kell a társult munka alapszervezetén belüli öngazgatásnak olyan nagyobb egységekbe olvasztásáról, hogy ez a közvetlen öngazgatás éreztesse hatását az egész társadalomban, hogy minden szinten érvényesítse a társult munka nevében hozott döntéseket.

Ez utóbbit szolgálja a küldöttrendszer, amelyet az új alkotmányok hoznak létre. Eszerint a társadalom minden lényeges kérdésében a társult munka alapszervezetei döntenek, és döntéseik érvényesítésére delegációkat választanak, amelyek kebeléből kerülnek ki a küldöttek a községi, a köztársasági (és tartományi), végül pedig a szövetségi szkupstinába is. A választás módja mellett a jövőendőbeli küldött abban különbözik az eddigi képviselőtől, hogy a küldöttet jobban kötelezi a társult munka alapszervezeteiben, a delegációkban, a községekben kialakított álláspont, és éppen ezért könnyebben felelősségre vonható, egyszerűbben visszahívható.

Ennek a rendszernek az elfogadásával társadalmunk voltaképpen döntő lépést tesz a marxizmus nagy álmának megvalósítása felé, az olyan állam felé, amely már nem állam, olyan jog felé, amely már nem jog, az emberek feletti uralomtól a tárgyak feletti uralom felé, az emberek — a polgárok, dolgozók — nevében történő igazgatásról a dolgozók öngazgatása felé. Persze, egy ilyen átmenet nem lehet egyetlen pillanat, egy alkotmány elfogadásának műve, hanem hosszan tartó és bonyolult folyamat, amelyben még objektíve megvan és visszahúz mindaz, ami a régi viszonyokat reprodukálja, ami még állam, jog és bérmunka ezekben a viszonyokban, szubjektíve pedig, már az alkotmány megfogalmazása közben is természetesen fellépő, zavaró körülmény, hogy még a régi módon, a régi kategóriákban gondolkodnak tegnap formálódott emberek. Ezért ez a msotani alkotmányvita is más jelleget kapott, mint régebben, az előző alkotmányoknál. Nemcsak a demokratizálódás igényéről van szó, arról a törekvésről, hogy az új alkotmány minél inkább kollektív mű legyen, hanem arról a szükség-szerűségről is, hogy közösen javítsunk mindazon, ami következetlen, ami a régi gondolkozásmód, a régi felfogások nyoma az alkotmánytervezetekben. Az alábbiakban az alkotmányvita kettős feladatának — az alkotmánytervezetekben foglalt koncepciók kifejtése és e koncepciók minél teljesebb érvényesítése érdekében eszközölt javítások — megvilágításában csak egyetlen kérdést, a tájékoztatás problémáját próbálnánk megközelíteni.

1.

Pusztán jogi szempontból nézve, a bevezetőben vázolt koncepció forradalmi újítása az, hogy alapjában megváltoztatja az egész eddigi jogrendszer. Minden eddigi jogrendszer alapja ugyanis a tulajdonjog volt, és ebből eredeztették, vezették le a jog egész szövevényes rendszerét.

Még az 1963-ban elfogadott alkotmány és a később ehhez csatolt XV. alkotmányfüggelék is — amelyek pedig jelentős lépésekkel vitték előre az öngazgatás fejlődését — a termelőeszközök tulajdonából vezették le a jogrendszert, és ahhoz kötötték a munka eredményeinek elsajátítására való jogot, ezzel alapvetően meghatározva a dolgozók helyzetét. Persze, már ott is megmutatkozott az igen jelentős különbség a kapitalizmus magántulajdonra és a többi szocialista ország állami tulajdonra épült jogrendszere között. A régi jogrendszer döntő maradványa azonban ott élt tovább: a vállalat társadalmi nevezett, valójában azonban állami értelmzett tulajdon, a termelőeszközök tulajdonának csomópontja, ami egyben meghatározza a dolgozók és a vállalat közti viszonyt is. Egyrészt már maga az a körülmény, hogy a termelőeszközök és a hozzájuk fűződő tulajdonjog állott előtérben, objektíve erősítette a bér-munka elemeit a vállalat és dolgozók közti viszonyban, ugyanakkor pedig azt az irányzatot szülte, hogy a termelőeszközök közös tulajdonát csoporttulajdonná, a vállalatot irányító csoport tulajdonává, monopóliumává degradálják.

Az alkotmánytervezetekben kifejezésre jutó koncepció tisztázta a társadalmi tulajdon lényegét is. Ezt a tulajdont úgy értelmezi, ahogyan azt Edvard Kardelj megfogalmazta: „Az öngazgatás társadalmi-történelmi lényege a társadalmi tulajdonra alapozott termelési viszonyok olyan formájának létrejötte, amelyekben a munka alapján történő elsajátítás, mint az elsajátítás egyetlen módja, létezik, pontosabban mind döntőbb módon érvényesül. Ezzel a társadalmi tulajdon megszűnik a munkás és az állam, vagyis a társadalmi tőke monopoljellegű igazgatása közti viszony lenni, s a dolgozó emberek közötti viszonyná válik.” De még ennél is lényegesebb újítás, hogy az új alkotmány a jogrendszer alapjába nem a termelőeszközök tulajdonát állítja. Konkrétan szólva, a vállalat többé nem a termelőeszközök csomópontja, amellyel a dolgozók ilyen vagy olyan formában viszonyba kerül, hanem a munka társulásának csomópontja, a dolgozók tehát nem a termelőeszközökkel, hanem egymással lépnek ilyen vagy olyan viszonyba. Ezzel lényegesen megváltozik a dolgozók közti viszony, a termelőeszközökhöz való viszony és a munka eredményeihez való viszony egyaránt. Az alkotmánytervezet részletesen kifejti ezeket a változásokat. Témánkhoz tartva magukat, itt csak a munkához és a munka termékeihez való új viszonyt részleteznénk, mivel ebben rejlik az eddigi, tulajdonjogra alapozott jogrendszert felváltó új rendszer magva.

„A társult munka szervezetében a társult munkába bekapcsolódott dolgozó jogot szerzett a társadalmi eszközökkel való munkához. A dolgozó elidegeníthetetlen joga a társadalmi eszközökkel való munka, vagyis az a jog, hogy szabadon és a többi dolgozóval egyenjogúan a társult munka szervezetében egyéni és társadalmi szükségleteinek kielégítése céljából társadalmi eszközökkel dolgozzon, és hogy munkáját, a munka feltételeit és eredményeit igazgassa.” — áll a szövetségi alkotmánytervezet 13. szakaszában. Ez valójában három dolgot jelent: 1. a jog forrása a társulás, nem a tulajdon; 2. a társulás célja egyéni és társadalmi szükségletek kielégítése, nem pedig valamilyen absztrakt, „felsőbb”, a munkástól elidegenült célok szolgálata; 3. az ily módon kialakult jogrendszer magában tartalmazza a munkás elidegeníthetetlen jogát a munkájával, annak feltételeivel és eredményeivel való rendelkezésre.

Ennek az utóbbinak még teljesebb megfogalmazását adja a következő, 14. szakasz: „Minden dolgozónak a társadalmi tulajdonban lévő eszközökkel végzett munkában biztosítva van az az elidegeníthetetlen joga, hogy a társadalmi eszközökkel végzett munkához való jogát érvényesítse a társult munka alapszervezetében, ahol dolgozik és a munka, valamint az eszközök társításának minden más formájában, igazgassa a társult munka szervezetének munkáját és ügyvitelét, valamint az egész társadalmi újratermelés eszközeit, szabályozza az egymás közötti viszonyokat a munkában, határozzon a munka és az eszközök különféle társítási formájában teremtett jövedelemről és személyi jövedelemben részesüljön.”

A tulajdonból levezetett jogrendszer helyébe tehát a munkából levezetett jogrendszer lép. (A tulajdonjog analógiájára munkajognak mondhatnánk, megkülönböztetve a munkára való jogtól, amellyel az alkotmánytervezet egy másik fejezetben foglalkozik. A terminológia még nem alakult ki, de kialakítása nemcsak a nyelvészek feladata.)

Az új jogrendszer egészen új joga a tájékozódás joga, amely mint minden jog három elemet tartalmaz: 1. azt, amire a jog szubjektumának joga van; 2. a köteleéseket, amelyek e jog gyakorlását lehetővé teszik és 3. a társadalmi ellenőrzést, amely minden jognak érvényt tud szerezni.

A jog tartalma: ahhoz, hogy a dolgozó élni tudjon a munkából származó, az egész jogrendszer alapját képező jogával, tájékozottnak kell lennie, tudnia kell mindenről, ami döntését lehetségessé, ténylegessé, hatékonyá teszi. Tájékozottság nélkül — anélkül, hogy a dolgozó birtokában lenne mindazoknak az adatoknak, amelyek társulásának különböző formáira és szintjeire vonatkoznak — lehetetlen — vagy csak formálisan lehetséges — közvetlenül és egyenrangúan dönteni mindarról, amit az alkotmány a dolgozó hatáskörébe utal. Ezért a tájékozódás joga beleépül a munkásosztály hatalmának szavatolásába: „A hatalomnak és más társadalmi ügyek intézésének hordozói a munkásosztály és az összes dolgozók. A társadalomnak a termelők szabad közösségévé való építése céljából a munkások és az összes dolgozók fejlesztik a szocialista öngazgatási demokráciát, a proletár diktatúra sajátos formáját, amelyben megvalósul a politikai hatalom társadalmosítása, s ezt biztosítják: ... a dolgozók tájékoztatásával minden kérdéstről, amely jelentős társadalmi-gazdasági helyzetük megvalósítása szempontjából, továbbá a hatalmi funkcióknak és az egyéb társadalmi ügyek igazgatási funkcióinak gyakorlásában való minél teljesebb és kvalifikáltabb határozás szempontjából.” (A IV. szakasz) Ezenfelül ez a jog központi helyet kap az öngazgatás szavatolásának követelményei között is, mint ahogy azt az alkotmány 85. szakasza előírja: „A dolgozók az öngazgatást a társult munka alapszervezeteiben, a dolgozók gyűlésén, referendum útján, munkástanácsokban, illetve az igazgatás más szerveiben jelen levő küldötteik által valósítják meg, akiket közvetlenül választanak és hívnak össze, és akik felelnek nekik, továbbá a határozatok e szervezetek szerveiben és szolgálataiban való végrehajtásának ellenőrzése útján valósítják meg. E célból biztosítani kell a dolgozók rendszeres tájékoztatását a jövedelemszerzésről és -elosztásról, az eszközök felhasználásáról, az anyagi-pénzügyi helyzetről, az ügyvitelről, valamint a munka

és határozás szempontjából e szervezetekre nézve jelentős más kérdésekről.”

A kötelezettség: a tájékozódás joga többfajta köteletséget ró mindazokra, akik a tájékozódáshoz szükséges információk birtokában vannak. Az első számú kötelezettség a nyilvánosság szavatolása, amiről az alkotmány 84. szakasza rendelkezik. Az ebből eredő kötelezettség a reális és gyors tájékoztatás, ahogy azt a 95. szakasz előírja: „Valamennyien személyesen felelnek döntéseikért, az igazgatási szervek és a dolgozók határozatainak végrehajtásáért, valamint az igazgatási szerveknek és a dolgozóknak az igazságnak megfelelő, idejében történő és teljes tájékoztatásáért.” Végül külön kötelezettség hárul a tájékoztatási eszközökre: „A sajtó, rádió, televízió és más tájékoztatási eszközök különösen jelentős társadalmi funkciót végeznek, s kötelesek felelősen, híven és tárgyilagosan tájékoztatni a közvéleményt, amikor pedig a közvélemény érdekében áll, közölni a szervek, szervezetek és a polgárok véleményét és információit is.” (148. szakasz.)

A jog gyakorlásának szavatolása: mint minden jognál, emögött az állam áll. Az alkotmánytervezet szerint ennek a jognak a szavatolása a szövetség legfontosabb kötelességei közé tartozik. Abban azonban, hogy a mi jogunk mind kevésbé jog, benne van az is, hogy a tájékozódás jogának szavatolásában szerep jut az állam mellett több más társadalmi tényezőnek, köztük elsősorban az öngazgatás egész rendszerének és a társadalmi szervezeteknek, elsősorban a Szocialista Szövetségnek, amely „biztosítja a dolgozók és a polgárok tájékoztatását és a tájékoztatási eszközök szerepének megvalósítására való befolyását” (VII. szakasz).

2.

Ez az alkotmánytervezetben kifejtett koncepció, külön pedig a tájékozódás jogának a lényege. Az alkotmányvita célja, mint mondtuk, az volt, hogy az alkotmánytervezet szövegét úgy javítsuk, hogy minél teljesebben, a régi gondolkodásmód nyomainak minél következetesebb levetkőzésével és minél szabatosabban fejezze ki ezt a koncepciót. A vita során, természetesen, a tájékozódás jogával kapcsolatban is voltak megjegyzések. A leglényegesebbek: 1. még teljesebben ki kell domborítani a Szocialista Szövetség szerepét a tájékozódás jogának szavatolásában; 2. lehetővé kell tenni a tájékozódás joga gyakorlásának és a tájékoztatási eszközök működésének társadalmi ellenőrzését (mint ahogy azt a Vajdaság SZAT alkotmányerejű törvénye már elő is irányozta); 3. biztosítani kell, hogy a 85. szakasz magában foglalja a dolgozók teljes és objektív tájékoztatásának kötelezettségét is stb.

A legtöbb vita azonban az alkotmánytervezet 147. és 148. szakasza körül folyt. Ezzel kapcsolatban sokan — köztük a Fórum Lap- és Könyvkiadó Vállalat munkaközössége is — tettek megjegyzést, és a Szocialista Szövetség Szövetségi Választmányának tájékoztatási szekciója ezeket a megjegyzéseket összegezte egy gyűlésen, amelyen e sorok írója is felszólalt. Ez a két szakasz azért váltott ki nagy vitát, mert a jogrendszernek egy régebbi — klasszikus polgári — értelmezését tartalmazza. Mi már a tulajdonjoggal kapcsolatban ismertettük a leglényegesebb eltérést a mi jogrendszerünk meg a többi jogrendszer között. Vannak

azonban más eltérések is, például az, hogy a klasszikus polgári jog a „szabadság valamitől” koncepciójára épül, a mi jogrendszerünk, sőt már egyes szociáldemokrata kormányzatú országoké is — nem is szólva a szocialista országokról —, viszont a „szabadság valamire” koncepciót igyekszik érvényesíteni. A különbséget képletesen — tehát nyilvánvalóan feltételes, a könnyebb érzékeltetés és nem a szabatos kifejtés érdekében — úgy fejezhetnénk ki, hogy a klasszikus polgári jog szerint mindenkinek egyformán tilos a híd alatt aludni, az államra épült szocialista vagy szociáldemokrata jogrendszerekben az államnak kötelessége olyan feltételeket teremteni, hogy senkinek se kelljen a híd alatt aludni, a mi jogrendszerünkben pedig a társult dolgozó maga teremti meg ezeket a feltételeket.

A probléma abból származik, hogy az alkotmány III. fejezetét, amely a polgárok jogairól, kötelezettségeiről és felelősségéről szól, nagyjából megtaláljuk már az 1953. évi alkotmányerejű törvényben, s azóta ez a fejezet sem tartalmában, sem koncepciójában nem változott lényegesebben minőségileg. Ezért az alkotmányvitában nem egy klasszikus polgári joggal kapcsolatban hangzott el a követelés, hogy nem az absztrakt jogot kell megfogalmazni, hanem a társadalom kötelezettségét bizonyos dolgok szavatolására. Arról van ugyanis szó, hogy ezeket a klasszikus polgári jogokat már a francia forradalom 1789. évi nyilatkozata megfogalmazta, majd azok bekerültek majd minden alkotmányba. Alkotmánytervezetünknek ez a fejezete még az aránylag új jogokat is a régi módon fogalmazza meg. Például az e fejezetben megfogalmazott munkára való jog elveszíti értelmét, ha nem tartalmazza a társadalom kötelezettségét, hogy szavatolja a munkalehetőséget mindenkinek, aki dolgozni akar. Vagy a nemzetiségek esetében sem az a legfontosabb, hogy joguk van az anyanyelvi oktatásra, sőt még az sem elég, hogy az alkotmány szavatolja: szabadon használhatják nyelvüket, ha nincsenek meg a társadalmi feltételek a szabad nyelvhasználat jogának gyakorlására, ezért az alkotmánynak tartalmaznia kell a társadalom ilyen irányú kötelezettségét is.

Persze ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy ebben a fejezetben nincs semmi új. Például tartalmaz egy egészen új, most először alkotmányba foglalt jogot, az egészséges életkörünyezetre való jogot, amely magában foglalja minden ember jogát a szennyeztelen vízre és levegőre, mindenki köteletségét, hogy védje és őrizze az életkörünyezet tisztaságát, mindenki felelősségét ezért a körünyezetért, és büntetendőnek nyilvánítja ennek a körünyezetnek minden veszélyeztetését. Sőt ezt az új jogot már az új koncepciónak megfelelően fogalmazza is meg, nem mint absztrakt jogot, hanem mint a társadalom kötelezettségét, még akkor is, ha ez a kötelezettség elég laza: „Az embernek joga van egészséges életkörünyezetre. A társadalmi közösség ezt a jogot az emberi körünyezet védelmére és előmozdítására irányuló szervezett erőfeszítésekkel biztosítja.” (169. szakasz.) De az általunk tárgyalt tájékoztatósi jog szempontjából is új elem az alkotmánytervezetekben, hogy nemcsak a sajtószabadság klasszikus, már a francia forradalomban megadott, megfogalmazását adja, hanem — mint már idéztük a 148. szakaszt — tartalmazza a tájékoztatósi eszközök kötelezettségeit is.

Amire viszont a megjegyzések vonatkoztak, az, hogy az alkotmánytervezet nem tartalmazza a társadalom — a társadalmi-politikai közös-

ségek, társadalmi szervezetek, munkaközösségek, a társult munka alapszervezetei stb. — kötelezettségét a sajtó és a tájékoztatási eszközök irányában, ami nélkül a sajtószabadság klasszikus polgárjog marad és nem a tájékozódás új joga. Idézzük csak a 147. szakaszt: „Az alkotmány szavatolja a sajtó szabadságát és a tájékoztatás más formáinak szabadságát, az egyesülési szabadságot, a szólásszabadságot, a nyilvános felépés szabadságát és a gyülekezési szabadságot. A polgároknak joguk van arra, hogy a tájékoztatóeszközök útján kifejezzék és köztegyék véleményüket, a törvényben meghatározott feltételekkel lapokat és más sajtótermékeket adjanak ki, s információkat terjesszenek a tájékoztatóeszközökkel.” Az alkotmányvitában legelőször arra figyeltek fel, hogy ez az alkotmányszakasz lehetővé teszi a magánvállalkozásokat is ezen a területen, vagyis azt, hogy a polgárok egy-egy csoportja összeálljon és lapot alapítson. A vita eredményeként egyik-másik köztársaság el is ismerte ezt a lehetőséget, mások nem. Közben a lényeg nem is az, hogy lehetnek-e így alapított lapok vagy sem, hanem az, hogy a mi alkotmányunknak nem a klasszikus sajtószabadságnak a francia forradalomra visszavezethető megfogalmazását kell adnia, hanem ahhoz kell megteremtenie, szavatolnia a szükséges társadalmi — anyagi és egyéb — feltételeket, hogy a sajtó anyagi gondoktól, a kommercializálódás veszélyétől stb. szabadon szolgálhassa a tájékoztatást, a dolgozók alkotmányos jogai gyakorlásának hatékony eszköze lehessen.

Eddig ugyanis megoldatlan volt a sajtó és általában a tájékoztatási eszközök gazdasági-anyagi alapjának kérdése. A lapok zöme nem tudja magát eltartani. Ezért vagy dotációra szorul — ami nyilvánvalóan állami beavatkozás, az állam által szavatolt feltételekre épült jogrendszer része —, vagy pedig annak hiányában vagy elégtelensége miatt a belső átömlesztés valamilyen formáját alkalmazza, ami nincs összhangban már azzal az alkotmányfüggelékben lefektetett elvvel sem, hogy a jövedelemmel azok rendelkeznek, akik megteremtik. Az új viszonyok fejlődésével ez a belső átömlesztés mind több gondot okoz. Nemcsak azért, mert szubjektíve — minden politikai öntudat mellett — felvetődik a gondolat, hogy amennyiben a társadalom nem teremti meg a szükséges anyagi feltételeket, miért hozzon áldozatot — vagy miért várják el tőle ezt az áldozatot — az újságíró, a nyomdász, a terjesztő vagy a munkaszervezet másikkal, jobban kereső TMSZ-a, hanem azért is, mert ez a megoldás objektíve a csoporttulajdon elemeit erősíti: a sajtó nem társadalmi tulajdon — vagy csak annyiban az, amilyen arányban a dotációt kapja —, hanem a társult munka alapszervezetének vagy több alapszervezet társulásának tulajdona, mert azok adják rá a társult munka alapszervezetén belül vagy a munkaközösségen belül egy másik alapszervezetben megkeresett pénzt.

Ezért hangzott el több helyen a követelés — a Szocialista Szövetség Szövetségi Választmányának tájékoztatási szekciója a már említett ülésen ezt a követelést magáévá is tette —, hogy az alkotmány tartalmazza a társadalom kötelezettségét a sajtó és a tájékoztatási eszközök működéséhez szükséges feltételek megteremtésére. E megjegyzés elfogadásával kikerekül, következetes megfogalmazást nyer — az 1953-as alkotmányerejű törvényből vagy akár a francia forradalom nyilatkozatából átvett megfogalmazást felváltva — a tájékozódás új jogának koncepciója, és általában a tájékozódás helye az új jogrendszerben.

JEGYZETEK

Miroslav Krleža: Az író és kora; Sirató A. G. Matoš teteme fölött. A 80. születésnapját és irodalmi munkásságának hatvan esztendejét ünneplő nagy író hatalmas és a magyar olvasó számára is jórészt hozzáférhető életművéből választottuk ki ezt a két, kevéssé ismert írást, melyek közül az első a gondolkodó, a kor legidősebb problémáival egyetemes szinten korrespondeáló, európai Krležát mutatja, szemtől szembe századunk másik nagy gondolkodójával, Sartre-nal (akinek alapvető filozófiai műve, a „Lét és a Semmi”, szintén „jubilál”: kerek 30 évvel ezelőtt jelent meg), a másik pedig a „Versek a mélyből” költőjének fájdalmas, vivódó líráját kapcsolja közvetlen elődjéhez a horvát költészetben: a tragikus sorsú Antun Gustav Matošhoz (1873—1914), akiről, születésének századik évfordulója kapcsán, épp az idén emlékezett meg a horvát irodalmi közvélemény.

Tüskés Tibor: Regény és mítosz. A Pécssett élő ismert író és irodalomtörténész készülő Kodolányi-monográfiájából engedte át ezt a tanulmányt a Hídnak.

Deák Ferenc: Aszály. A szerző történelmi regénye, amelynek bevezető fejezeteit közöltük előző és jelen számunkban, hamarosan megjelenik a Forum Könyvkiadó gondozásában.

William Eastlake: Huszonhat Ló. W. Eastlake (1917) Új-Mexikóban élő amerikai regényíró. 1959-ben O. Henry-díjat kapott. A folyóiratunkban közölt szöveget *Portrait of an Artist with 26 Horses* (Egy művész arcképe 26 lóval) c. könyvéből vettük.

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1973. SZEPTEMBER. — KIJADJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 65700-601-196-os FOLYÓSZÁMLÁRA, ELŐFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTŰNTETNI A HÍD NEVET. — ELŐFIZETÉSI DIJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FORUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON
